литер.

Литературна история

Пр 8

ЧИТАЛНЯ

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

5 . 1979

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Редакционна колегия

Тончо Жечев (главен редактор), *Стефан Кожухаров, Кръстьо Куюмджиев, Дочо Леков* (зам.-главен редактор), *Иван Сарандев, Цвета Унджиева, Катя Янева* (секретар)

Адрес на редакцията: „Литературна история“
Институт за литература, ул. „Чапаев“ 52, София

© И-т за литература
1979
c/o, Jusautor, Sofia

82(0)

Издателство на Българската академия на науките

Коректор *Е. Котева* Техн. редактор *Т. Нинова*
Изд. индекс 7551 Дадена за набор на 14. IX. 1979 г. Подп. за печат на 10. XII .1979 г.
Формат 70×100/16 Тираж 1000 Печ. к. 7,13 Изд. коли 9,24 Цена 1,11 лв. Код 19 95355322211 / 5058-10-78
Печатница на БАН, 1113 София, ул. „Акад. Георги Бончев“ Поръчка № 449

Пр 8

Литературна история

Книга 5 · 1979 · София

Българска академия на науките

Институт за литература

Пр 371/80 Пр 8

ЧИТАЛ

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

Съдържание

150 години от рождението на Марко Цепенков

Илия Тодоров и Никола Ферманджиев — Автобиографията на Марко Цепенков. 3
Дочо Леков — Преводите в литературния и обществения живот през Възраждането. 36
Иван Радев — Възрожденецът Атанас Нескович и неговата историографска творба. 55
Пирин Бояджиев — „Рибният буквар" — подтици и влияния. 66
Галина Минчева — Найден Геров в развитието на българската интимна лирика. 74

Научни съобщения

Недко Недев — Библиотеката на двама тревненски килийни учители. . . . 84
Сийка Петрова-Георгиева — Венелинската библиотечна сбирка — съхранен възрожденски завет. 94

Литературен архив

Цветана Ненова — Из архива на Любен Каравелов в Народна библиотека Иван Вазов. 101
Николай Жечев — Две писма на Цани Гинчев от 1868 г. 104
Христо Йорданов — Неизвестно писмо на П. Р. Славейков. 107

Рецензии

Боньо Ангелов — Осип Максимович Бодянски и Българското възраждане. 110

Хроника

Румяна Дамянова — Обсъждане в Секцията по българска литература до Освобождението 113

ПРОВЕРКА
2009 - 2010

Автобиографията на Марко Цепенков

Илия Тодоров и Никола Ферманджиев

Увод

Автобиографията на видния наш фолклорист, етнограф, общественик и книжовник Марко К. Цепенков се предлага за пръв път на вниманието на читателите в България. Написана преди повече от осемдесет години на родния му прилепски диалект и със същия фонетичен правопис, с който си е служил при обнародването на събраните от него фолклорни материали в „Сборника за народни умотворения, наука и книжнина", тя днес заслужава внимание не само като автентичен документ за живота и борбите на българското население в Македония през втората половина на миналия век, но и като художествено произведение, отличаващо се с жив и образен език, с увлекателност и непосредственост на разказа. В редица отношения автобиографията на Цепенков тепърва предстои да бъде проучвана, но още отсега може да се каже, че тя заслужава видно място сред произведенията на българската мемоарна проза.

Произведението е написано през 1896 г., вероятно по настояване на проф. Ив. Д. Шишманов. Запазеният днес ръкопис в архивния фонд на Шишманов, съхраняван в Научния архив на Българската академия на науките (ф. 11, оп. 2, а. е. 54, л. 1—24), е приготвен от самия Цепенков. Той обема 23 ситно изписани от двете страни карирани листа от саморъчно направена тетрадка с размери 23×29 см.

Дълго време автобиографията на Марко Цепенков е останала неизвестна. За нейното съществуване пръв съобщава Антон П. Стоилов в бележките си по случай смъртта на Цепенков.[1] Тук той споменава, че ръкописът се намирал в ръцете на Коста М. Цепенков, син на покойния, и цитира малък откъс от текста.[2] Трябва обаче да се отбележи, че цитираният от Антон П. Стоилов откъс не съвпада с оригинала, съхраняван в архива на проф. Шишманов. Очевидно Коста Цепенков е притежавал някакъв по-разширен вариант или първообраза на автобиографията, от която Марко Цепенков е направил препис за Шишманов. В това ни убеждава и фактът, че запазеният сега ръкопис е изписан гладко, без каквито и да било зачертавания.

Кога е получил проф. Шишманов съществуващия днес ръкопис на Цепенковата автобиография, не може да се определи с точност. Няма съмнение обаче,

[1] А. Стоилов. Марко К. Цепенков. — Изв. на Нар. етногр. музей в София, кн. 2, 1921, с. 118—120.

[2] Същият фрагмент е възпроизведен по-късно от Блаже Конески в редактираната от него книга: Марко Цепенков. Сказни и сторења. Скопје, 1954.

че видният наш учен е оценил нейното значение. Той дори е започнал работа за своевременното ѝ обнародване. Това личи от многобройните редакционни поправки с черен молив и червено мастило, внесени в текста от неговата ръка. Има основание да се допусне, че Ив. Д. Шишманов е работил над ръкописа приживе на автора и може би дори с негово участие, тъй като в няколкото допълнения се съдържат сведения, каквито е могъл да даде само той. Такова е например съобщението за семейството на бащата на Марко Цепенков, което проф. Шишманов е записал с червено мастило в началото на ръкописа, на празния л. 1 б: „Втората му майка родом от Крушово. (Баща ѝ се казвал Кочо Гугов, кираджия.) Първата майка била дъщеря на х. Риста Капка (преселен от Прилепско поле в Крушово). Цепенков син от втората майка. От първата майка имало две деца, но умрели. От втората 3 деца: 2 братя и една дъщеря: Марко, Йоан и Зоица. Йоан в Ц-град търног. терзия. Зоица женена в Прилеп."

По едни или други причини проф. Шишманов не е успял да довърши започнатата работа за публикуване на автобиографията на Марко Цепенков. Може би за това е попречила ненадейната му смърт през 1928 г. — само няколко години след смъртта на Цепенков. Ръкописът на автобиографията е останал в неговия изключително богат архив и едва след първичната му обработка става достъпен за изследователите.

През 1957 г. с него се запознава югославският учен д-р Кирил Пенушлиски, който обнародва автобиографията на следващата година в сп. „Македонски јазик".[3] Тази публикация на автобиографията на Цепенков, при все че претендира „да се запази пълната автентичност", за съжаление е подготвена крайно небрежно: пропуснати са редица думи и изрази, много други са изопачени в резултат на неправилно разчитане на текста, трети са частично видоизменени, наблюдават се случаи на промени в словореда и т. н. Освен това подготвената от К. Пенушлиски публикация не е напълно издържана и по отношение на езиковата автентичност: тенденциозно е заличен например присъщият на прилепския говор вокал ъ, означаван от Цепенков с ѫ. Съществен неин недостатък е и обстоятелството, че тя е лишена от какъвто и да било коментар.

Позовавайки се на многобройните грешки в публикацията на К. Пенушлиски, през 1972 г. д-р Блаже Ристовски подготвя ново издание на автобиографията „според ракописот на Цепенков"[4]. Наистина по-голямата част от пропуските и грешките тук са отстранени, но все пак трябва да се отбележи, че и Б. Ристовски не е успял в десетки случаи да разчете правилно текста. По отношение на езиковата автентичност подготвената от него публикация е още повече отдалечена от оригинала. „Притоа — бележи той в поясненията към текста, — покрај транслитерацијата со нашата современа азбука, извршивме едначење по звучност (кај авторот нема доследност во овој поглед) и некои усогласувања според нашиот денешен правопис."[5] Изданието е снабдено с обширен, но за съжаление тенденциозен и неиздържан в научно отношение коментар.

Две години по-късно югославският учен Гане Тодоровски издава за трети път автобиографията на Марко Цепенков.[6] Това трето издание фактически възпроизвежда дословно нейната първа публикация от 1958 г. Буди недоуме-

[3] К. Пенушлиски. Автобиографија на Марко Цепенков. — Македонски јазик, IX, 1958, кн. 1—2, с. 109—145.

[4] М. К. Цепенков. Македонско народно творештво. Кн. X. Материјали. Литературни творби. Редактирал д-р Блаже Ристовски. Скопје, 1972, с. 301—345, 392—405.

[5] Пак там, с. 392.

[6] М. Цепенков. Одбрани творби. Избор и коментар Гане Тодоровски. Скопје, 1974, с. 33—80, 161—162.

ние фактът, че при наличието на сравнително по-доброто издание под редакцията на Блаже Ристовски от 1972 г. Г. Тодоровски се връща към крайно небрежната публикация на К. Пенушлиски.

Става ясно, че при наличието на три издания на автобиографията на Марко Цепенков все пак липсва една научна публикация, която да предава точно текста на произведението и да удовлетворява напълно специалистите, които биха проявили интерес към него: фолклористи, езиковеди, литературоведи, историци и др. Касае се за едно издание от дипломатически тип, което да възпроизвежда в максимална степен особеностите на ръкописа. Такава именно задача си поставяме чрез настоящата публикация.

При предаването на текста тук запазваме напълно езика и правописа на автора, с всичките му неправилности и непоследователности от днешна гледна точка. Поправили сме само очевидните грешки, но и в тези случаи внесените от нас корекции изрично са посочени в бележките към текста, където сме отразили също извършената от Шишманов редакционна работа във връзка с подготовката на ръкописа за печат, както и всички поправки в текста, които е внесъл самият Цепенков: зачертавания, вписвания между редовете, добавки с друго мастило и пр. В отделни случаи сме възстановили някои механически пропуснати букви, добавяйки ги, както обикновено е прието, в квадратни скоби.

Трябва да се отбележи, че в ръкописа липсва наслов. Действително на първата страница (л. 1 а), която е оставена празна, е имало някакво заглавие, написано с обикновен чер молив, но нечия ръка по-късно старателно го е изтрила и днес е трудно да се установи дори дали то е било написано от Марко Цепенков или от Шишманов (останала е само бележката с мастило от ръката на автора: „М. К. Цепенков. Стол[ица] София"). Заглавието вероятно е било „Автобиографията ми в кратце" (първата и последната дума, макар и съвсем слабо, все пак личат, но в средата като че ли е имало и някаква друга дума, която е напълно заличена. Поради несигурността в прочитането и поради обстоятелството, че то е заличено, приемаме това заглавие условно, като го поставяме в квадратни скоби.

[Автобиографията ми в кратце]

Мнозина философи има гоедари и мнозина гоедари станале философи. Вака велат нашите стари. И вистина така си е, спроти како сум уценил мнозина моі приіатели и неприіатели, а наі поекье сум се чудил на татка ми, бог да ми го прости.

Татко ми се викаше Коста Марко Цепенков. Дедо ми беше от село Ореоец Прил.* и работеше самарџилѫк во Прилеп. Деда ми іас не го зафтасаф. Татко ми прикажуаше за деда ми како му го клале прекарот Цепенко. Еден неделен ден бил обуен со едни бели гакьи многу расцепени дури до газот и излегол на стрет село да играт со децата. Едно го виделе и му свикале: Марко цепенко, Марко цепенко и от тоі ден беше му останало[1] прекарот Цепенко. Дедо ми бил многу песнаџиа и бил многу гласоит. Коа кье излезел да оди на с. Коньари, да венчаа или да кѫрсти каі кѫрштениците што и имал, коа кье запеел една песна дури ф Коньари кье се слушало и едно кье чуеле кѫрштениците, кье излезеле на буниште да го пречекаат. „Деца, невести, излегуіте да го пречекаме оти нункото иди". Вака кье си речеле кѫрштениците и кье излезеле на буниште, да го пречекаат.

---

* Два ча[са][2] растояние отъ г. Прил. на с.истокъ.

Коа кье седнел на чесна тѫрпеза, три дни и три нокьи, се кралцкьи песни кье му пеел, на сфатоите или на гостите, спроти како да бил дено. На многу села бил дедо ми нунко, само и само дека знаел „турли-бе-турли“кралцкьи песни и дека бил многу гласоит и друго, дека бил самарџиа, а пак и бил пѫрф маістор за самари праенье, прочуен и во Прилепско, и во Битолцко, и во Тикфешко, та секоі идел[3] при него да му направи самар. Ете от тоі себеп селаните го клаале нунко. Во мое знаенье три села зафтасаф да сме нункои: Коньари, Кадино село и Бела[4] цѫркфа.

Дедо ми имаше четри синои, по големио Никола кумендиа работеше во Прилеп, Коста татко ми екьим работеше насекаде, стреднио Ристе маістор во С[т]амбол[5] работеше, а наі малио Илче, чешлар[6] работеше многу години во Софиа, во Прилеп и наі после во Крушоо. Имаше и три кьеркьи дедо ми, едната іа викаа Қато, другата Маро и наі малата Дафо. Қата умре во Прилеп и іас не а зафтасаф, а Мара и Дафа во Крушоо и и зафтасаф.

Само татко ми и Дафа беа песнарии, како татка си (деда ми), а друзите не беа толку многу.*

Да и остаам на една страна стричеи ми и теткьи ми, бог да ми и прости каі што починале и да прикажам нешто за моио ми мил татко, како започнал да живеи во детинстфо, во стредна доба и во старос, да дури умре на рацете моі и на от сестра ми во 1873 година, 20 ноември.

— „До 15 години без гакьи[7] сум одил синко, ми велеше, и арач не сум платил, а вие сега штом се роди машко и плати му арачот. Тешко ви вам што исчекафте овоі век!“

Близу до дваесе години коа дошол ни занаат ватил, ни па некоа работа. Само кьеф си терал, на лоф си одел, гускьи си запатил и со гусакот одел со друзи гусаци да се наттепуат. Такфие работи[8] ти праел.

Еден неделен ден се качил на една цѫрница да іади боболкьи во Долни бафчи* * и за пакос дошле арачиите, та седнале пот цѫрницата и отфориле тефтерите да гледаат коі платил арачо и коі не платил. Қако ти седеле, седеле при бари[9] два саата, и никако не се опулиле горе на цѫрница да го видат татка ми. Татко стоеікьи на една гранка два-три саата, му капнале нозете стоеікьи и наі после беше рипнал[10] от цѫрница долу и веднаш беше се испраил на нозе и прао удолу. Рипнале дваіцата арачии и му се пуштиле по него да го вакьаат: „Стоі бре кьерата, му велеле, да те видиме коі си ти!“ Бре, брате, ич ти стои татко, кога можел да бега како некоі стѫршен[11]. „Бегаі, бегаі, еве ние те пишафме, кье си го платиш арачот“. — „На, наа, арачо“ — му помафтуал деснаta рака и бегал.

При се што не платил арач, ама малку како да се сетил, оти треба да биди домакьин и побарал некоа работа да вати. За стрекьа тѫргнал зет му да оди ф планина да му бичи[т][12] греди и штици на некоі бег и татко ми нашол за мунасип да оди и тоі бичкьиџиа. Ошол во планината Рамна[13] бука и се настамениле тамо да работат. За пѫрвио и фторио ден имале леп од дома и на трекьио векье кье започнеле да варат бакѫрданик[14] и да іадат.

Сфариле бакѫрданик и го туриле на една мешина и му седнале да ручаат. Қаснал една топка от бакѫрданико и му се залепил во непцата. Голтаекьи кье се удаел. Қаі ти пусто видел и іал татко ми такоф бакѫрданик от ѫржано брашно и посен. На часот беше станал од ручекот, гьеоа кье оди на вода и си ошол дома.

Видуаікьи планината, се сетил дома да биди дѫрвар. Го молил зета си Смилета да му купи едно магаре и собрал уште две-три от бафчанџиите, та-

* За тетка ми Дафина, че е била истинска песнариа, Наум слепио потвърждa за Дафа, че от неа научил 160 песни.

** Долни бахчи близу до гр. Прилѣп на западната страна.

ти бил дѫрвар баегьи време. Дури било лето арно му било, ама во зимно време голема мака му било.

Остаил дѫрварлѫко и ти се сторил фурнаџиа. И фурнаџилѫко му се смачи, по време се сторил бакал. И от бакалѫко се остаил и мунасип нашол да оди на тугьина во Влашко, за да спечали многу пари гьеоамити.

Одеікьи во Влашко, барал работа, вамо тамо, не можел да наіди. Се конуштисал со некоі измекьар што бил при некоі кадиіа и тоі го зел при себе како за помошник да му биди при кадиіата.

Седел, што седел некоіа година и пак си дошол дома со колку пари што беше спечалил. Доідуаікьи дома си и поарџил паричкьите и се согласиле со брата си Никола да одат во Сѫрбиа. Рекле и ошле.

Никола си седнал на занаато, а пак татко ми се сторил пандур при кназ Милоша. Сите пандури што биле при Милоша тогаі биле се от Макьедониа. Наі поекье биле се суварии (канові) околу Милоша.

На Велигден излегол Милош надвор от Белград со сите коньаници, да играат кошиа (алатурка) за Милош да гледа сеер.

Играле, што играле и на сфѫршуанье и боднале коньите за в грат на дизгьин. Како што му бодиньал атот на татка, дошол до една калдѫрма што била снижена за да вѫрви некоа вода и наместо ато да іа извѫрви бодиньаекьи браздата,[15] тоі іа рипнал и му се пукнале сите три колани, та го фѫрли татка со се седло на десното рамо и на местото си умрел. Го кренале другарите и го однесле в грат. Му кажале на Милоша и Милош го зел во сфоіата одаіа, та го клале во една пресна кожа от браф. Дваесе и четири саати, што ич не се ра[з]будил[16]. Коа се разбудил чул глас от мало дете да плачи и му осмѫрдела кожата.

— „Море каі сум овде, бре Димитри, му рекол на другара си што го вардел да се осфести, што вакаі ми смѫрди? Што чуф глас от мало дете?“

— „Молчи не вика, Коста, му рекол, оти овде си во одаіата от Милошица. Стоі малце да му кажам на Милоша.“

Отѫрчал и му кажал на Милоша оти се осфестил татко. Дотѫрчал Милош и го израдуал дека се осфестил. От ден на ден си оздравел. Многу го милуал Милош дека бил татко ми многу іунак и бинаџиа.

По време остаил пандурлуко и ошол во Смедерео, та ватил едно каве, вурна и меана баш до Дунао. Тамо беше іа курдисал арна работата и клал ф кьемер стотина дукати. Го усетиле двоіца сѫрби оти има сто дукати ф кьемер и му скроіале еден маривет да му и земат. Еднио сѫрбин имал сестра и ката ден му носел по една кьиска цфекье, за гьеоа го милуала. Еден ден му дошле на татка сѫрбите и му рекол еднио вака:

— „Брат Коста, мене ми доіде на сон да[17] одам каі фильан нива, пот една круша што била тамо да откопам еден казан дукади, арно ама требало еден чоек да е со бели очи и да има еден нош (іатаан) со цѫрни кабзиньа и да го бележи местото, та да го закачи ножо во стредето и после да се копа казано со парите, а без така да се стори, не се іавуале парите, а па ти си со бели[18] очи и имаш іатаган со цѫрни кабзиньа. Аі ако сакаш ела со нас да го откопаме казано и да си и делиме парите и та[ка][19] си ни приіател.“

Пусто[20] око чоечко лакомо, беше се излагал и отишол тамо со сѫрбите. Забелезал местото каі што му кажал сѫрбино и го закачил ножо во стредето, едно се испраил и туку му вѫрлил една рака пепел в очи. За късметот[21] татка беше се наведил и преминала пепелта преку глаа и на часот тѫргнал пиштоло на ниф, арно ама не и погодил чункьи бегале многу силно.

Некоі месец што се криле и одваі го измолиле татка со приіатели, да и прости и и прос[т]и.[22]

Во Смендерео насадил дваесе ильади прачкьи едно лозе и тамам фтасало за да бери грозіе, побегнал от Сѫрбиа по некоіа грешка[23] и остаил и лозіе и се.

Откоа поседе дома, пак му се кошна[24] во Влашко со Никола и там беше начекале времето да спечалат пари. Во тоа време имало некоі Слуџар Тодор што го викале и тоі накренал сите іабанџии (наі поекье макьедонци) протиф боіарите, со еден лажлиф ферман, гьеоа от Русиа беше му бил даен.

Коа беше се надигнале іабанџии дваесе и шес ильади, му легнале да и пленуаат боіарите, дошто му нашле по кукьите се му плениле, дури фтасале турска воіска и се распѫрснале востаниците.

Бегаікьи татко со 30—40 другари от Влашко за Немечко,[25] сите беше и истепале потерата, само шес души живи беше останале, со ниф татко ми и стрико ми, татко ми лесно ранет во плешката оспреди.

Еден ден беше биле скриени во едни тѫрнье печеснаесет души[26] и тераекьи си еден кара-влаф[27] два вола по пат далеку од ниф колку пол саат, се одбил еден вол от пато и клинканица прао дошол каі ниф, та застанал да и гледа. Бре, намáале[28] да си оди, бре, му викале, не се истаал и фтасал каравлао, та си го забрал и и видел. Отеруанье волоите ф село, кажал на селаните и ѫргнала потера. Станале да бегаат востаниците и ватиле еден вокькньак[29] метерис, та сума лугье от потерата беа истепале.

Неісе, како било било, си[30] доіде татко ми дома и му се курдисал да и іади парите, дури беше си и доіал. Сега за Сѫрбиа пат нема, за Влашко ич, вамо занаат нема, вамо сака да се іади, туку се чудел што да праит.

За кѫсметот[31] негоф ете му еден миіак от Лазароо поле, ф чаршиа, стар околу 60 години, каі му вадел еден катник на некоі чоек. Му го изваил многу лесно и му и видел татко ми алатите отфорени, та почнал да му и гледа еден по еден и да го праша коі алат за какфа потреба ет.

— „А што ме прашаш, бре момче, му рекол миіако, ти не кье се учиш екьим да што сакаш коі алат за коіа потреба ет, аі ако си севдалиа ела со мене, да ти купам еден конь и да оіме по вильаето, да лекуаме болни и неолни, да колку пари кье изваиме ортачкьи кье си и делиме и занаат кье те научам. Мене ме викаат аџи Стоіан, іас сум бошнак, не прегледуам до толку.“

Кога[31a] и чул татко ми тие зборои од аџи Стоіана, веднаш беше му се залепил. Бидеікьи имал иктиза за чоек аџи Ст. го зел татка и му купил конь,[32] та тѫргнале по села и градои, да бараат болни да лекуаат. От сараџа лекуал, от очи перделии, от камен, от протурен и от секакфи рани и друзи неоли. Во една година две сио маривет беше го каптисал татко. Се чудел аџи Стоіан на силната памет што имал татко.

— „Ах бре Коста, што те жалам, дека си без книжоен, чункьи овоі занаат, треби да знаиш книга, за да си пишуаш билкьите што лекуаме, чункьи без книга не се паметуаат.“

Коа чул татко тие зборои од аџиата, се позамислил малку и му текнало оти бескнижоен чоек екьим не бидуа, та го замолил аџиата да го научи. Му пишал аџиата едно алфа вита на гѫрчкьи и му кажал неколку пати. За чудо големо беше го научил алфавита во една недела и му пишал една книга на аџиата, како поздравление по гѫрчкьи (гѫрчкь[и][33], влашкьи, каравлашкьи, арнаутцкьи, турцкьи знаеше да зборуа, фарси и сѫрбцки[34] векье цел сѫрбин беше) и му го дал на аџиата. Коа го отфорил аџиата, си го пеит саде за кьеф.[35]

Само една грешка беше имало што немало одделени зборите како што му е редо, ами се со рет биле пишуани едно до друго и без ударение.

— „А бре Коста, оти ме лажиш, му рекол аџиата, оти не си знаел книга, еве каі си знаел, само ова ти е грешка, што не си и разделил зборите.“

Коа разбрал татко како сакаат зборите да се делат, го вѫрзал[36] во ум и уште една недела се учил се научил совѫршено да пишуат и да ти пеит по гѫрчкьи.

По малце време се научил бугарскьи и сѫрбцки[37], та ни поеше песни по сѫрбцкьи и по секакфи, да дури умре. Ни поеше и по[38] сѫрбцки[39] песнарици.

Три четири години што шета со аџиата и се научи по арно од него да работи за џеравлѫко. За болести од натре и тие и научи, се от голема практика. Натрежните болести и лекуаше со надвор сурдисуанье и со кѫрф пуштанье од рака, ама[40] ако беше болнио со голема тежина на сѫрце и големи огнеи. А пак старите болни и слаби што беа на снага, му праеше еден маџун, со силни билкьи и друг.

Многу кьамил беше за да го познаи болнио, али кье оздрави, али кье умри. Тоі што не му го вакьаше окото, не го вакьаше да го лекуа. На лева страна со куршум удрен, не го вакьаше да го лекуат, чункьи не пара оздравуале. И ако имаше коска со куршум скѫршена од лакото угоре, или от колено угоре, не веруаше да оздрави тоі болен.

Коа кье го видеше некоі болен за пѫрф пат, едно кье си доідеше дома и кье го прашафме за болнио како е, али кье стани, али кье умри. За чудо големо, како што кье ни кажеше, така кье излезеше.

Народо го прекаруаа[41] Коста Цепенковъ, екьимо на сиромасите. — „Море аі да го викниме сиромашкьио екьим, да не ни треба Филипа и Алекса, да не слечат.“ Кога кье му даеше некому шербет за да го сурдиса, али да го клава некого во пот, ако е настинат, тамо кье седеше како бабите што седат при некоа тешка жена коа да рагьа, му како от како да му поможит на болнио. Откоа кье станеше болнио, колку кье му каптисаше от сѫрце, толку кье му даеа; со акот што кье му го даеа, кье му даеа и некоі бакшиш, іа бофчалѫк, іа друго нешто.

— „Ами оти бре татко му кандиса на толку малце пари?“ — кье му речефме од дома.

— „Колку за аіак терето[42] ми се плакьа бре синко, кье ни речеше, нека речи бог да прости и тоі е сиромаф іунак, како мене.“

Ако ценеше некоі чоек от пушка удрен сто или двесте грошеи, откоа кье го оздрави болнио, ако му скьинеа, па кье му простеше и не се караше. Со една реч, беше многу милослиф за сиромасите и не беше стреброљубец. Сто пари му земаше аіактере[43] на сиромаф да поіди, до дваесе пари земаше за еден катник ваденье, така и за сите болести што кье лекуаше.

— „Оти бре татко толку ефтино работиш, кье му речеф, лели треба да ни остаиш троа сермиа коа кье умриш, за да живеиме и ние како што живеат комшиине?“

— „Доста ти е блаосоот што кье ти го даам синко, ми велеше, чункьи блаосоот от татко чини поекье от стока ако ти остаам. Па и друго да ти кажам, стари као што рекле, на челат прокопсана не треба стока да му остааш, чункьи бидеікьи прокопсана е челатта, сама кье си спечала, а пак на челат непрокопсана, па не треба стока да му остааш, чункьи бидеікьи непрокопсана, сета кье іа изеати кье іа запустат. Да гледай синко биди прокопсан и гледаі едно чесно име наі пѫрвин да спечалиш, да после и стока кье си спечалиш.“

— „Арно така велиш домакьине, му велеше маіка, ами лели имаме умирачка, еве[44] старос кье доіди, тикьи треба пари да ти се наідат за тоа време.“

— „За колку коа кье умрам, домакьинко, ништо некьум да арџите[45] по мене, ни задужбина да даваш,[46] ни парастаси да пеиш, ни парусии, мару-

сии да праиш, чункьи[47] іас сум си напраил сто пати поекье отколку кье ми праиш ти. Ама ти кье речиш што добро сум напраил што се фалиш? Еве што добро сум напраил и ти сама кье се сетиш: на невестата от Льакаида желката от врато и а извадоф, от детето Цѫрвенкоо сараџите от нозете му и оздравеф, на турчето Іусета сараџите околу гуша му и оздравеф, на Ангелка от Бела цѫркфа[48] брадаіцата от рилката му іа истребиф и сега ми е Сфети Иоан.[49] Божина Секоикьа[50] от с. Лажани, удрен со пушка со два куршума и три балатинье го оздравеф,[51] Насим воденичарот от Крушоо[52] носо беше му го изело іенмеџето[53], іа му го издравеф и стребен му кладоф и ете го жиф. Попа Божина от с. Крапа удрен со пушка од арамии іас му го извадоф куршумо от осум драмои и ете го жиф. Миіалчета Влаот от Крушуо — сандѫк емини во Кьичаа, удрен со пушка іас го оздравеф. Е, сакате уште да ви редам? Колку коса што имам на глава, толку болни и неолни сум оздравел, со помошта божьа и сите тие велат бог да прости. Ете затоа некьум да ми пеиш жено парастаси и парусии, чункьи моето добро што сум го праел на болни и неолни, доста ми е, што ме богдапроштаваат со ильадници лугье. Да ако не ми е доста тоі богдапрос некье ми е и пеаньето парастаси и друго, затоа, тоа гаіле да не го бериш ти. Нека ми са живи челатта, ако стигнам голема старос кье ме гледаат сакат, некьет, едно от што кье му биди греф, друго што кье му[54] биди страм от сфетот!"

Со вакфаа надеш живееше татко ми, бог да ми го прости во царстото небесно да го клаи, да дури умре. Од негоите набожни зборои што ни и велеше, се опоіафме, до некаде и ние сите во кукьата, а наіпоекье маіка ми. Дури умре и таі помагаше на болни и неолни, ошто можеше.

Во тоа време, се іави еден магаровалиа во прилепскьите села да бележуа от сипаница. Едно разбра татко и му тѫргна по траго да се научи како можи да го каптиса и тоі занаат.

Тамоси, вамоси, го каптиса и сипаничарлѫко и бележуаше да дури можеше да вьава на конь, да оди по Прилепско, Кьическо, Дебѫрско, Ориско и по друзи места.

Не само екьимлѫк и сипаничарлѫк знаеше татко ми, ами уште многу занаати, што кье му видеше око кье напраеше.

Брат му Никола бидеікьи куменџиа беше, татко многу пати тамо седеше и от гледанье можеше што да сакаш да ти напраи. На многу пушкьи и пиштоли нови кундаци му напраи; на сабьи, іатаани, му праеше капзиньа от рогои и ножници.

Кукьата нова іа напраифми, штици парчиньа што останаа тоі сам сандалии и напраи и ден денеска сет у сестра ми.

На сабьи и ножои отфораше чуден џувер. Едно време седеше аскьер во Прилеп, по кукьите кѫшла праеа, на сите іузбашии и мульазими џувер му отфори на сабьите. Осфем тоа со аскьеро.

Еден іузбашиа имаше сараџа на една нога, што не можеа да го оздрават во царцкото астаане, не знам како беше сетил оти татко знаи да лекуа сараџи, го вати и го излекуа. Една полна шамиа со бешлѫци от іузбашиіата зеде.[55] Како сега да и гледам, на!

Оздрави и неколцина аскьер, што не можеа да излекуаат во цар, астаане. От тоі себеп, се іави дури прет паша работата, та пашата го посака татка да го земи, за во аскьеро да биди екьим, арно ама татко некьеше, чункьи есапеше ако влезеше во аскьеро, требаше да оди со аскьеро от град на грат, да носи челат, жена со себе и за тоа не приима.

Навистина чуден беше татко ми, во што да го бараш се знаеше, от сичките занаати разбираше; за бога милуаше, за пулитика уште поекье. А пак приказни и песни колку знаеше, есап немаше; ни баре череко іас не

сум и пишал. Коа кье седнеше во некоі саібет со лугье, се тоі кье прикажуаше, чункьи што кье кажеше нешто се[56] коі кье се чудеше [56] и кье го молеа, уште нешто да прикажит.[57]

При сичко што знаеше толку занаати татко ми, па беше сиромаф и сиромашкьи живеефме. Іас и брат ми Иоан и три девоічиньа бефме. Іас во сите поголем, арно ама и іас невреден да ранам кукьа.

Многу пати татко ми велеше да учам еден занаат; ама еден да бидит[58] вреден, а не како тоі што знаеше многу и ни еден салам не го знаеше.

— „Поли технитис, аримо спитис, бидуат, тоі што многу[59] занаати вакьа и не и довършуат. Да затоа ти велам синко, ми велеше, научи некоі занаат, со корен, да после ич не бери гаіле."

— „Еда арно занаат да учи, бре домакьине, му велеше маіка, ама книга не кье учит?"

— „Безбели и книга кье учит, е велеше, ама малу многу нека се научи, колку да можи да си го пиши името, да речиме, и да крепи тефтер; нека го научи букфарчето, наусницата и псалтиро, капа му дупит, на Маркуша. Поекье нека учат тие што кье бидуат попои."

Спроти тогашното време, асли и толку се учеше іа, по псалтирот учеа сфетчето и апостолот. Неисе како и да беше, ме прати на даскал при аџи Костадина Дингулета от с. Варош, кога учеше во кукьите от попа Алекса и от тука во кукьите от търпчета.[60] (Сега іа има Бомбол таа кукьа).[60]

Даскалницата беше еден чардак, каі што учефме сите поседнати на голи штици, фкърс нозе, едно до друго децата, а пак даскалот, седнат на едно тезге, от терзиа и тоі фкърс нозе, со еден долк прат в рака, да достига баегьи скраа и да не тепа, ако не пеи некое или разлааме.

Често кье стануаше даскало и кье вървеше покраі нас, та кье не удираше по плекьи со прато и кье ни вели: „А пеіте бре, пеіте, а пеіте."

Та кье почнефме да пеіме брате мило, коі от коі да викаме поекье. Едно вели: аз земьа аз; друго пеи букье азбра; трекьо вели помилуі мьа боже; четфърто коло возлублено и друзите кое како што си учефме, така и си пеефме; ама не со низок глас, ами со висок, што да се слушат до не знам каде. Цела авра евреіска беше тогаі даскалницата.

От коа кье не завъртеше даскалот[61] окулу наокулу и кье не удри по еден прат по плекьи (пусто ребренье, што се ребреф, коа кье се приближеше даскало до мене, чекаікьи да ми го удри прато по плекьи, за права бога. Многу мака ми беше оти да ме удира бес кабает, арно ама адетот му беше такоф, тикьи истеристемес, кье траиш и прат кье іадиш и по рака со прачка кье іадиш, бре и валака кье те тепат даскалот, пак кье траиш) и кье си седнеше на тезгьето и кье почнеше да си повезуа некоа книга, али да препишуа нешто со штамбечкьи слова. А пак ние децата, кье почнефме да си праиме муабет, да се задевафме и да се клеветефме на даскалот.

— Даскале, ова ме окара, му велеше едно; друго, даскале, ова се задева; трекьо, даскале, ова ми го грабна орлоото перо и друго, друго.

На тие давии от децата, даскало кье му викнаше от каі што седи на тоа што се задева: „Бре гьаоле, бре, седи мадру, кье те клаам во валака." По рака кье му се валеше да го тепа или на една нога да седи и друго што кье му текнеше, тоа кье му речеше, или кье му речеше и кье му го стореше.

Кье не викнеше пред него даскалот и кье не курдисаше на колениці да іа речиме матимата. Коі іа научил матимата арно, кье му предаеше друга матима: „От тука до тука да земиш ти, и от тука до тука да земиш ти, кье му рече на друг, а па ти не го з[н]аиш[62] арно, затоа кье го учиш уште."

Коі кье го изучеше букфарчето, наусницата, псалтиро и друго, кье го однесат неколку деца дома у него и кье го креваат, да го удрат со глаата от

горнио прак на вратата, до три пати велеікьи: „Достоен, достоен, достоен,“ до три пати. Татко му, маіка му на детето, саде кьеф кье беа, дека му го кренаа детето[63] за достоіно.[63]

На децата што кье го кренат, кье му даат нешто бакшиш, така и на учителот кье му даат бакшиш.*

Неисе, како и да беше, тогаі беше, коі колку кувет имаше, толку кье учеше, а пак іас сиромашец, коа ти учиф, учиф — цела година што ти учиш, одваі букфарчето го научиш, и ватиф потроа да пишуам по нешто иминьа, села, еднаш по едно едно, два пати по две четири; и ме смоіме[64] татко да одам на занаат,[65] чункьи доста ми било ученье.[65]

Голема севда іас имаф да учам, ами пуста сиромаштиа, те остаа да учиш, коа немаш пет пари за книги да си купиш, сакаш некьеш на занаат кье одиш, за да се учиш и лебо да си го вадиш.

Видоф, не видоф, излегоф од даскал и се главим у аџи Петка и содружие Коне и Пере Каранџулови, на терзии (азѫрџии) за 6 месеци цели четириесет грошофци; от шестте месеци се главиф 120 грошеи за една година време и две рала чевли, и да си іадам од мена,[66] носим во торбето ѫржан лебец со солца и празок, на дукьан, да си іадам.[66]

Многу пати му велеф на татка ми оти не ме остаи поекье време да одам на даскал, за да се изучам арно, ами само со толку ме остаи.

— „Море де бре, синко, доста ти е толку ученье, ми велеше, некье се чиниш поп да што сакаш толку да се учиш. Доста ти е тоа што го знаиш, да дури капа ти дупи. Ете, знаиш во секакфа книга да пеиш; знаиш книга да пишиш; знаиш есап да праиш; ете,[67] знаиш и по некоі темесук да праиш. Е, прао, што е прао, синко, ем тако ми бога единога, ти от поп знаиш по арно; знаиш, али не знаиш, синко Марко, оти от попа Рабуша па ильада пати ти по арно знаиш книга отколку по[п][68] Траіко, от с. Долгаец. Ем кье ти го донесам синко еден петок вечер да видиш и да повераш, оти ти ильада пати ти поекье знаиш.“

Со такфие зборои сиромашкьио ми татко ме утешуаше, само и само да одам на занаат, да си го вадам лебо, чункьи 6—7 души бефме дома и мачно можеше да не гледа.

По две-три недели, туку еве ми го поп Рабуш ми го донесе на вечера. Откоа вечерафме, ми натера татко да му го подаам вангьелието на попо, да ни кажи нешто за бога. Само да видам оти поп Рабуш не знаит да пеит книга и пак поп іет. Му го подадоф вангьелието от пред икона на попо. Го зеде попо и го отфори во скуто да пеи гьеоа. Пикна раката ф пазуа да бара зѫрцала; бара, бара, гьеоа му и немало. На тоа згора, посигна татко пот перница и извади негоите зѫрцала, та му и даде на попа Траіка. И зеде попо в раце и кладе на очи и погледа во вангьелиата, пак и изваде од очи зѫрцалата и избриша со кѫрпата убао и пак и кладе и се ополи во вангьелиіата. Іа замавна два-три пати глаата и речи: „Хака, хака, овие зѫрцала ич не ми се уідисуаат, братко, ситни словава ми и гледаат како некоі гниди. Аі до реда коа кье доідам, кье си и носам моіте зѫрцала и тогаі кье ви пеаіа и кье ви прикажам, а сега ако сакате да ви попиіам.“ Тоі поп Траіко вистина не знаеше книга, ама пак знаеше чудни гьаолии (соітарилѫцѫ) што секоі што кье го видеше, кье се учудеше и кье прикажуаше.

---

* На вратата от даскалницата имаше едно штиче обесено, со две слова пишано, едната страна (и), от другата (н), (има и нема значеше). Кога кье излезеше некое дете кье го свѫртеше штичето со има, а кога кье си доідеше от понадвор, кье го сфѫртеше нема. За ручек си носефме во торбиньа леп и кье клаеше даскало куп стреде чардак и кье не натераше да си и земеме и да ручаме. На пладне кье не натераше со сила да спиеме. Во сабота алето со рет го вѫрлафме в река.

— „Еі синко, виде оти поп не знаи колку тебе, ми рече татко, затоа ти велам да не се стегаш толку за книга многу да учиш, ами занаат, занаат да учиш, оти тоі дава леп, а не книга, што не ти даат леп. Ете поп се сторил поп Рабуш и не[69] знаит колку тебе. Не оти некьум да знаиш многу книга, ами еве сме па и сиромаси, тикьи не можиме да денгубиме."

Со такфие и други зборои ме утешуаше сиромашкьио татко и ме остаи да одам на занаат.

Имаф и на занаатот севда да го учам, ама па севдата што имаф за книга да учам, беше многу голема, арно ами, пуста сиромаштиа, немаф си пет пари да купам некое книже, да си пеем.

Бог да прости од некоі другари деца што беа по-богати, што ми дадоа едно книже от Настрадин оџа и от Бертодола, та со ниф пѫрво се учеф да пеам и да разбирам от тоа што го пееф.

Во 1846[70] г. татко отиде во Ст[р]уга[71] да работи екьимлѫк. Туку му текна прати книга отаде на маіка ми по едни[72] кьирацииата и ме однесе во Струга при него. Тамам во месец маиа ме зеде кьирацииата и ме однесе во Струга при татка. Конако му беше на татка во кукьата от попа Иоана, бог да го прости, близу до Дримо, и до касапниците. Седеікьи іас некоі месец во Ст[р]уга,[73] го распознаф градо, после ме даде татко на даскал, при Наума Хаџоф, да учам книга, ама по гѫрчкьи да учам, чункьи бугарското беф го научил от кора до кора, што велаат стари, да требаше да се научам и гѫрчкьи.[74] (Во г. С[т]руга[74a] тогаі учеа само гѫрчкьи). [74]

Почнаф да учам, алфа вита и за бѫрго време го научиф да го пеам како вода букфарчето.[75] Од букфарчето веднаш ме превѫрли татко во псалтиро, псалтиро бил како некое море, наі големо, во него имало сета наука, затоа него требало да го учам; се курдисаф до даскало Н. Аџоф и го почнаф да го учам Макариос анир осу кье порефти и другото.

Во таа година мислам да беше џенгот со маџарите во Немечко, чункьи идеа во Ст[р]уга[76] некоі песнарици сѫрпцкьи, што пишуаше во ниф, џенго како се праел со маџарите и како му доіде руска воіска на помош, на немецот, та и победиа маџарите.

Во таа година беше се іавила големата сипаница во Кьичаа и во вильаетот Кьическьи, та му доіде абер на татка от еден приіател, да оди тамо.

На часот татко не можеше да оди, чункьи лекуаше еден селанец от село Лабуништа изеен од една мечка, што беше іа ранил самиа тоі во една нива, сеана со царифка; от коа го излеку[а][77] чоекот, купи уште еден конь за мене и ме однесе во г. Кьичаа.[78] (Толкуа беше гѫрчкото ученье мое).[78]

Едно слегофме от конь на ан и дотѫрчаа кьичефчани да го викаат татка да бележуат деца от сипаница.

Другьио ден мене ме даде при еден терзиа, да учам занаат и да седам каі него, чункьи татко кье шеташе по бележуанье деца, по градо и по селата. Сите села и избележа и бележа околу ильада деца. Ни едно[79] не умре од бележаните деца и грчкьио владика кьическьи што беше тогаі во Кьичаа, му даде на татка едно шаітнаме (свидѣтелство), оти наі добра маиа имаше, и ни едно дете не му умре от тие што и бележа. Тоа шаітнаме и ден денеска го чуам. Санкьим зашто ми е, туку ми е као мака да го искьинам[80] и сум го остаил каі сестра ми да стои.[80]

У Наума Влао іас седеф до прет Велигден и пред Велигден ме прати во Крушоо со еден тоар іаіца да му однесам дома[81] на маісторо.[81]

Му и однесоф іаіцата и Велигденот го праиф каі стрика ми Илчета, чункьи Илче и Ристе тамо живееа, а пак ние и стрико ми Никола во Прилеп живеефме.

Стрико ми Илче беше бакал тоа време и ме задѫржа за калфа при себе за неколку време, дури доіде татко ми во Крушоо и ме зеде[82] татко, та ме однесе дома. Поседофме некое време дома, аіде бакалѫм, мунасип наіде татко кье оіме на Битола, тамо кье праиме екьимлѫк и тутунџилѫк. Татко рече и не можи іас да одречам, кье се оди и друго чаре не беше.

Тамам во 1852 година отидофме во г. Битола и ватифме еден дукьан во Солни пазар од аџи Шандана. Наредифме спицариата и донесофме тутун от Прилеп, та го здробифме и продаваф іас, а пак татко екьимуаше низ Битола.

Не би кѫсмет да седиме многу во Битола, чункьи во тоа време се отфори кавгата во Севастополе со Руссиа и европеіците со турчинот.

Се дигна сио аскьер од Битола и отиде во Севастополе. Остана празна Битола и мене ми се секна алѫшферешо. Бидеікьи така аіде си доідофме пак Прилеп и іас се главиф на терзии у Ицета Мѫрмета; туку една вечер іагѫн се стори во чаршиіата и изгоре от краі до краі; тоі іагѫн[83] беше во 185. . . во месец августа.[84]

По іагѫно после откоа се направи чаршиіата се главиф іас у Тимиона терзиіата, пѫрф маістор во Прилеп (чоаџиа), мерак іас да учам занаат. Во таа година[85] имаше страшен алѫшфереш, тикьи іас се главиф у Тимиона по 6 и руп на ден[86] да шиіам пантолони и друзи алишта.[86]

Коа се главуаф беше неделен ден, дома у него беф. Се погоди у Тими и Д. Миладиноф и Фони Зинзифоф, дури и тие ме кандисуаа да седам за колку што ми дааше руга Тимион и како и да беше, се погодиф и седоф у Тимиона неколку години, да дури излегоф маістор.

У Тимиона имаше еден калфа, го викаат Коста Гуџиковъ. Коста беше учен на гѫрчкьи во Филибе. Голем мерак іас сториф да се научам гѫрчкьи. Се спријателифме многу и го молеф да ми[87] зборуа се гѫрчкьи; со денеска, со утре се научиф да зборуам гѫрчкьи, спроти колку што знаеше и Коста[88] и да пишуам.[88]

А пак бугарски, от тоа што знаеф, ич не беф благодарен; да одам на училиште едно беф голем, друго сиромаф, трето татка треба да го слушам како што ми велеше занаат да учам, тикьи коа да видиш, кьути и молчи,[89] да оти мерак си имал за учение, имаі си, коі те праша?[89]

Ми падна до рака едно книже житие от св. Никола со цѫрвени слова и кога му легнаф да го пеам и от тоа што можеф да разберам, кажуі му на татка и на маіка[90] на вечер, кажуі му, до што можеф.[90]

По тоа книже ми падна до рака едно книже во Солун печатено, како поучение да беше, туку речи сум го забораил, што велеше. И едно друго книже от Солун печатено, от некоі си Неофит покристен евреин во Влашко, паче таа книга и сега іа имам.

Во тие книгьи се учеф да пеам и да прикажуам. Во тоа време ми падна до рака и еден вечен календар, печатен во Стамбол, и него и сега го имам. Коа го видоф тоі календар и го пеаф, ат не ме фтасуаше од радос, чункьи, чудни работи видоф во него. Празници коі кога пагьа, коа кье запостиме за Велигден; Велигден коа кье падни; визгодина кога е и друзи многу работи. Откоа и вѫрзаф во умот, почнаф да му кажуам на приіатели, от календарот, секоі што ме слушаше се чудеше. А пак іас никако не се благодареф со тоа знаенье, чункьи гледаф и слушаф лугье што идеа[91] у маістора ми на муабет да прикажуаат чудни работи от некоі книги што пеале, тикьи мене многу мака ми идеше, оти да не знам іас онака како што знаи онцица. А пак кога кье го пееа „клио“ по гѫрчкьи и да го расправаат, сум ти се чудел[92], чункьи Тимион клио го тѫргаше тогаі.[92]

Сега бугарскьи векье знам чат-пат да пеам и да одбирам, и по нешто од закон, чункьи спечалиф и едно книже: „Битописание“ малечко, печатено во

Филибе, и од него берикьатверсѫн се порашкѫршиф и се тѫргнаф од едно веруанье на иконите што беф далдисал, да и гледам ф цѫркфа и да му се молам, да дури сакаф некоа икона да ми мѫрдни со очи. Наі поекье мерако ми беше во иконата на сфети Никола, чункьи му го имаф житието негоо. От битописанието се сетиф како да и веруам и честам иконите[93] и како да веруам за ниф.[93]

Сега векье бугарскьи знам до некаде, гѫрчкьи туку[93а] гьере, аіде сега турскьи кье се учам. Го запашкаф еден приіател турчин што идеше ката ден на дукьан, го викаа Афѫз Адем, тоі да ме учит. Ми пиша елиф бе и почнаф да учуам. От се учам ама занаатот уште поекье го учам оти кьир Тимион ми дааше 6 1/4 гьунделѫк; фтората година 1500 грошофци ми дааше и ме ранеше. Затоа многу му благодарам на Тимиона, ама за едно не му благодарам што ми го прекладе името от Марко на Маркушу или Кушу, чункьи Тимион беше влаф, та от тоа му идеше бет моето име Марко да ме вика; аслим власите такоф адет имаат: кого викаат Гьоргьиа кье го викаат Гокьи и други.

Близу 3—4 години седоф у Тимиона, алабинберикьетферсѫн, и руга арна земаф и книга се учеф, да дури си излегоф сам на глаа и дукьан си отфориф. Откоа излегоф маістор, почнаф да прибирам на дукьан от децата што учеа на даскал, и да и потпрашуам како се учат и што учат на училиште.[94] Ежедневно идеше д-р К. Помьаноф на дукьан и сум го запрашуал за многу неща.[94]

Во тоа време Д. Миладиноф беше у нас даскал и собираше песни от каі нас. Беше чул Мил. оти татко ми знаит многу песни, та доідуаше често у нас да му кажи некоа песна. Еден неделен ден по цѫркфа после ни доіде Д. М. како на кафе, како навидум. Конуштисан беше татко ми от каі Тимиона на дукьан седеікьи Д. М. и татко ми, тамо на муабет, тикьи затоа доіде у нас како теклифсѫс. Доідуаікьи, го пречекафме, го честифме со ракьиа, со каве. И отфориа муабет ова било, она било, и туку изваде Дим. едно тефтерче от пазумарката и откоа го отфори му рече на татка:

— „Слушаі кьир Коста, што кье ти пеам нешто, што сум го записал од еден чоек; еве како: „Тумба, тумба дивина, іери копье вѫрлаа, Амед бега го удриа и др. . ..“

— „Ама и ти кьир даскале, му рече татко, што кье ми кажиш, детинцкьи работи; божовно, нешто божовно, ако знаиш кажи ми, да такфие[95] детинскьи работи Марко моі едно чудо знаит.“

На тоа згора се арниса Д. от тоі муабет и почна друг.

Откоа си отиде Миладинов, отфорифме муабет со татка и го натераф за коа кье доіди другаш, да го прашаме за ошто му се песни што збират и други детинцкьи играчкьи.

Фтори пат коа доіде Д. Мил. го праша татко за ошто и збира песните и друзите работи. Коа чу тоі збор Д. от татка и поткрепен од мене, како да се уплаши от нашето прашанье и се опули и на лево и на десно, та рече: „Слушаі вамо кьир Коста, лели ме прашаш за ошто и збирам овие работи, ама ете ти земьата и небото ако прогооespeciallyриш некому, от тие што и знаиш ти (за власите), оти кье ме предаат на орело. Овие песни и други детинскьи работи што и збирам, кье печалам да и типосам, за да останат да се пеат некоаш, коа кье нема вакфие работи, чункьи, овие проклети гѫрци кье не погѫрчат и друго чаре не бидуат. Еве пѫрво іас каі сум се погѫрчил, од немаі каде“. Вакфие зборои и други многу му рече на татка и му распрааше колку многу чинат тие работи[96] (народните умотворениа). Ами лели іас тоа нешто го кладоф во умот и от тоі саат ватиф да и милуам тие работи.

Почнаф да пишуам приказни малечки и други работи од маіка ми[97] и от татка ми, арно туку не можам да и наредам како што треба. Не можеф

бѫрго да пишуам, дури да пишам една приказна от татка кье се стореше една недела, чункьи, на вечер кье го терам да ми іа кажуат, іа во празник, арно туку татко ми беше многу серсем, та ако беше со кьеф кье ми іа кажуаше приказничката, али нешто што кье ми кажеше, ако не лафот не ми го чинеше. Ал си патиф со таа работа. Вамо сака да работиш и кукьа да гледаш, вамо триста мераци во мене се родиа: книга сакам да се учам, арно како што знаеа некоі што учеа на училиште. Гѫрчки сакам да се учам и книга и іазик, турскьи да зборуам векье знаеф, ами книга сакаф да се учам; во истото време ми се даде едно абецедаре влашко од едно влаше и тоа сакаф да го учам. На тоа згора, па и тамбура со шес тельои (бозукъ) ти се учам, па и на тамбурата згора и кьемане ти зедоф да се учам. Асликьеліам, не ми остануаше време от колку да іадам леп. Многу пати ручаф и пот синиа си дѫржеф некое нешто што сакаф да го учам.

Полни ми беа цебоите и пазуите со книгьи и тефтерчиньа, пишуі, пеі, пишуі, пеі, со сила сакаф да се научам, арно туку со сила убаина не бидуа, две лубеници под една мишка не се носат. От се што учеф се научиф, ама бес темел се научиф. При се што беф бес темел, пак беф како прочуен и во маало, и во еснаф, и во целио грат. Во еснао ме теклифат за устабашиа, во маало ме клаваат аза и муфтар. Делба помегьу бракьа ако имаше во маалото іас кье одам да и делам и книгьи да му пишуам вѫрзаници. Арзоали за на обштина, што се даваа поекье іас му и праеф на сфетот. Сенети, контрата му праеф.

При се што знаеф тие работи пак іас се познааф за неучен, чункьи граматика не знаеф. Ах, іас сиромаф, си велеф сам со себе, како да се научам, да сум учен како онциіца и онциіца.

— „Их татко, татко, оти ме изваде од даскал и не ме остаи да доучам? — многу пати така му велеф на татка.

— „А бре синко, знам оти требаше да те остаам да доучиш, арно ама лели гледаш оти сме сиромаси, та требаше да ватиш некоі занаат, како што и го научиш, та се живеит малце по чоечкьи. Зер малку ти е ова учение да уште сакаш да си. Треба да знаиш синко оти сио град ти заблазнуа. Браос на Марка тфоі, ми велат сфетот, браос оти учен ти е, прокопсан алаверсѫн. И іас не знам какоф учен сакаш да бидиш.“

На вакфие зборои от татка ми, іас не му и слушаф за верни, ами за атѫр кье му замолчеф, чункьи знаеф десетте заповеди божи, што заповедуаа за да честиш татко и маіка, за да бидиш многу жиф на земьата. От таіа божіа заповед,[98] многу и слушаф моіте родители и му се поклонуаф на заповедите им.

При се тоа беф си определил откоа кье си сфѫршам на вечер дукьанцката работа и кье пишеф нешто, іа от татка, іа от некоі приіател што кье ми го кажаше дента. Откоа ме научиіа приіателите оти пишуам приказни, пословици, преданиа и друзи народни работи, каі кье ме наідеа, кье ми[99] кажеа и кье ми речеа: „Господин Марко, дали си іа пишал и оваа приказна, али не си іа пишал? Ако не си а запишал, запиши а да ти іа кажам.“ Едни пати два-троіца[100] кье се погодеа,[100] тикьи коа кье ватеа да ми прикажуаат, саде али можам да пишуам и али имаш уши да и слушаш.

Пѫрвио себеп беше што пишуаф тие работи от Д. Миладинова, што ни кажа дома со татка и фторио беше от владика Методиа Кусеф (сега наречен Старо-Загорскьи). Во тоа време Методиа К. тѫргаше от Стамбол „Гаіда“ от П. Славеіка, што іа издааше, та многу пати ми іа дааше да іа пеіам. Пееікьи во „Гаідата“ гледаф некоі дописки пишани и му велеф на Методиа:

— „Ах, бре Тоде (чункьи тогаі Тоде го викаа), како да се научам іас сиромаф, да можам да пишам и іас вакфие дописки и друзи работи? Кажи ми ти се молам, ако знаиш некоа леснина, на моіава возраст, што іа имам?“

— „Да се научиш, господин Марко, ми рече, како што треба, треба да одиш на даскал, арно ма бидеікьи си сам домакьин и кукьа гледаш, ти да пеиш газети и што да пеиш да го пишуаш, ако имаш време. Што не знаиш некоі зборои пиши и и прашаі. Со така, кье можиш да напредниш, ако имаш многу мерак, друго не знам што да те учуам.“

На той разгоор іас тогаі кажаф оти што да чуіам, от лугье како приказни и за друзи работи, се и пишуам. Коа чу тоа нешто Методиа ми потфѫрди и ми пофали.

Еден неделен ден седефме во читалиште: іас, Методиа и К. Шапкареф, чекафме да се збеpат членоите. Лаф-муабет, не знам како доіде зборо Методиа му кажа на К. Шапкарева оти пишуам народни работи.

— „Аман де, рече К. Шап., ете и іас такоф чоек барам, те молам господин Марко, кье ми и донесиш тие што си и пишал, да и видам, ако ми имаш атѫрот.“

Іас со голем кьеф отѫрчаф до дома и му донесоф едно тефтерче, што беф пишуал некоі работи. Кога и виде тие нешта голем кьеф стори и ме моли уште ако имам да му и даам и да му пишуам се едно, чункьи и тоі имал собрани, да коа кье му го наіди времето, кье и напечател и кье пишел за моіте што му и дадоф, оти іас су му и дал и името мое кье го пишел во книгьите што кье и печател, и[101] за вистина ме пишал во пѫрвио сборник Шапкареф.[101]

— „Знаиш што му велам, госп. Кузман, му рече Методиа на К. Шапк., на господина Марка, само да пишуаш вакфие работи, едно кье се учи и друго, еве као што велиш ти, и името кье му се пиши.“

От тие и д[р]узи[102] зборои, іас толку што се насѫрчиф, што нокье, денье само тоа мислам и тоа слушам од лугье, каі што зборуафме за некоі работи. Штом кье чуеф некоіа пословица од некоі чоек, на часот кье іа запишаф. „Па нешто пиша гос. Марко, кье ми речеа приіателите, от што зборуафме. Чуден мерак имаш вистина, на овие работи.“

Іас се нареков помегьу народот како некоі антикаџиа, тикьи секоі кье ми кажеше нешто, мислеікьи како да сака да ми поможи со тоа што кье ми кажи за да ме добие со некое имание, да ме обогатит. По едни приіатели кога сакаа да ми кажа некоіа приказна, со пѫрво кье се пазареа со мене:

— „Кье ти кажам една чудна приказна г-н Марко, ама што кье даиш? Оти вакфаа[103] приказна што кье ти кажам іас никоаш не си іа чул. Знаиш колку е стара; уште от деда ми сум іа слушал, бог да ми го прости каі што починал.“

Друг кье ми іа кажеше некоа приказна и от коа кье ми іа кажеше кье ми речеше:

— „Е сега, г-н Марко, те бендиса оваа приказна што ти іа кажаф? Колку пари кье ми даиш уште една да ти кажам, уште по убаа?“

Со вакфие пазарлѫци и бес пазарлѫци сум ти збирал народни работи (умотфорениа) и сум работил занаат терзилѫк и сум гледал татко, майка и челат и напреднаф от ни една пара да станам еден мал тѫргоец, што да си купуам стока во панагьурите, за на дукьан да продаам целата година,[104] со моі паричкьи.[104]

А пак откоа се расипаа панаирите, одеф Битола по стока, во г. Солунъ и неколку пати во Стамбол. При се што ми беше мала сермиіата, честа ми беше голема, от каі кье посакаф во заем не ме вракьаа.

Баш во тоа време кога напредуаф, се почна у нас пѫрковната работа (вопросотъ) и училиштата, да се делиме, со гѫркоманите[105] (власите). Караницата помегьу бугари и власи, со пѫрво се почна от Методиа Кусеф, потбуден от Славеікоите газети што ни идеа от Стамбол. Во тоа време беа и учителите: Н. Ганче[106], и друзи рошкаџии (подбудители народни). Наі

пѫрвите беа: Ицо Пѫрцан, Коне Чешлар, Адамче Зуграф, Ноче Казанџиа[107] и други неколцина: Биолче[108].

Ха, зборайф, требаше пѫрво да кажам за книгьите што и добифме од покоінио Ракофскьи, едната мислам да се велеше „Царстфеник", а другата „Горцкьи пѫтник". Кога и добифме тие книгьи, мислам да беше околу 1850—8. Цели нокьи сме седеле да и пеиме со приіателите што имафме една мисла — за доброто на народо.

Ракофскьи не престрами да се викаме помегьу си господине; Ракофскьи не престрами да не се страмиме, оти сме бугари; Ра[кофскьи][109] не престраши да се откажуаме от гѫрчкьите владици.

От коа се настроіафме од негоите поученіа неколцина, почнафме да проповедуаме помегьу народот, да го истераме владиката, да го замениме гѫрчкото учение со бугарцкото; да и замениме училишните и цѫрковните епитропи со бугарскьи и други народни работи. Навистина малцина іа завативме цѫрковната работа и от наі сиромаси, ами големо[110] чудо напраифме со истеруаньето гѫрчкьио владика и осфоуаньето пѫркфата и училиштата. Ете што рекле стари од една искра се праи пламен. (За цѫрковнио вопросъ имамъ особно писано.)

Во сите работи што се чинеа за тераньето владиката и друго, ме имаше и мене. Севда голема беше ме ватила, мерак дури беф сторен, за како от како да се видиме избавени от гѫркоманите што беа не зауздале со гѫрчкьи узди.

От цѫрковнио в о п р о с, от збираньето на народни у м о т ф о р е н и а, ватиф дукьано да го поарнисуам и на калфи да го остаам. Гледаікьи ме татко ми такоф, почна да ми забележуа и да ме моли да се арнисам от тие работи оти кье се расипам; арно ама іас ич можи да се откажам от таа светена работа, да не даи[111] госпо, ако е речено да се одречи. Гледаікьи татко оти іас и намразиф гѫркоманите поекье от турците, а пак имаше и некоі негои приіатели што и мразеф, а пак тие ме наклевитиа на татка, та една вечер се скарафме толку многу што дури кье и делефме крушите; еле пак останафме. Утрото имаф една бочфа голема от вино, іа продаде, имафме еден кѫрвнак голем, што го ранефме за Божик да го колиме и да го топиме, викна касапите во еден саботен ден и му го продаде на живо. Само и само за инато моі, да ме истаи от таа севда, арно туку ич можеше да ме поврати от таа севда, никоаш; докраі достоіаф и видоф со очи да се сфѫрши цѫрковната работа, да се истера гѫрчкьио владика, во место него да си имаме обштина и іас да бидам баегьи годинье обштинар, цѫрковен, учил. настоіател, комисиа. Ех, слава тебе господи, си велеф, оти правината вистина се танчела и не се кьинела. Правината, планина кутиньа, си велеф.

— „Е, бре татко — му велеф на татка, — виде оти го истерафме владиката гѫрчки со едно кашланье во пѫркфата?"

— „Арно, арно, тфоіо ум на тфоіата глаа, како сакаш праі си, ама, гледам оти работата со дукьано каі ти куца, чункьи не си іа гледаш како што треба. Каі си на обшт., каі си пишуаш приказна, песна. Еіди синко Марко, приказни светот некьат, а пари сакаат, пари. Разбра, али не разбра?"

Такфие и други зборои татко ми зборуаше, за да ме истаи от таа севда, арно туку ич можеше да ме истаи, іас беф се опоіал от една мисла (идеа), што умирачката таа мисла не кье можи да ми іе гробо, ами кье іа носи душата во себе си, во небото, или на другото место, каі што кье ми биди клаена от бога создателo што ми іа создал.

Откоа го истерафме владиката и си наредифме цѫрковните работи и училишните пот нашата повела (пот българска властъ); многу се радуаф оти видоа очите моі спасението цѫрковно, да се откьиниме од еден пастир наемник, што се трудеше да ни сотри іазико и да не погѫрчи. Осфем тоа

гѫрчкьите[112] владици безбожно ни ограбуаа народот и го слечуаа, во името рисіанско.[113] За пари праеа попои бескнижни* и многу прости, како нашио попо Т. Рабуша, поп Гаџа и други; за пари жена од маж оставаа; за пари допуштаа, род да се земат; за пари афоресуаа лугье и от тоі себеп, кукьи се запустуаа. Со една реч, за пари сите лоши работи и праеа недопростени от правилата на хр. закон. Знаеікьи іас тоа нешто и желаекьи правината, голема завис беше ми се вродила во сѫрцето против[114] гѫрчкьите владици и негоите едномислени.

При друзите лошотии от Венидикта гѫрчкьио владика, и оваа му беше. За Велигден али за Божик, кье удреше клепалото многу рано и кье поідефме ф цѫркфа. Арно кье поідефме, туку требаше да чекаме два, три саата, дури да доіди владиката ф [ц]ѫркфа.[115] Кье преспиеа сиромаси прилепчанче ф цѫркфа дури да доіди св. стар и да испеи литургьиа.

Еден Божик беше многу студено, што камено пукаше от стут. Чекаікьи го владиката да доіди неколку саати ни оземнаа нозете, едно от студо и друго от плочите што іе послана цѫркфата.

Да е видел госпо, си велеф со умо и на друзи приіатели што беа околу мене, што е оваа мака от овоі проклет гѫрчкьи владика, што не сфикал ф цѫ[р]кфа[116] со клепалото и стоиме токмо два саата овде на овоі силен стут, да не вати некое сѫрце или некоі вѫртеш по коскьи (ревмати). Наместо тоі да биди ф цѫркфа да не чека нас, тоі си спие и ние стоі си на силнио стут. Іа чекаі да види тоі фанаріотин іас како кье го скорнам, да доіди ф цѫркфа и да отслужи литургьиа.

Така му рекоф на приіателите и излегоф от цѫркфа надвор низ левата врата, та наідоф еден камен пот тремот от цѫркфа и кога исповѫртоф, та го вѫрлиф прао на пенџерето от одаіата каі што лежеше владиката, ама џамот кье го скѫршам, што сака нека биди, си рекоф со умот и коа трасна[116a] џамот от камено, трáááс, сѫнгѫр, сѫнгѫр, сѫнгѫр сториа парчињата от џамот наудолу и туку смѫрдаа горе попоите што беа, да го чекаат свети стар. Се загнаа во двор да видат коі вѫрли и не би час, стана вапиро и еве ти го ф цѫркфа.

Едно влезе во вратата и писна да пеи псалто Илиа Боза, бог да го прости, со високьио си глас: исполаі ти деспоте. При се што не мачи Венедик на студот неколку саата, набожноста наша (от сите прил.), кога чуіа оти влезе владиката, сите се острелоушиа и се зготфиме да чуеме литургьиата и днес Христос раждае сьа.

Неисе како било, било, тоа поминало, іас тоа што желаеф, го сполучиф, а пак другото што желаеф и досега уште не сум го сполучил како што треба; санкьим чоек до смѫртниа час се кье се учи и не кье се научи како што треба и недоучен кье умри, да и іас така кье си умрам недоучен.

Пѫрвото желание го добиф со истеруаньето гѫрчкьио владика и видоф наш владика, ако не пелагонискио, видоф велешкьио и орицкьио. Видоф наша общ. и цѫрковни и училишни настоіатели. И видоф пѫрвио работник по цѫрковнио вопрос Тоде Кусеф, сега именуеми Методиа архипастир Старо-Загорскьи.

Толку што видоф доста ми е, чункьи душата ми е радосна и спокоіна, за трудот што се трудеф, не ми би напразно. Со радос кье умрам вистина за от тоа страна и са надевам госпо да ми прости многу греои, зашто работеф

---

* Како попа Т. Рабуша, поп Гаџаотъ с. Мажуічиште, попо от с. Кокре. Еден даскал от с. Плетфар со едно око го попи. Беф еднаш во с. Пл. при даскало и за да се покажи учен пред мене го праша едно дете: Госпо од ошто го направи пѫрво чоек. „От пѫрсто (на место от пѫрсть) нараката божьа чоеко е направен.“ Ете ти поп со едно око од гѫрчкьио владика што ни праеа.

бесплатно и си опустиф работата само и само да помогам спорет силата со сите сотрудници за цѫрковнио вопрос.

Ами фтората радос што имам во моіата душа, коі можи да ми биди другар? Никоі не кье можи друк да ми биди другар, отколку тоі што е завземен по збираньето на народните ни работи (народни умотфорениа) и и печатил, за да видат бел сфет. Тоі можи само да познаи слачта на тие работи, а не секоі[117] и тоі другар[117a] кье ми бидит.[117]

Қазаф и понапре оти себепо беше за збиранье народни приказни и др. от покоінио Д. Миладина и от негоіо сборник што ми стоеше дома, како фторо вангьелие и трето саканьето приказни и друзи работи от К. Шапкарева и насѫрчението от владиката Методиа, да пишуам што да чуіам и да се учам прао да пишуам.

Приказни, обичаи, песни, преданиа за места и др. сума беф напишел и набѫрго си и погледуаф и си и препеваф. Қоа кье и препееф пословиците, голема радос и лезет усетуаф, две ильади и осум стотина пословици имам запишани, си велеф сам со себе, ами друзи работи што имам пишани, пак сума имам. Е што дека имам, пак си велеф, кога не кье можам да [и][118] напечатам; да имам пари можи да напечатам еден сборник како от Д. М., да ако не сет записани по граматика тие нешта, со пари се можи чоек да направи, кье пазарам еден учител и кье ми и препишит, кье ми и наредит іас како што кье му речам, ами коа немам како да праам и іас не знам.

Қоа кье се размислеф вака тикьи кье се очаеф за пишуачката што пишуаф, арно ама чивиіата беше ми влегла, да простиш, тикьи не можаф да іа изваам, чункьи приіателите ми носеа приказни и друзи работи, коі од коі по убаи, такьи не можеф да не и пишам, жал ми беше за нешто ако го остааф и да не[119] го пишам, жал ми беше, тикьи види не види чинам пиши го и речи си сам со себе, аі кье го запишам и ова, да ако работам залудо, да не седам залудо.

При сите нар. работи што и пишуаф се отфори разгоор еднаш со А. Яноскьи и Қочо Небреклиа за попа Марка пишан во едно книже от Блѫскова.

— Еіди море Аце и ти Қочо, му рекоф, се чудите за попа Марка, ами да му знаите па вие икьаиньата от попа Траіка (попа Рабуша) би се скьинале сѫрца от смеа; санкьим и вие сте чуле нешто, ами пак іас што знам, чудесиа би било да го испишам. От тоі разгоор, се настроіаф та се завзедов да му и пиш [уам] сите икьаиньа. Аіде и друга работа си отфорив со пишуаньето на попо Рабуша, пиши избриши, пиши избриши, само пишуі си, никако не ме бендисуаше да го наредам како што треба. Арно ама пусти мерак моі што беше влегол во мене, іа кье го пишам, іа не е чаре.

Така бидеікьи акьибет го пишаф, му пишаф 20—30 смеурии што беше ми кажал поп Рабуш сам тоі дома, коа идеше по некоаш во петок навечер у нас на гости, и прикажи едни от татка ми, от Никола Бутлета и от друзи прилепчани.

Е, арно и тие го пишаф и го кладоф и тоі тефтер каі друзите тефтери пишани от приказни и друзи работи да стои. Ах іас сиромаф, дали кье дочекам да и напечатам овие златни и слаткьи убаи работи што сум и пишуал от [т]олкуа[120] време, си велеф сам со себе и понекоаш на моіте приіатели: Димкара Іаноскьи, Траічета Плетфарецо, на Ацета Іаноскьи и на друзи приіатели, така му велеф.

Во тоа време туку ми стигна от Пловдив[121] една книга печатена, со приказни от К. Шапкарева, бакшиш и една книга со поздравение. Во книгата ми пишуаше К. Ш. здрао-живо и ме молеше да му пратам некоі приказни и друзи работи ако имам собрани, а наі поекье ме молеше за по бѫрго да му іа пратам приказната от Сильана Штѫркот, чункьи многу го бендисала, кога му іа прикажал Коне Самарџиа, книжаро во Солун. На К. Сам. беф

му іа кажуал еднаш на дукьан во еден саботен ден, кога беше дошол от Солун во Прилеп. Ако не беше ми и пратил К. Ш. приказните да и видеф, и да беше ми пратил само писмо, да ми сака нешто от собраните народни работи што и имаф запишани, макар и Сильана Штѫрко, кьеш да му и пратам, чункьи беше ми се здодеіало да и гледам и набѫрго да и пеам, арно туку[122] госпо беше го научил Шапкарева да ми и прати приказните, та да ме насѫрчи за уште да пишуам и никому да не му и даам со надеш белкьи кье начекам некое време да и напечатам, на еден сборник како от Д. Миладинова. Кога и видов приказните от Шапкарева, си рекоф со умо, да има во сборнико и приказни и други работи како што си кроеф іас. Еве како мислеф да напечатам еден сборник: со пѫрво да има родуачката на нашите жени и адетите; после да има живеењето во младоста на народот, со сите редои, до оженуање на едно момче и омажуање на една мома, староста, умирачката и обичаите по умирачката. На такоф тертип си кроеф со умо да го напечатам некоаш сборнико. О, о оф, си велеф понекоаш, арно го скроіаф плано како да го наредам сборнико, ами пари каі кье наідам? Зер кье ми се сонат некаде да да наідам, тикьи тогаі кье го напечатам. Понекоаш па кье се богатеам со умот, и кье си велам, аіде како е госпо, не е никоі, гьеџелер гьебе дѫр, што знаиме до утре што кье кажи госпо, от каі што не се надеит чоек, отаде заіако излегуа; белкьи кье му даит госпо некоі разум на некоі добродушен богат што да ми поможи да го напечатам сборнико што го мислам.

На ова надеш си останаф и си пишуаф уште поекье откао што напре. На татка и на маіка, а наі поекье на невестата ми, голема мака му беше, дека се едно пишуаф; чардако, кьилимо, пенџерето, сите беф и окапал со муракьеп (мастило).

— „Море остаі се векье од оваа севда, бре синко, ми велеше татко, море не ти даат леп пишуачката бре синко, тоа нешто, што го пишуаш; зер сакаш да го фтасаш Д. Миладина со приказните моі што ти и кажуам. Не се фтасуа тоі, а синко, не, тоі беше спудаксан на гѫрчкьи и знаеше и на бугарскьи, тикьи можеше да го типоса сборнико што го гледаш се едно. Гледаі си работата, оти работата е красота. Де ако не е така речи?“

— „Е така е бре татко, туку пусти мерак што ме опоіал, као некоаш тебе кога одеше многу време на лоф. Ете от тука да се сетиш оти и у мене има по овоі мерак што се што да чуіам да пишам. Не оти кье печалам некоа стока от тоа, ами мерак имам, што да чинам.“

— „Е, іа како знаиш, така праи,[123] мене не ми гори ветфата ругузина. От сега іас алдѫм, вердѫм. За тебе кье ти биди лошо, да затоа ти нагаарам многу пати. Ама не е вака домакьинко?“

Се вѫртеше от каі маіка, за да му поможи и таіа да ме кандисуа.

— „Вистина така е, домакьине, му велеше маіка, као што велиш ти. Бидуат чоек да пишуат, ама и тоа со рет бидуат, ами Марко, нека е жиф, има толку годинье каі туку пишуат и уште нема да допишит. Као некоа жена што само сеи и не меси, така праи, атѫр да не му остани.“

— „Да и ако му остани, мори жено, е рече, а пак іас кье му кажам од една приказна што сакало едно момче Дуньа Гьузели и изеде сета стока от татка си; санкьим Марко немам некоа стока да ми іа изеи, ами со оваа денгуба си остаа другата работа назат и ете ти готоф зиіан. Де речи не е вака, синко, као што ти велам іас?“

— „Можи и така да е, бре татко, ами и не е дотолку аслим така, чункьи іас не се навѫрлиф на некое пиіансто, или на некое курварсто, али на некоіа друга лошотиа, што да ти носам некоі големи главоболии. Ами іас што лошотиа ви праам, ви пишуам и от пишуањето понекоаш ви накапуам от мура-

кьепот кьилимот. Е пак невестата ми, нека е жива, за ошто сум іа зел, нека бриши, нека мие и нека чисти.“

— „Е богме и мене ми е мака, домакьине, се едно да те гледам каі пишуаш, ми рече домакьинка ми, санкьим тимаро кье му го даат, тикьи пишуі да пишуаме,оти сега бѫрго кье те викнат во Совиа каі кназо да ти даат тимаро. Бидуат и да пишуаш, ама понекоаш; ами ни нокье, денье, делник, празник, Божик, Велигден, дури не ватиш да пишуаш не е чаре. Море домакьине, море братко, остаі се од оваа севда векье; доста ти са оние песни и приказни што и имаш пишани. Што санкьим дека[123a] и имаш пишани, само да му се валиш на приіателите и на даскалите кога да идат овде. Ете тоа фаіта имаш. Сфетот се фалат со стока што спечалиле, а пак ти се фалиш со приказни. Арно вели тате, сфетот некьат приказни, ами сакаат пари, пари, а домакьине.“

— „Е пари, пари и пари си и имаме да си живееме, да за на старос, ако сме живи, нека са живи синои ни, тие кье не гледат. Сам знам іас оти од овие приказни и друзиве работи нема да спечалам пари, ами коа се нашло еден мерак во мене што да праам, не можам да се остаат, бигти дава си. Не ти, домакьинко, да ми велиш, ами коі сакат нека ми вели да не пишуам, не е чаре да го слушам, сум пишуал и кье пишуам дури колка душа, да ако сака госпот да му доіди саатот да и напечатам овие работи, кье видиш што чес кье добиіам и што похфала кье добиіам, ама не од секого, ами от тие лугье што му знаат кьиаметот на народните работи. Наі после, да ви кажам на сите, умирачката кье ми отми перото од раката. Ете вака. И друго немам што да ви речам.“

Многу пати домакьинка ми ме клеветеше на моіте приіатели за дека пишуаф, гьео да ме запри, арно ама колку зана приіателите, іас можеф да и кандисам, да ми удобрат работата, со една моіа голема надеш, што имаф, да сполучам некоіа облага от тоа што пишуам и да се научам да пишуамъ по правилно; да оти работата ми куцаше, іас тоа го гледаф и го веруаф, арно ама пустио мерак беше ме опоіал и тоі мерак кье ме однеси до гробот.

Еден неделен ден во 1888 г. доіде на визита Иоан К. Деікоф и како насмеа жената ми отфори збор за пишуачката моіа,[124] како да ме скоси прет Иоана дека пишуам. Коа чу Иоан от жената ми оти іас пишуам песни и приказни, ми и посака да и види. Видоф не видоф, му извадоф неколку тефтери со приказни и друзи, и разгледа вамо-тамо и многу ми и пофали и браос ми рече.

От коа си отиде дома Иоан, іе велам на жената ми: — „Е, жено, ви[де][125] колку ми и бендиса Иоан моіте пушуачкьи, колку голем кьеф стори, али не виде?“

— „Ти и валит домакьине, да ти го направи кьевот, дека си во училиштето питроп, затоа ти и валит.“

Набѫрго идише Иоан на дукьан и отфариа разгоор за тоа нешто и ми кажуаше оти и тоі пишуал песни и вистина пишуаше. Еднаш му се поплакаф на Иоана оти приказните и друзите работи што и имам пишани, не ми се пишани со точкьи и запетаи.

— „Вистина не ти се Марко пишани со точкьи и запетаи, ама ти ич да не се боиш, чункьи таа работа лесна работа е. Ако сакаш аі да се здружиме и ти друзите работи што и имаш, та іас кье и наредам по граматика и кье поідиме во Софиа и кье помолиме Министерстфото да ни даи помош, да напечатиме еден страшен сборник. А пак ако не ни даи Министерството помош, кье си купиме едно коньче и кье іа прошетаме Бугариа, та кье збериме спомоштестфователи и со тие пари кье го напечатаме сборнико, и дури со двете кадра наши начело.“

Ќоа и чуф[126] овие зборои от Ио[а]на,[127] голем кьеф сториф, оти кье бидиме другари. Помина време и за пакос или арно излезе една дописка во „Зорница“ за прилепскьите учители, што и напагьаше оти цѫркфа не оделе, сфекьи не палеле и друго. Едно доіде „Зорница“ и Иоан видел дописката, та іа оддал на мене гьеоа іас као да беф іа писал, чункьи іас беф настоіател на „Зорница“*. Се колнам іас оти абер немаф от таа работа, арно ама Иоан не ме веруаше ништо живо. И ме трати от приіателството што го имафме. Дека на правина ме намрази, голема мака ми беше да се отприіателиме и да се намразиме; бидеікьи бефме приіатели уште[128] от деца. Откоа видоф оти Иоан ме намрази и другарството со збиркьите не бидуат, пишаф во Софиа до некоі приіатели и му кажаф оти имам от секакфи работи собрани. Приіателите ми пишаа от Софиа да поідам и сам да видам по книжарите или на друго место да и продаам.

Готфеікье се іас за Софиа да одам едно за збиркьите, друго да іа видам Софиа, а наі поекье да видам слушаната слобода и да видам некоіа работа да ватам, чункьи работата во Прилеп ми се расипа. Еден ден туку ми доіде еден приіател што беше бил во Софиа и ми кажа оти во Софиа разбрал од некоі прилепчани за оти Министерстфото на просвештение изваило приказ, да сака народни умотфорениа. — „Ете како начека Марко, ми рече приіателот, за тфоіте стари работи, а̀, сега кошни му се во Софиа да и однесиш на министерстфото збиркьите и да спечалиш пари и чес.“

Ќоа чуф тоі збор от приіателo, пишаф пак во Софиа и зедоф салам одговор. Ќоа зедоф[129] одгоор салам, од радос не можеф да заспиіа. Извадоф тескьере, го ватиф Станчета кьираџиа да ме носи во Софиа и со помошта божьа си доідоф во Софиа без да ме наіди некоа превара по дервеньето. Нигде не ми побараа во дисагьите, та да ми и наідат збиркьите. Нити на Ќочаринцката граница, не ми побараа во дисагьите турците, ако беа ми побарале кье ми и наіде и еден госпо знаи што кье патеф. При се што ми беше зборо со кьираџиата да ми и скриет, не ми и скри. Со тоа нешто ме изигра кьираџиіата. Іас со надеш на бога тѫргнаф от Прилеп и госпо ме чуа на пѫрвио пат, ами и фторио пат кога доідоф, па госпо ме избави и от турци, и от сѫрби на іумрукот.

Многу пати беф му пишал на Бр. поп Спиркови за да ми пишат дали има работа да одам. Тие беа ми пишале да одам во Софиа сам да видам за работа. Дори кье седам, у ниф на гости да бидам.

Така бидеікьи коа доідоф ф Софиа, прао кондисаф каі ниф како гостин. По некоі ден се наідоф со Ќ. Шапкарева во маазата от Бр. поп Спиркови и се конуштисафме іако како стари приіатели, от коа беше у нас учител.

Зедофме дадофме зборои и г-н Ќ. Шапкарев ми отфори за коа беше у нас учител и беф му дал некоі приказни и друго нешто.

— „Дали паметуаш Марко, ми рече, кога беф у вас и ми даде некоі работи, народни умотфорениа? Сум запишал на едно место, оти си ми дал, ама не знам што беше тоа што ми даде, чункьи имам многу приказни[130] и друго, та от тоа не знам коі беа тфоі. Знаиш сега што кье сакам от тебе? Ќ. Самарџиеф ми прикажуаше за една приказна што си му іа кажуал за Сильана штѫркот. Многу чудна приказна ми се видела таіа, та затоа сакам да ми іа пишиш и да ми іа даиш, да іа напечатам и името барем да не ти биди името празно каі што сум те запишал во пѫрвио сборник што кье го печатам.“

---

* Настоіател беф на „Зорница“, чункьи тогаі идеа протестантите у нас и многу одеф да слушам проповет за бога и за да се препирам за верата праославна и протестанцката. Помегьу верата многу други работи сум учил от протестантите, за во Америка и за други места. Треба да благодарам и на мисионерите за некоі работи.

— „Ами знаиш г-н Шапкареф, му рекоф іас, оти и іас тфоио занаат[131] сум ти го ватил. Не само Сильана штѫркот іа имам, ами 300 приказни,[132] песни, пословичкьи и друзи гьуруптии нашинцкьи сум ти и донесол овде да и печатам, ами пусти пари си немам, тикьи не знам како да праам?“

Така му рекоф на Кузмана[133] и се качиф горе на одаіа, та іа зедоф торбата со збиркьите и му кажав на Кузмана.

Кога и прегледа овде-онде, браос ми рече, многу те радуам оти олку трут си положил, бидеікьи си дукьанџиа и от дукьано чекаш да живеиш. Браос, браос, да живеиш Марко. Не е мала работа овоі трут[134] што си го чинил. Треба да знаиш оти има лугье што знаат скапо да ценат вашио трут.“

Со тие и друзи зборои се израдуаф, мислеікьи си оти маката што сум іа претѫргал, не било забадиіала.

По некоі ден, седеікьи со Конета поп Спиркоф во маазата, ете го господин Иосиф Ковачеф влези во маазата да си купи папироскьи и штом се видофме се поздравифме, чункьи имафме [135] ближно приіателстфо от Прилеп, кога ни беше учител. От коа се поиспрашафме за здравье и за приіатели, Коне поп Спир. му кажа за збиркьите што беф и донесол.

— „Молим[136] бае Цепенков, обичам да и прегледам[137] тези нешта и кье ти кажам како да праиш со ниф.“[138]

На истио[139] час му и однесоф дури дома, чункьи кукьата му беше близу до маазата от Б. П. Спиркови и стоіаа една недела дни. На неделата отидофме со К. П. С. у Ковачева дома, да ми кажи за збиркьите дали се арни, дали се лоши.

— „Е, како г-н И[о]сиф,[140] му рече Коне, како те бендисаа приказните от Марка? Али бош лаф, за бадиала[141] што си денгубил, толкуа години?“

— „Іас и прегледаф, тука тамо сите работи писани по прилепскьио говор, токмо како што се зборуа, пѫрво и фторо му и бендисуам што не сет само песни или само приказни, ами от секакфи народни работи сфанати многу добро. Бидеікьи минис. н. просве., има приказание да сакат народни умотфореиа, сега мислам ако и однесиш да и даи[ш][142] пѫрф ѣти кье бидиш и многу арно кьи ти се уценат и да му и даиш нека си и печатат, што знаат нека си праат. Ама приказната со невестата што не можеше убаф леп да меси, ти іа пеіаф и іако се изнасмеафме со госпожата.“

Ми текна мене на часот коа ми рече за приказната и почнаф да се смеіам.“

— „Како беше,[143] како беше, му рече Коне, приказната, господин Коваче[ф]?“[144]

— „Да си умри от смеа чоек беше, бае Коне, му рече Ковачеф, еве како беше да ти іа кажам накусо: една нова невеста не умеала да меси убаф леп и сфекор е іа карал, та е рекол: „Зер со вакоф леп кье ме раниш, уште еднаш ако го месиш векоф од глаа кье ти го удрам, знаиш али не знаиш. Леп кога се меси, челото и газо, да ми простиш, треба да ти се испотит, да така лебо убаф да ти се напраит! Го кладе во умот той збор невестата и кога го месела лебо се обидуала со рака на чело и оздола, дали се испотила. Така месеикьи лебо станал многу арен[145] и коа го видел сфекоро е повалил и браос е рекол:

— „Ете невесто како бидуат арен сега лебо.“

— „Е да арен биде, татко, и оти десет пати се обидоф на чело и под опашка, дури се испотиф.“

Коа чу Коне поп С. си скьина сѫрце от смеа.

— „Однеси и при министерстфото — ми рече И. К. и спорет како што кье ти и уценат, земи си лефчиньата и гледаі си работата. Материіалот ет бесценен.“

Во истио ден се наідоф со Н. Кондоф и со Иордана Мирче Моісоф, чункьи нашинци стари приіатели ме зедоа и ме разодиа каі Шаренио мос. При друзите муабети ме праша Никола Кондоф за збиркьите што и сториф,[146] чункьи и тоі знаеше каі поп Сп. идеше ката ден на мааза, затоа и ме праша. Коа чу Ордан Мирчевъ за тоа нешто, посака и тоі да и види да после да и даам на министерстфо.

До вечерта му и однесоф дома на Орд. и и прегледа; по некоі ден си и зедоф со едно големо насѫрчение и от Ордана, та и однесоф на министерстфо.

Со пѫрво влегуанье во министерстфото, се распознаф со началник[147] и тоі ме прати при г-на Танева да ми направи едно прошение та да и предаам збиркьите на м. Жифкова. Така сториф и и предадоф. И се преставиф при д-р Ив. Шишманов. Откоа ме испраша от каі сум и како сум се сетил толку чудо приказни и друзи работи. Му кажаф іа накусо,[148] от пусти страм, си излегоф бѫрго от каі него. На излегуанье Шишманоф ми рече, оти кье се даат на некоі учен чоек што разбира от тие работи[149] да и рецензира и после кье ми се уцена колку што чина, да ми се плата.

И дадоа да се рецензираа и денеска, утре, четири месеци што стоеа при г-н Еф. Каранова, филолого во г. Кюстендил.

Седоф месец, два, поіди, доіди, при д-р И. Шиш. да прашам али доідоа, нема да доідат и ме уверуаше оти кье се забаат баегьи време дури да доідат. Баегьи се сѫкѫлдисаф, седеікьи на гости у поп Сп. без работа, дукьано во Прилеп остаен на[150] сина ми Коста и той аџамиа. Думаф, шестаф да ватам овде некоа работа, да белкьим коа кье доідат збиркьите кье земам пари и или кье седам овде, или кье си одам во Прилеп. Наі после преесапиф да ватам еден дукьан овде да видам као кье оди работата, да после кье гледам и кье праам. Пред да ватам дукьан се здружиф со Ио[а]на Симоноф да бидиме ортаци, со занаатот негоф тельалѫк. Се погодифме и ватифме еден дукьан со кьириа до цѫркфата Сфета пречиста што беше на Нишката улица и што іа расипаа, сега вѫрви Витошка улица. Дадофме претплата кьириа за три месеци и го зедоф клучот. Утрото требаше да влезиме со Ио[а]на во дукьанот, арно ама Иоан ми се попишмани и ми остана дукьано на мене. Думафме, шестафме, со поп Спиркови и преесапифме да станиме ортаци со продаванье на тутун. Речено и сторено. Се сторифтутунџиа и си работеф. Често пати одеф при д-р Ив. Шишманова да прашам дали доідоа збиркьите от каі што пратени да се прегледаат. Токмо на 4 месеци доідоа и едно оденье при Ш. со радос ме пречека и ме кладе на[151] еден стол на седам.

— „Е, госп. Цепенкоф, вашата збирка прекрасна рецензия му се даде от филолого Еф. Карановъ. Сега кажете колку ште искате да се купат од министерстфото, но кье и земиш и кье му удриш ударение и донеси и."

Со голема радос и зедоф и му пишаф ударение и му и однесоф, арно ама господ. Шишмановъ ми рече оти нема да се плакьаат дури не се напечатат. Коа чуф тоі збор многу се оскорбиф, чункьи нема ништо да земам дури не се напечатат.

Одеікьи еднаш при г. д-р Ив. Шишманоф, отфорифме разгоор за како сум се сетил да пишуам тие работи от толку старо време и да исчекам да се посакаат да се печатат.

— „Арни сет сите овие работи што си и собрал, арно ама има уште многу друзи работи што не си и пишал. Ако ме слушаш мене ти да му се спружаш во Макьедониа уште еднаш и да и собериш овие работи што сум и бележал на книгава и да и донесиш. Те уверуам оти голема и неисплатима услуга кье донесиш на нашио нарот."

Вака велеікьи ми Шиш. ми іа даде книгата со белешкьите. На книгата имаше бележено, доколку паметуам, беше: обичаите стари на еснавите, вѫрзаниците му, алатите му нарисуани и миньата на секоі алат, слепечкьите разгоори, скриш[н]ио[152] іазик нивни и от друзите еснави, предание за места, лугье, манистири и друзи такфие работи.

Едно клаанье в рака іас таіа белешка от Шишманова санкьим добиф ильада лири и оденье на дукьан, на часо пратиф книга по стреднио ми син Ордана да доіди. Доіде Ордан, и послугуа некое време у Бр. п. Спиркови. Іас седам на дукьан и место не ме вакьа да седам и тѫговиа да праам, мислам деньe нокье како от како да си одам и да соберам тие нешта што ми и сакаше Ш.

Наі после преесапиф да го остаам сина ми на дукьано и іас да одам Прилеп. Тоа измислиф и го сториф, остаиф сина ми и си отидов дома.

Мнозина приіатели ме радуаа оти сум зел 100 нап. за збирката. Така беше чуле во Прилеп гьео сум зел сто наполеона, арно ама не знаеа оти изедоф осум лири оденье во Софиа и иденье назат. Неисе, како било, било, іас си почнаф уште от пѫрвио ден да пишуам алатите од еснавите и друзите работи што ми требаа. Не само тие работи могоф да и пишам, ами уште многу друзи ми се іавиіа и ако да не ми пишеше син ми Ордан да доідам бѫрго во Софиа, уште многу кье собереф.

Арно и собраф тие работи ама сега како кье и носам от страв да не ми ватат турците и тѫргам мака. Пѫрвото иденье не се боеф да ми и ватат, чункьи Станче кир. ми се навати да и скрие во самарите от коньите и слободен си тѫргнаф, арно ама колку[153] пати му рекоф по пат на Станчета да и скрие, тоі ич на уо зборо моі не го клааше, два, три дни одиш и се шубелисуаф и не, ама кога приближуафме до граница, по пет за пара ми одеше, чункьи мислеф, оти на граница кье ме барат[154] и кье ми и наідат, та можи да ме носат на Скопье, како што го однесоа Хад. Тошета книгопродавецот кога пренесе книгьи от Софиа и умре апсаана.

Страф, не страф, на име божье, си рекоф и ребреікьи, доідофме на граница. Арно ама бог и возразуми и не ми побараа, та си доідоф здраф и жиф. А па фторио пат кье идам по железница и на Кочарино истер истемез кье ме бараат на іумруко и турците и сѫрбите. Тамо како да е кье ми и наідат, ако ми и наідат[155] турците, кье му даам рушфет и кье куртулисам, арно ами што нема мажоф пари да даит рушвет, ете тоа е лошо; а пак сѫрбите ако ми и наідат, можи да ми и земат, іа можи голем іумрук да ми земат, што знам іас сиромаф што кье ме наідит.

Мислеф, шестаф, како да праам, измислиф еден маривет: си направиф едно кьесе од асе и ми месиа сукано (девет табани), та и наредиф тефтерит едно од ниф, друго от девет табани и наі згора изронаф от суканото, изронаф сиренье, неколку парчиньа леп и си го зедоф в рака и дисагьите со пльачкьите на рамо. Доідоф на грацко и излегофме со железницата на границата Кочарина, едно влегоф во турцкьио іумрук и го кладоф кьесето пред мене со[156] отфорена устина и си каснуам от трошкьите. Ми отфориа дисагьите, видо[а][157] и и ме испуштиа.

Се превѫрлифме каі сѫрбскьио іумрук и тамо така направиф со кьесето, арно ама турците по исавлии от сѫрбите ми зедоа 12 динара іумрук на едно рало панталони от платно, на еден елек и на еден минтан от платно, самите шеои не чинеа толку пари, колку што ми[158] зедоа іумрук. Многу се отимаф, за да ми земат толку іумрук, никако не могоф да и измолам, от друга страна се се ребреф нешто да и дубни грео да видат во кьесето; іас со ниф зборуаф и земаф по еден залак леп от кьесето гьеоа сум прегладел. Наі после вер да куртул си рекоф, му дадоф 12 лева и куртулисаф.

Излегуаікьи от іумруко сѫрбцкьи влегоф во кафенето што беше тамо и се видоф со зет ми[159] от Кашоикьи. Коа му кажаф оти ми зедоа толку пари и страми баегьи умрукчиите, чункьи и тие беа ф каве.

Чекаф бугарцката железница да доіди, до вечерта не доіде и дури утрото каі ручек доіде и си отидоф Ниш, вечерта лежаф у еден анџиа влаф.

Останаф еден ден во Ниш и се наідоф со еде[н][160] стар приіател во Ниш преселен от баегьи време. Се конуштисаф со него и ме зеде вечерта наго[с]ти.[161] Другьио ден каі друк приіател и си тѫргнаф за ф Софиа, та си доідоф здраф и жиф на дукьан при сина ми.

Другьио ден зедоф збиркьите и бир баш му и однесоф каі госп. Шишманова. Коа и прегледа голем кьеф стори и браос ми рече, да живееш бае Цепенкоф. Останаа и тие при министерството, да си чекаат редо за да се напечатат.

Како пѫрвата збирка, така и фтората, беа пишани по моему, како што си знам со іер дебел, со іа и со ке, а не со кье, со іер танок и друго. Така бидеікьи, еднаш ми даде А. Илиев от пѫрвите тетрати, да и препишам како што се сака за зборнико. Видоф, не видоф и зедоф и му легнаф да и препишуам. Едни тетрати препишаф спорет Илиев како што се сакаше и му и однесоф. И така се почнаа да се печатат.

Илиев си даде осгафката от редакторстфото на Зборникот и влезе г-нъ Д. Матоф. Дури беше Илиеф кето (ке) и гето(ге) го пишуаф бес ер танок, а Матоф го посака со ер танок и аіде іас да и препишуам со ер танок. Само да пишуам и препишуам и така да и давам да се печатат.

Откоа излезе пѫрвио зборник и видоф напечатени моите од многу години собрани приказни и друзи работи, слава тебе господи, слава тебе, си рекоф сам со себе, оти от четириесет години пишани приказни и друзи работи, што не сум се надевал да се напечатат, ете се напечатиа и желанието ми се исполни сега. Радоста што іа имаф от пѫрво видуанье[162] на зборнико не можев да іа чуам само у мене, ами іа делиф и со сите мои приіатели, тукашни и во Прилеп, пратиф книга и му кажаф како стана моіата работа со збиркьите.

— „Еі бае Цѣпенкоф, ми рече госп. Илиев редакторо на зборнико, знаиш како велаат филозофите од Европо? Приіахме зборнико Ви (пишаа до мин.), паметнико на бугар. книж. и друго.“

Коа чуф тие зборои от Ил. од радос кье одлетаф.

Откоа видоф да се печатат моите збиркьи и да се пофалуаат од учени лугье, ми се исполн[н]и[163] желанието што имаф от толкуа години и сѫрцето многу ми се израдуа.

Еі боже моі, боже моі, си велеф сам со[164] себе, вистина зборoите тфоі сет вистинцкьи, што си кажал во Евангьелието: бараіте да наідите, клукаіте да ви отфорат и сакаіте да ви даат.

Со тоа сакам да кажам, оти чоек што кье бара кье наіда, само сака да биди постоіанен во тоа што сака да праи. Коі веруаше ние во Прил. да се согласиме и да го истераме гѫрчкьио владика. Арно ама со трут сето се победуа и вистина се победи и си останафме сами и во цѫркфа и во училишта и при друзите моі другари што се трудиа по цѫрковнио вопрос, што влегоа во обштина и во настоіателстфото и мене ме имаше тамо неколку години нарет.

Две добрини векье видоф, на трудот што беф се трудил, сега желанието ми беше да видам и чиновничестфо и како да ми рече госпо сполаі му: траі си чедо Марко, іас кье ти го исполнам и тоа желание, кье ти го исполнам,[165] чиновник кье те сторам, писар кье те сторам, и друго што да сакаш, па кье те сторам. И завистина госпо ми поможе и станаф чиновник во грацкьио совет

(надзирател на слугьите) со сто і дваесет лева плата. По шес месеци време по препорука от Ст. Стамбулова, се назначи еден друк и мене ме уволниа.

Седум месеци работиф во Народното собрание по стат. на народното население по 120 лева. Три месеци работиф во фин. од. по емльако, 6—7 месеци пак во ф. од. по емльак и др.[166] 8 месеци бидоф администратор во печатницата у Бр. поп Спиркови[167] при К. Шахова и занапрет да видам госпо што кье ми кажит.

Тука векье іас се лишиф од десното ми око од многуто напрегнуанье да пишуам приказни и друзи народни работи, денье от печатницата, а нокье од народните работи. Ете до наі после сум со едно око (левото) и тоа не толку да гледам.

Смили се ти о господи,
виделото поврати ми,
на моіте две мили очиі,
даі ми здравье, исцели ме,
за да гледам како напре,
да допишам приказните,
приказните и песните,
и многуто друзи збиркьи,
што сум збирал од годинье,
като што берат пчелите,
мет и восок по горите,
и го носат ф кошарите.
Сите да и напечатам,
Вечен спомен да остаам,
На моі мил народ бугарскьи,
Да и пеи и ми вели:
— Бог да прости деда Марка,
Што и пишал тие нешта,
Од нашите предедои
И за сега да се знаи.

Марко К. Цѣпенковъ 1896, стол. Софиа

Бележки към текста

[1] Следва зачертано: името. [2] В ръкописа думата не е дописана (без последните две букви). [3] Първата буква на думата е била написана неясно; поправена е по-късно с молив от Шишманов. [4] Втората буква от думата е била написана неясно, поправена е по-късно с молив от Шишманов. [5] Втората буква в ръкописа е добавена с червено мастило от Шишманов. [6] След тази дума има знак за бележка под линия, където от ръката на Шишманов е отбелязано с червено мастило: прав. гребени. [7] Първоначално думата е била написана неправилно; по-късно е поправена с червено мастило от Шишманов. [8] В ръкописа: работа. [9] Последните две букви са били написани неясно; поправката е извършена с червено мастило от ръката на Шишманов. [10] В ръкописа погрешно: риплал. [11] Последната буква е била написана неясно; поправена е с червено мастило от Шишманов. [12] Последната буква е добавена с молив, може би от ръката на Шишманов. [13] Първата и третата буква се поправени допълнително с червено мастило и молив от ръката на Шишманов. [14] След тази дума има знак за обяснение под линия, където с червено мастило Шишманов е отбелязал: качамак. [15] Първоначално погрешно: праздата (първата буква е поправена с молив от ръката на Шишманов). [16] В ръкописа погрешно: рабудил. [17] В ръкописа погрешно: до. [18] Над тази дума в ръкописа Шишманов е добавил с молив пояснение в скоби: (сиви). [19] Първоначално думата не е била дописана; последните две букви са добавени от Шишманов с молив между редовете. [20] Първоначално погрешно: Посто (поправката

е направена от Шишманов — най-напред с молив, а след това е повторена с червено мастило). [21] В ръкописа погрешно: кѫсметотот. [22] В ръкописа погрешно: проси. [23] След тази дума има знак за бележка под линия, където Шишманов с червено мастило е добавил: бил партизанинъ, полит. дѣец. Да били го хванали, щѣли да го ударят на колъ. [24] Третата буква е поправена допълнително с червено мастило от ръката на Шишманов. [25] Първоначално думата е била написана неясно; първата и третата буква са поправени от Шишманов с червено мастило. [26] Следва зачертано: а патот. [27] Следва добавено между редовете с червено мастило от ръката на Шишманов: тера (първоначално той е написал „кара“, но го е зачертал, заменяйки го с „тера“). [28] Ударението върху думата е поставено с червено мастило от Шишманов. Непосредствено след тази дума той е добавил между редовете, пак с червено мастило, следното пояснение в скоби: (с маханье съ рѫка). [29] Над тази дума Шишманов е добавил между редовете с червено мастило пояснението: овошка. [30] Думата е била неясно написана; втората буква е поправена с червено мастило от Шишманов. [31] Думата е била написана неясно; петата буква е поправена с червено мастило от Шишманов. [31a] В ръкописа погрешно. Кого. [32] В ръкописа е било погрешно: кьонь (втората буква е зачертана с червено мастило от Шишманов). [33] В ръкописа погрешно: гѫрчкь. [34] В ръкописа е било погрешно: сѫрбци (пропуснатата буква е била добавена с червено мастило от Шишманов). [35] След тази дума има знак за обяснение под линия, където е добавено в скоби с червено мастило от ръката на Шишманов: (Знаялъ да пѣе и сръбски пѣсни). [36] Думата е била неясно написана; поправена е допълнително с червено мастило от Шишманов. [37] В ръкописа е било погрешно: сѫрбци (пропуснатата буква е добавена с червено мастило от Шишманов). [38] В ръкописа е погрешно: во (зачертано с червено мастило от Шишманов и поправено между редовете). [39] В ръкописа е било погрешно: сѫрбци (пропуснатата буква е добавена с червено мастило от Шишманов. [40] Думата е била неясно написана; втората буква е поправена с червено мастило от Шишманов. [41] Шишманов е поправил с червено мастило: прекаруаше. [42] В ръкописа е било погрешно: терато. Думата е зачертана и поправена между редовете с червено мастило от Шишманов. Също с червено мастило с неговата ръка е добавено в скоби обяснението: (потъ на нога̀та). [43] Думата е била неясно написана; втората и третата буква са направени с червено мастило от Шишманов. [44] Втората буква от думата не личи добре. [45] В ръкописа думата не е била дописана; последните четири букви са добавени с червено мастило между редовете от ръката на Шишманов. [46] В ръкописа погрешно: да дадаваш. [47] Първоначално погрешно: чуккьи; поправката е направена с червено мастило от ръката на Шишманов. [48] Думата е била недовършена; последната буква е дописана с червено мастило от Шишманов. [49] Думата е била неясно написана; поправката е направена с червено мастило от Шишманов. [50] Втората буква от думата е била неясно написана; поправена е с червено мастило от Шишманов. [51] В ръкописа погрешно: оздавеф. [52] Думата е била написана неясно; поправена е с червено мастило от Шишманов. [53] Над тази дума е добавено в скоби пояснение от ръката на Шишманов: (живѣница). [54] В ръкописа погрешно: ми. [55] Думата е добавена между редовете. [56—56] Добавено между редовете. [57] След последната дума е оставена цяла страница празна (л. 7 б). Текстът продължава на л. 8 а, където в началото е записано с молив от ръката на Шишманов: 1828. Септ. (вероятно рождената дата на Цепенков). [58] В ръкописа погрешно: да да бидит. [59] Последните две букви от думата са вписани допълнително с молив от ръката на Шишманов. [60—60] Добавено по-късно. [61] В ръкописа погрешно: дасклалот. [62] В ръкописа погрешно: заиш. [63—65] Добавено по-късно. [64] В ръкописа погрешно: смоіме. [65—65] Добавено по-късно. [66—66] Добавено по-късно. [67] В ръкописа погрешно: е, е. [68] В ръкописа последната буква липсва. [69] Следва заличено: го. [70] Първоначално цифрата е била: 1847. [71] В ръкописа погрешно: Стуга. [72] Следва заличена до нечетливост дума. [73] В ръкописа погрешно: Стуга; веднага след това написано началото на друга дума, която е останала недовършена и е била заличена: ду. [74—74] Добавено по-късно. [74a] В ръкописа погрешно: Сруга. [75] Първоначално е било написано: алфавита (заличено и поправено по-късно). [76] В ръкописа погрешно: Стуга. [77] В ръкописа думата е недописана (без последната буква). [78—78] Добавено по-късно. [79] В ръкописа думата е недописана (без последните две букви). [80—80] Добавено по-късно. [81—81] Добавено по-късно. [82] Следва заличено: во. [83] В ръкописа погрешно: іангън. [84] Думата е добавена по-късно на оставеното празно място. [85] В ръкописа погрешно: гододина. [86—86] Добавено по-късно. [87] Първоначално погрешно: му. [88—88] Добавено по-късно. [89—89] Добавено по-късно. [90—90] Добавено по-късно. [91] В ръкописа погрешно: идиѐ. [92—92] Добавено по-късно. [93—93] Добавено по-късно. [93a] Първоначално: таку. [94—94] Добавено по-късно. [95] Първоначално: такфи. [96] В ръкописа погрешно: заботи. [97] Първоначално погрешно: му. [98] В ръкописа погрешно: заповес. [99] Добавено между редовете. [100—100] Вписано допълнително между редовете. [101—101] Добавено по-късно. [102] В ръкописа погрешно. дузи. [103] Първоначално: вакфа. [104—104] Доба-

вено по-късно. [105] В ръкописа погрешно гжрманите. [106] Следва заличена до нечетливост дума. [107] В ръкописа погрешно: казарџиа. Първоначално е било: кантариа (поправката е недовършена). [108] Името е вписано допълнително. [109] В ръкописа думата не е довършена (налице са само първите две букви). [110] В ръкописа погрешно: гомемо. [111] Първоначално: да. [112] В ръкописа погрешно: гжрччкьите. [113] Първоначално: рисіанцко. [114] В ръкописа погрешно: протиш. [115] В ръкописа погрешно: жркфа. [116] В ръкописа погрешно: цжкфа. [116а] В ръкописа погрешно: траснасна. [117—117] Добавено по-късно. [117а] В ръкописа погрешно: другаі. [118] В ръкописа липсва (възстановява се по смисъл). [119] Добавено между редовете. [120] В ръкописа погрешно: олкуа. [121] В ръкописа погрешно: Пловдиш. [122] В ръкопи са погрешно: тутуку. [123] Първоначално погрешно: праим. [123а] Повторено по невнимание. [124] В ръкописа погрешно: муіа. [125] В ръкописа думата е недописана (без последните две букви). [126] Следва зачертано: од. [127] В ръкописа погрешно: Иона. [128] В ръкописа думата е била написана погрешно два пъти (след това първото е зачертано). [129] Втората буква от думата е била неясно написана; поправката е по-късно с молив от Шишманов). [130] В ръкописа е било погрешно: прикази (грешката е поправена с молив от Шишманов). [131] Думата е била неясно написана; поправката с молив е от ръката на Шишманов. [132] Думата е била недописана; последните три букви са добавени с молив между редовете от Шишманов. [133] Краят на думата е бил неясно написан и затова Ш. е означил между редовете с молив последните три букви. [134] Думата е била написана неясно; Шишманов между редовете с молив е отбелязал четливо четирите букви. [135] Втората буква от думата е била неясно написана; поправката е с молив от ръката на Шишманов. [136] В ръкописа погрешно: Молил. [137] В ръкописа погрешно: предам. [138] В ръкописа погрешно: со нииф. [139] Думата е била неясно написана; първата буква е поправена с молив от ръката на Шишманов. [140] В ръкописа погрешно: Исиф. [141] Думата е била написана неясно; петата буква е поправена с молив от Шишманов. [142] Думата е недописана (липсва последната буква) [143] Думата е останала недописана; последната буква е добавена с молив от ръката на Шишманов. [144] В ръкописа последната буква липсва. [145] В ръкописа погрешно: арнен. [146] Първоначално погрешно: стореф (поправката е направена с молив от Шишманов.) [147] След тази дума в ръкописа е оставено празно място за вписване на името. [148] В ръкописа погрешно: накуса. [149] В ръкописа погрешно: заботи. [150] В ръкописа погрешно думата е била написана два пъти, но след това второто „на“ е зачертано. [151] Първоначално е било написано: до, но е зачертано и поправено. [152] В ръкописа погрешно: скришио [153] В ръкописа думата е недописана (липсват последните две букви). [154] В ръкописа погрешно: бараам. [155] В ръкописа погрешно: наіда. [156] Първоначално написано: от (след това заличено и поправено). [157] В ръкописа думата е недописана (без последната буква). [158] Първоначално: му (след това поправено). [159] В ръкописа погрешно: му. [160] В ръкописа думата е недописана (без последната буква). [161] В ръкописа неправилно: готи. [162] Първоначално: видуањето (членната форма след това е зачертана). [163] В ръкописа погрешно: исполи. [164] Думата е добавена над реда. [165] В ръкописа погрешно: исполнал. [166] Думата е недописана или неправилно съкратена: дру. След това е оставено празно място (почти половин ред). [167] Думата е недописана (без последните четири букви).

Коментар

Видният наш фолклорист Марко Цепенков е роден в гр. Прилеп през 1829 г. и е починал в София на 29 декември 1920 г. Пряк повод за събирането на народни умотворения той получил от Димитър Миладинов, който учителствувал в Прилеп през 1856—1857 г. Възпламенен от примера на Миладинов, до края на живота си Марко Цепенков не престанал да се занимава със записването на приказки, песни, пословици и други народни творби. Постепенно той успял да натрупа богат и разнообразен материал, който заслужено му отрежда място на един от най-крупните и заслужили наши фолклорни събирачи.*

Останал без системно образование, Марко Цепенков успява да се излигне по пътя на самообразованието като един от най-влиятелните граждани в При-

* (Вж. Хр. Вакарелски. Марко К. Цепенков. — Родна реч, XII, 1939, кн. 3, с. 124—127; За фолклорната дейност на Цепенков вж. също Н. Г. Еничерев. Възпоменания и бележки. С., 1906, с. 109—111; А. Стоилов. Цит. съч., с. 118—120; П. Динеков. Български фолклор. С., 1959, с. 128—129; К. Църнушанов. Едно плодотворно сътрудничество. — Славяни, 1974, кн. 1, с. 22—23).

леп. Както сам признава, особено голямо влияние върху него оказват „Горски пътник“ на Георги С. Раковски и „Царственик или история болгарская. . .“ на Христаки Павлович. Заедно с други прилепски родолюбци Цепенков взема участие в църковно-националната борба, в учредяването на изиграло немалка роля за пробуждане на националното самосъзнание на населението местно читалище „Надежда“, в укрепването на българската община и учебното дело.

Научил за предстоящото издаване на „Сборник за народни умотворения“ под редакцията на проф. Иван Шишманов, през 1888 г. Марко Цепенков пристигнал в София. Запознаването му с проф. Шишманов открива нова страница от живота на Цепенков. Под грижите на известния наш учен той подготвя за публикуване голяма част от събраните свои материали. От първия до седемнадесетия том на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ (1889—1900 г.) са публикувани 85 народни песни, 389 вярвания и прокобявания, 201 сънища и тълкуванията им, 46 врачувания и баяния, 12 басни, 269 приказки, 3727 пословици и други фолклорни материали, записани и подготвени за печат от Марко Цепенков. Тези материали предизвикват небивал интерес сред познавачите на българския фолклор. Но немалка част от записите на Марко Цепенков остават непубликувани. Днес те се съхраняват в Научния архив на БАН.

Марко Цепенков има и литературни изяви. Публикувал е драмата „Спиро Църне“ и стихотворения в излизащите в София вестници и списания „Глас македонски“, „Автономна Македония“, „Автономия“, „Дебър“, „Дунавска зора“ и др. В по-голямата си част тези произведения днес имат само литературно-историческо значение.

С. 6. Арач — харадж е поземлен данък, който е трябвало да бъде плащан от немюсюлманските поданици на Османската империя. Харачари са събирачите на данъка.

С. 6. Наум слепио — става дума за Наум К. Тахов. В предговора към своя „Сборник от македонски български народни песни“ (С., 1895, 220 с.) Тахов пише: „Една голяма част от песните (160) аз съм записал от една стара баба, именувана Дафа Цепенкова, родом из гр. Прилеп и живяла дълго време в родния ми град Крушово, дето и се помина в дълбока старост, на 103-годишна възраст. Тази прочута певица-баба беше неизчерпаем източник на народни песни. Освен тия 160 песни, които записах и поместих в настоящия сборник, тя знаеше и още много други с най-разнообразно съдържание. . . Съжалявам и до ден днешен още, дето не записах повече от народното богатство, с което така щедро бе надарила природата своята избранна певица — баба Дафа, която наедно със себе си погреба в земята обилно количество народни произведения. . .“ (с. 3). Тахов разказва също, че Дафа Цепенкова била рядка хубавица, имала много весел характер, поради което била спечелила симпатиите на целия гр. Крушево. Там за Дафа се е пеела специална песен, която Тахов е поместил в сборника си на с. 164—165. „Дълг приятен ми е — продължава в предговора си Наум Тахов — да изразя благодарността си и господину Цепенкову от гр. Прилеп, който биде така услужлив да допълни материала ми с още 10 песни“ (с. 4). За съжаление в сборника е отбелязано само под една от песните, че е получена от Марко Цепенков. Това е песента „Комар ми свирка свиреше“ на с. 147.

С. 7. . . .княз Милоша — Милош Обренович (1780—1860), сръбски княз, управлявал страната през 1815—1839 и 1858—1860 г.

С. 8. Коа беше се надигнале іабанции дваесе и шес ильади — касае се за народното въстание във Влашко през 1821 г., което е било насочено срещу едрите земевладелци и османската власт, олицетворявана от фанариотските князе и местната болярска аристокрация. Начело на въстанието застанал Тудор Владимиреску, който съгласувал действията си с гръцките етеристи на Александър Ипсиланти. След появилите се разногласия Владимиреску бил заловен и убит от привържениците на Ипсиланти. В отредите на Владимиреску и Ипсиланти са участвували много българи от различните краища на страната.

С. 10. Магаровалия — жител на с. Магарево, Битолско.

С. 10. Навистина чуден беше татко миσуште нештода прикажит. — „Коста Цепенков — пише в спомените си Никола Г. Еничерев — се

занимаваше повече с билярство измежду селското население. Той беше човек интелигентен, много места беше прошетал, говореше по всички местни наречия. Населението го бе прекръстило и с презимето Вечния огън, защото чибукът му никога не изпадаше от ръцете му и огънят постоянно бе жив. Щом изпразнеше първата лула, огънят се пренасяше на втората, така и докрай." (Никола Г. Еничерев. Възпоменания и бележки. С., 1906, с. 109.)

С. 11. Іасибратми Йоан и три девоічиньа бефме. — Както споменахме, на л. 1б от автобиографията проф. Шишманов е посочил сведения за семейството, в което израства Марко Цепенков (вж. тук, с. 4).

С. 11. Аџи Костадина Дингулета — Даскал Костадин Дингов, по-късно станал свещеник, известен в Прилеп като „Хаджи попо". Бил е сакеларий и владишки наместник. След скъсване на връзките с гръцката патриаршия е бил председател на „Прилепската българска община". През 1840 г. е издал в Белград книгата „Враческия молитви".

С. 13. . . . едно книже от Настрадин оџа и от Бертодола. — И двете книги са издадени от хаджи Найден Йованович Татарпазарджичанина: Повести забавни и любопитни на Настрадин ходжа и Хасекий. . . Белград, 1853, 40 с.; Високи умни хитрости Бертолдови. . . Белград, 1853, 92 с. Пълното описание и на двете книги вж. у М. Стоянов. Българска възрожденска книжнина. Т. I. С., 1957, с. 158 (№ 3268) и с. 44 (№ 978).

С. 13. . . . при Наума Хаџов. . . — Наум Хаджов от Струга, починал на 23 дек. 1861 г. Сведение за него вж. у И в. Снегаров. Принос към историята на просветното дело в Македония. Една автобиография на Кузман Шапкарев от 1864 г. — Македонски преглед, 1927, кн. 2, с. 47—48, 50—52.

С. 13. . . . ценгот сомаџарите во Немечко. . . — Става дума за Унгарската буржоазна революция от 1848—1849 г., която била потушена от Австрия с помощта на руските войски на Николай I.

С. 14. . . . кавгата во Севастополе. . . — Поради голямата Севастополска битка по време на Кримската война (1853—1856) войната е била известна сред населението и като Севастополска.

С. 14. Фони Зинзифоф. . . — Райко (Ксенофонт) Жинзифов.

С. 14. . . . житие от св. Никола. . . — вероятно: Чудеса на святаго Николая Мирликийскаго. Букурещ, 1858. 42 с. Книгата е преведена от Теодор Т. Хрулев (М. Стоянов. Цит. съч., с. 367 (№ 7794).

С. 14 . . . . едно книже во Солун печатено. . . — Навярно става дума за „Началное учение с молитви утрения славяноболгарскии и греческия. Напечатася во град Солун, со изнов тип: при хаџи папа Теодосия архимандрита Синаитскаго. Лета 1838. (Вж. М. Стоянов. Цит. съч., с. 351, № 7478).

С. 14. . . . друго книже ѡ от некоіси си Неофит. . . — Книгата е „Служение еврейско. . ." (вж. пълното ѝ заглавие у М. Стоянов. Цит. съч., с. 254, № 5427), издадена през 1839 г. в солунската печатница на Теодосий Синаитски. В дългото заглавие на книгата е обяснено, че тя е писана на молдавски език от монаха Неофит, бивш еврейски равин, а след това преведена на гръцки. На „простий и краткий език болгарский к разумению простому народу". „Служение еврейско. . ." е била преведена от Натанаил Зографски (по-сетне митрополит Охридски и Пловдивски) и Г. Самуркашев. В края на книгата са посочени 17 спомоществователи от Прилеп.

С. 14. . . . еден вечен календар, печатен во Стамбол. . . — Навярно става дума за „Календар вечний. . ." на Пенчо Радов (Цариград, 1850. 152 с.). Възможно е да е и „Месецослов или календар вечний. . ." на Велко Р. Каролеев (Цариград, 1853. 190 с.). Вж. пълното им описание у М. Стоянов. Цит. съч., с. 304, № 6430; с. 219 № 4758.

С. 15. „Битописание" малечко, печатено во Филибе. . . — Пространно священо битописание на църквата от вехтий и новий завет със 101 изображения. Наредил Х. Г. Данов. Издава се от съдружеството на Българската книгопродавница в Пловдив. Пеща, 1859. 120 с. (М. Стоянов. Цит. съч., с. 75, № 1553).

С. 15. . . . д-р К. Поміаноф. . . — Д-р Константин Помянов от Прилеп е завършил право във Виена. След Освобождението е бил съдия, адвокат, министър и дипломат.

С. 15. Во тоа време Д. Миладиноф. . . — Димитър Миладинов е бил учител в Прилеп от края на 1856 до лятото на 1857 г. По това време, спомня си по-късно Кузман Шапкарев, „беше се възродило у него едно ненаситно родолюбие, дотолкова, щото дори до фанатизъм стигаше" (М. Арнаудов. Братя Миладинови. С., 1969, с. 44). В Прилеп тогава е имало две училища — българско и гръцко. Димитър Миладинов е бил учител в гръцкото училище, а в българското — Райко Жинзифов. С помощта на Жинзифов Димитър Миладинов реорганизирал училищата, като устроил обучението на чисто българска основа. Наред с това Миладинов развивал и будителска дейност сред

населението, вдъхвайки му национално самочувствие. За тази негова дейност разказва сам Райко Жинзифов в статията си „Димитрий и Константин Миладиновы", публикувана в московския в. „Ден" през 1862 г. В статията си Жинзифов се спира и на фолклорната дейност на Миладинов, като пише, че след уроците си в училище той отивал при стари жени и девойки, за да записва песни, пословици, приказки и пр. Ходел и по ханищата, където разговарял със селяните и събирал за селата им, които след това изпращал в Москва за съставянето на славянска географска карта (Р Жинзифов. Публицистика. Т. I. С., 1964, с. 48). Общо за дейността на Димитър Миладинов в Прилеп вж. М. Арнаудов. Цит. съч., с. 63—69; Н. Табаков. Братя Миладинови. С., 1963, с. 46—5[illegible].

С.16. Методии Кусеф. . . — Истинското име на Методий Кусев (1838—1922) е Тодор (Тоде) Йовчев Кусев. Един от най-изтъкнатите възрожденски дейци в родния си град Прилеп, той е начело на всички начинания, свързани с борбата срещу гръцкия владика Венедикт, създаването и укрепването на българската община, читалището „Надежда", българските еснафски сдружения. Участвувал в Църковния събор в Цариград при учредяване на Българската екзархия. Завършил е семинария в Киев и духовна академия в Петербург. От 1896 г. е митрополит в Стара Загора, където остава до края на живота си. (Вж. Н. Г. Еничерев. Възпоменания и бележки. С., 1906, с. 105—107, 173—176; П. Кюркчиев. Методий Кусевич. С., 1934. 46 с.; Вл. Г. Кусев. Към биографията на митрополит Методий Кусевич. — Македонски преглед, 1926, кн. 4, с. 79—106.).

С.16. Вотоавреме ∽ „Гаида". . . — Гайда. Сатирически вестник за свестявания на българите. Издател [и редактор] П. Р. Славейков. Цариград, г. I, бр. 1, 15 юни 1863 — г. III, бр. 19, 15 април 1867 г.

С.17. К. Шапкарев — Кузман А. Паскалев—Шапкарев (1834—1909), от Охрид, е бил учител в Прилеп от 1 март 1872 до февруари 1873г. Шапкарев е един от най-известните български книжовници и фолклористи (Вж. П. Динеков. Кузман А. Шапкарев — събирач на народни умотворения. — СбБАН, кн. XXXIV. С., 1940, с. 471—562).

С.17. . . .първио сборник Шапкареф. — Шапкарев споменава името на Марко Цепенков в СбНУ, I, 1891.

С.17. Н. Ганче — Никола Ганчев Еничерев от Пловдив. Оставил е ценни „Възпоменания и бележки" (С., 1906, 408 с.) за учителстването си в Прилеп и живота на местното българско население. За него вж. Никола Ганчев Еничерев. Биогр. очерк. С., Прилепско благотворително братство, 1909. 48 с.

С.18. Биолче. — Диме Илиев Биолчев е друг виден прилепски възрожденски деец. Бил неразделен другар на Тоде Кусев, с когото взаимно се допълвали. Тоде бил буен, сприхав, а Диме Биолчев се отличавал с тих и сговорчив характер (Н. Еничерев. Цит. съч., с. 107—109).

С.18. . . . книгьите ∽ Царстфеник", а другата „Горцкьи пѫтник". — Царственик или История болгарская. . . (У Будиму [Будапеща], 1844. 80 с.) — първото печатано (преработено) издание на Паисиевата „История славенобългарская". Издадена е от Христаки Павлович, а не от Раковски, както погрешно пише Цепенков; поемата „Горски пътник" излиза в Нови Сад през 1857 г.

С.18. Зацѫрковнио вопросъ имамъ особно писано. — Засега не ни е известен ръкопис или печатан материал от М. Цепенков по църковния въпрос. Фактически Прилеп е спадал към Пелагонийската епархия с център Битоля. Гръцкият владика Венедикт е бил изгонен от Прилеп на 25 фувруари 1868 г. в резултат на общия подем сред прилепчани, които през 1865 г. слагат началото на еснафското сдружение, през пролетта на 1867 г. основават българско читалище „Надежда", обновяват училищата. След изгонването на гръцкия владика прилепчани избрали между себе си 12 души за община. Тази община (на чийто печат е било написано на български и турски „Прилепска българска община", а отдолу за емблема две стиснати ръце) въпреки официалната турска власт е играла важна роля в обществения живот на Прилеп: Вж. подробно: Н. Еничерев. Цит. съч., с. 74—186; Хр. Шалдев. Град Прилеп в българското възраждане (1838—1878). С., 1916, с. 22—72; Г. Трайчев. Град Прилеп. С., 1925, с. 76—151; Д. Талев. Град Прилеп, борби за род и свобода. — В: Съчинения. Т. II. С., 1978, с. 267—281.

С.19. . . .псалто Илиа ∽ совисокьиосиглас. . . — За черковния певец бояджията Илия (Ицо) Бозов Никола Г. Еничерев разказва, че по снага и глас бил цял исполин. „Десет души да пееха в хор — пише Еничерев, — неговият глас щеше да ги задави" (Н. Еничерев. Цит. съч., с. 112).

С.20. . . .А. Яноскьи и Кочо Небреклиа. . . — Имената на Аце Янев и Кочо Небреклиев са свързани с напредъка на черковно-училищното дело и работата на българската община в Прилеп (Г. Трайчев. Цит. съч., с. 107, 105, 159).

С.20. . . .за попа Марка пишан во едно книже от Блѫскова.— Ил. Р. Блъсков. Поп Марко. Едновремешен свещеник. Разказ на поп Йовча от с. Черковна Провадийско >. Написал. . . Варна, 1883. 16 с.

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

С.20. . . .м у п и ш а ф 20—30 с м е у р и и. . .— В архивните и печатани материали на М. Цепенков не е открита сбирка с анекдоти за поп Трайко (поп Рабуш) от с. Долгаец, Прилепско.

С.20. . . .е д н а к н и г а ∞ о д К. Ш а п к а р е в а. . .— Изпратеният на М. Цепенков сборник приказки е навярно издаденият от К. Шапкарев през 1885 т. в Пловдив „Сборник от народни старини. Кн. III. Български народни приказки и вярования".

С.20. . . .п р и к а з н а т а от С и л ь а н а Ш т ѫ р к о т. . . — Приказката „Силян и щъркът" е публикувана от М. Цепенков в СбНУ, т. VII, 1892, с. 193—206.

С.20. К о н е С а м а р ц и а к н и ж а р о в о С о л у н. — Коне Г. Самарджиев (1854—1912) е един от най-заслужилите дейци за проникването на българската книга в останалата под робство Македония. През 1883 г. той открива в Солун книжарница, а по-късно и печатница— „От какво голямо значение бе за Македония първата българска книжарница в Солун, знае всеки просветен българин — пише прилепчанинът Георги Трайчев. — Тя будеше национална гордост у нас, тогавашните възпитаници на Солунската гимназия, когато наред с разните гръцки, френски и др. фирми четяхме писаното с едри букви: „Българска книжарница на К. Г. Самарджиев и С-ие" (Г. Т р а й ч е в. Цит. съч., с. 106). В своята автобиография Коне Г. Самарджиев разказва, че за отварянето на книжарницата в Солун отначало било образувано дружество, в което освен него влизали още Марко Цепенков и Пандо Баджов. Впоследствие обаче книжарницата била открита само от К. Самарджиев (Автобиография на Коне Г. Самарджиев. — Развитие, 1919, кн. 11—12, с. 332).

С.22. . . .И о а н К. Д е і к о ф. . . — Съгражданин и връстник на М. Цепенков, през учебната 1887—1888 г. Иван К. Дейков е бил директор на Прилепското училище (вж. Г. Т р а й ч е в. Цит. съч., с. 126). По същото време той е събирал народни песни и приказки, които през 1889 г. изпратил на Руското географическо общество в Петербург. Неговият сборник „Народни песни и приказки", записани в Прилеп през 1886 и 1887 г., е трябвало да бъде издаден през 1889 г. Каква е съдбата на сборника, засега не е установено (по-подробно вж. М. Ц е п е н к о в. Македонско народно творештво. Кн. 10. Ред. Блаже Ристовски. Скопје, 1972, с. 398—399).

С.23. и з л е з е е д н а д о п и с к а в о „З о р н и ц а". . .—Дописката е от 17 март 1888 г. с подпис „Един прилепски гражданин". Публикувана е във в. „Зорница", бр. 14 от 2 април 1888 г., с. 55. Седмичният в. „Зорница" е бил орган на американската протестантска мисия в Цариград. Наред с нравствено-религиозните материали и статии в „Зорница" са помествани и информации по политически и културни въпроси. По време на Освободителната война „Зорница" е единственият вестник на български език в Турция. След Освобождението във вестника редовно се публикуват и вести за живота в България, нещо, което е било от голям интерес за останалото поробено българско население в Македония. „Зорница" е най-дълго излизалият на български език седмичник (2 ян. 1876—3 ноем. 1948). Освен в Цариград след 1912 г. вестникът е издаван в Пловдив, Самоков, София, Пазарджик.

С.23. . . .Б р. п о п С п и р к о в и. . . — Братята Григор и Коне Спиркови са били от Прилеп. В тяхната печатница са печатани много вестници, списания и книги. Тук е работил известно време като администратор и Марко Цепенков.

С.24. . . .а м и п у с т и п а р и с и н е м а м. . .—Точно по същото време и К. Шапкарев е изпитвал материални затруднения и е правел постъпки през Министерството на народната просвета за отпускането на помощ за издаване на събраните от него народни умотворения (П. Д и н е к о в. Цит. съч., с. 496—499).

С.24. . . .И о с и ф К о в а ч е ф. . . — Йосиф А. Ковачев (1839—1898), родом от Щип. Учил в Белградската семинария и Киевската духовна академия. Отначало е бил учител, като преди Освобождението е учителствувал и в Прилеп. След Освобождението е бил учител в София, служащ, професор по педагогика в университета.

С.24. . . .и м а п р и к а з а н и е д а с а к а т н а р о д н и у м о т ф о р е н и а. Събирането на народни умотворения в Министерството на просветата е ставало във връзка със започване издаването на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина" под редакцията на проф. Иван Шишманов.

С.25. Ш а р е н и о м о с. — днешния Лъвов мост в София.

С.25. О р д а н М и р ч е в. . . — Юрдан Иванов Мирчев (1862—1907) от Прилеп. Работил като чиновник предимно във ведомството на Министерството на финансите, но непрекъснато се занимавал и с журналистическа и научна работа. Автор е на трудове по финансови и исторически въпроси. От особено значение е трудът му „Български периодичен печат от възраждането му до днес" (Кн. I—III. С., 1891. 283 с.; Преработен т. I от този труд излиза през 1893 г. в 587 страници; т. II не е отпечатан и е загубен). От 1901 г. е член на Българското книжовно дружество (вж. С т. Н е й к о в. Юрдан Иванов. С., 1947. 19 с.).

С.25. . . .н а м. Ж и ф к о в а — Георги Живков е бил министър на народната просвета от 1887 до 1894 г. Брат на Вела Благоева, той е участник в революционното ни движение преди Освобождението.

С.25. И се преставиф при д-р Ив. Шишманов. — По това време Иван Шишманов е бил началник на отделение в Министерството на народната просвета. По негов почин започва и издаването на СбНУ. Срещата между Шишманов и Цепенков поставя началото на тяхната дълготрайна дружба. Иван Шишманов остава докрай съветник и покровител на Цепенков. (По този въпрос вж. К. Църнушанов. Едно плодотворно сътрудничество. — Славяни, 1974, кн. 1, с. 22—23.) Благодарение на Шишманов в продължение на 11 години (1889—1900) в СбНУ от първия до 17-ия му том Цепенков публикува голяма част от своите материали. В своя архив Иван Шишманов грижливо е съхранил останалите непечатани в СбНУ Цепенкови записи. В архива на Иван Шишманов се съхраняват и редица писма на Цепенков до Шишманов, които показват близостта между двамата, търсенето на помощта на Шишманов от сполетения в края на живота си от несполуки и нещастия М. Цепенков. В спомените си Иван К. Шапкарев пише, че след като баща му Кузман Шапкарев се преселил в София, дядо Марко Цепенков, макар и с патерици, често идвал у тях. Двамата обсъждали записани текстове на нови приказки, песни и пр. „Много любов и душа влагаха те в тези свои занимания — пише Иван Шапкарев. — Тема на разговор бяха често и изказаните мнения на проф. д-р Иван Шишманов, когото и двамата почитаха дълбоко и му бяха сърдечно благодарни за вниманието, с което ги бе обградил. За тях той беше най-бележита личност у нас." (Ив. Шапкарев. Марко К. Цепенков. — Нар. култура, бр. 46, 16 ноем. 1968 г.)

С 25. Ефр. Каранова, филолого во г. Кюстендил. — Ефрем Каранов (1852—1927) от Кратово. Завършил е гимназия в Одеса и учил в тамошния Новорусийски университет. Учителствувал в Щип, Самоков, София и най-много в Кюстендил, където починал. Член е на Българското книжовно дружество от 1884 г. Освен издирвания в областта на българската история и фолклористика, преводите, които прави от руски и полски, той е автор и на интересни спомени за ученичеството му в Цариград.

С.25. ...прекрасна рецензия му се даде... — Рецензията на Каранов е пратена от Кюстендил на 7 окт. 1888 г. (ОДА — Кюстендил, ф. 95-К, оп. 2, а. е. 35).

С.27. А. Илиев... — Атанас Илиев (1852—1927). Учил в Табор, Прага и Белград. Работил като учител, административен и просветен служител. Автор е на редица фолклорни изследвания и на ценни „Спомени" (С., 1926. 468 с.). Издал през 1889 г. „Сборник от народни умотворения, обичаи и др. Събрани из разни български покрайнини. I. Кн. 1. Народни песни". Бил уредник на СбНУ до т. IX (1893).

С.27. Д. Матоф. — Димитър А. Матов (1864—1896) от Велес. Завършил Харковския университет, специализирал славянска филология във Виена и Лайпциг. Учителствувал в Солун и София, бил преподавател в Софийския университет. Автор е на редица полемични статии по македонския въпрос, в които се обявява срещу сръбската и гръцката пропаганда, както и срещу неправилните схващания на учени като П. Драганов, И. Ястребов и др. Главните му интереси са били в областта на фолклора, за което свидетелствуват проучванията му главно на народните балади. Димитър Матов е участвувал в редактирането на СбНУ от т. IX до т. XIII (1893—1896).

С 28. ...при К. Шахова... — Коста Шахов (1862 — 1916) от Охрид. Редактирал е вестниците „Македония" (1888—1893), „Глас македонски" (1893—1898), „Борба за свободата на Македония и Одринско" (1899), „Балкански ек" (1900) и др. В тях пропагандира идеята за автономна Македония, като поддържа тезата, че македонците са българи и Македония е българска (вж. Вл. Топенчаров. Българската журналистика 1885—1903. С., 1963, с. 507—513).

С.28. Намоі мил народ бугарскьи... — Както тук, така и на редица други места, Марко Цепенков не пропуска случая да подчертае своето ярко българско национално съзнание. В спомените си Иван К. Шапкарев пише: „Интересни бяха проявите на дядо Марко, характеризиращи националната му принадлежност. Той напусна родното си място и дойде тук, в свободната част на родината ни. Бе научил стихотворенията на Вазов, които засягаха родина, родолюбие, жертвоприношения пред олтара на България, прославяйки българското име. И ги декламираше с патос. Когато след Илинденското въстание декламираше с патос: „Българио, за тебе те умряха, една бе ти достойна зарад тях", ручеи сълзи се леяха от очите му, гласът му бе прегракнал от вълнение... Когато през 1909 г. баща ми умря и аз лично отидох да съобщя на дядо Марко тази тъжна вест, той се изправи, продължително мълча и след туй ме прегърна, целуна ме по двете бузи, целуна и двата ми пагона и каза: „Вечна му памет"! Той даде много за народа ни български, даде и левент син като тебе, така необходим за майка България. Нему още веднъж вечна памет. Да живее България!"

Публикуваната тук автобиография е недвусмислен отговор на всички онези, които по обясними причини напразно се мъчат да разграничат Марко Цепенков от неговия „мил нарот бугарски", от неговата „майка България".

Преводите в литературния и обществения живот през Възраждането

Дочо Леков

„Когато у един народ се появлява възрождение и стремление за напредък — отбелязва Каравелов, — то само по себе си се разбира, че тоя народ захваща да заимствува от чуждите народности, да търси изход от своето съвременно положение и да променява старите идеи на нови.“[1] Каравелов възприема обновлението в обществения живот, в литературата и изкуството в диалектическото му единство — в утвърждаване на новото чрез приемственост и борба със старото, в изграждане на нова национална култура, като се имат пред вид и традициите, и онова, което са създали другите цивилизовани народи. Преводът, подражанието във всичките му разновидности играят в този процес изключителна роля. Трудно е да си представим самобитното творчество на десетки възрожденски писатели без онова, което те възприемат от руската, гръцката или западноевропейската литература, без дейността им като преводачи и популяризатори на творби, към които се насочват с оглед на своята творческа и обществена нагласа.

По възприета традиция прегледът на преводната литература през Възраждането започва обикновено със Софроний. Но заедно с него и преди него работят и други надарени новобългарски преводачи, чиято дейност дава възможност да се възприеме по-всестранно създаденото от Софроний, да се свърже с онова, което вълнува редица негови съвременници. В двете части на книгата си „Съвременници на Паисий“ (1963, 1964) Б. Ст. Ангелов въз основа на интересен фактически материал характеризира дейността на поп Тодор Врачански, поп Йоан Врачански, Йосиф Брадати, Памво Калоферски и на други колоритни личности от XVII—XVIII в. Това са книжовници, свързани преди всичко с дамаскинската книжнина. Но тази книжнина според наложилото се вече мнение трябва да се има пред вид и при изясняване на въпроса за формирането на националния ни книжовен език, и при проучване на проблема за прехода от стара към нова литература. При този преход преводът с неговите *неточности* и *волности* подсказва за новите тенденции в литературния, културния и обществения живот през началните десетилетия на XVIII в.

Някои от дамаскинарите отиват доста напред — поп Пунчо например през 1796 г. съставя обемист сборник, в който заедно с житията на някои светци, с нравоучителните слова включва и преправка на „История славеноболгарская“, разкази за Иван Александър, за цар Иван Стари, за Петър

[1] Л. Каравелов. Събрани съчинения в девет тома. Т. VI. С., 1966, с. 178.

Велики. В сборника независимо от религиозния дух на част от материалите се чувствува определено и светското отношение на съставителя към нравствените и житейските проблеми, стремежът му да преосмисли и види в друга светлина някои морални категории.[2] Преодоляването на жанровата ограниченост във Втория видински сборник на Софроний е осъществено няколко години по-рано от поп Пунчо. Той се насочва съзнателно и към нови литературни герои, които след десетилетие ще се появят и в оригиналната ни литература — в Житието на Софроний.

Делото на поп Пунчо илюстрира постепенния преход от един тип книжнина към друг, промяната в съзнанието и критериите на писателя от XVIII в., стремежа му книгата да има достъп във всички български краища. Този близък предшественик на Софроний заживява и с неосъществената мечта да отпечата своя сборник.

Софроний, започнал книжовната си дейност като преписвач и подвързвач, търпи значително развитие като преводач и писател. Това развитие получава първите си ярки изяви също на границата на XVIII и XIX в. — през видинския период от живота му (1800—1803). У Софроний черковникът постепенно отстъпва своя приоритет на ренесансовата личност. Първият видински сборник „Поучения и словосказания на празников господних“ е изцяло от религиозни проповеди. Но духът на времето прозира в езика, в стремежа на преводача да излезе извън рамките на религиозната догматика, да насочи вниманието към семейно-битовите въпроси.

Вторият сборник на Софроний „Разкази и разсъждения“ е нещо качествено ново в сравнение с първия. Наистина и тук не липсват нравоучения в религиозен дух. Техният брой обаче е значително ограничен — заемат само първите девет листа на сборника, чийто обем е 440 листа. В този преводен труд на преден план са философските проблеми, свързани с морала и поведението. Съставителят е искал да запознае българския читател с Митологията на Синтип Философ, с Езоповите басни, с части от съчинението на Амвросий Марлиан „Theatrum politicum“. Новото, което Софроний внася като преводач, е в жанровото многообразие, в светските елементи в повествованието, интригуващо тогавашния читател с фолклорната си първооснова, с белетристичните похвати и композиция. Във включените части от труда на Марлиан, озаглавени „Философски мъдрости“, Софроний се проявява и като оригинален публицист. Често пъти той се отклонява от оригинала и в духа на рационализма и просвещението критикува невежите калугери, зове за просвета, изразява отношението си към фанариотското духовенство.

Особено място в делото на Софроний заема преводът на книгата на Марлиан „Theatrum politicum“ — „Гражданско позорище.“[3] Написан от духовно лице, този труд е философски трактат за основните нравствени и юридически норми, които трябва да има пред вид един образцов управник. Кое насочва Софроний към труда на Марлиан? Когато се разглежда делото на този крупен деец на Българското възраждане, в повечето случаи политическата му дейност се омаловажава. А тя предопределя преди всичко появата на „Theatrum politicum“ в български превод. Софроний е очаквал освобождението на България като резултат от войната между Русия и Турция през 1806—1812 г. И той, както с основание твърди В. Мутафчиева, преди още да види родината си свободна, чрез „Гражданско позорище“ предлага „на сънародниците си това, на което днес казваме модел. Модел за държава, за управление, за вла-

[2] Вж. по-подробно у Б. Ст. Ангелов. Съвременници на Паисий. II. С., 1964, с. 149—167.

[3] Вж. В. Сл. Киселков. Софроний Врачански. Живот и творчество. С., 1963; В. Мутафчиева. Книга за Софроний. С., 1978.

детел."[4] За вярата на Софроний в освободителната мисия на Русия говорят и съзнателните добавки, които вмъква в „Гражданско позорище". Той се прекланя пред мощта на една велика славянска страна, пред „того благочестиваго царя Петра, достохвалнаго мужа". Политикът „подвежда" преводача, „заставя" го да се откъсне от оригинала, да стане „съавтор".

Спряхме се по-обстойно на преводите на Софроний, тъй като и в тази насока той създава традиции — с тематиката, с новия дух, с обществената актуализация на проблемите, с насочването към жанрове и форми, които след няколко десетилетия ще се утвърдят и в преводната, и в оригиналната ни литература. Софроний експериментира с баснята, с белетристичното четиво, с философския трактат. Обръща особено внимание на публицистиката — религиозна, философска, социално-политическа. Често чрез перото на преводача се изявява оригиналният творец, рационалистът, общественикът. Откроява се езиковият усет, словотворчеството на книжовника, който в процеса на превеждането търси най-точната дума, създава езикови принципи. Трудно ще разберем автора на „Житие и страдания грешнаго Софрония", ако не познаваме съставителя на двата видински сборника и на „Неделника", преводача на „Гражданско позорище" и на книгата за трите религии — православната, еврейската и мохамеданската. Софроний показа как трябва да се превежда и осмисля чуждестранната книжнина през определен период от време с оглед на общественото й въздействие, на формирането и обособяването на оригиналната българска литература, на създаването на литературен вкус.

През първите десетилетия на XIX столетие българската книжнина има преводно-компилативен характер. Такава е първата новобългарска печатна книга „Кириакодромион" на Софроний, „Книга сия зовомая „Огледало" и „Книга глаголемая утешение грешним" на Кирил Пейчинович, „Повест ради страшнаго и втораго пришествия Христова" и „Сиа книга глаголемаа митарства" на Йоаким Кърчовски и др. Тези книги имат религиозен характер и са предназначени преди всичко за нуждите на черквата. Някои от тях в известна степен даже продължават традициите на старобългарската литература — съдържат апокрифи и видения, чудесата на Богородица, митарствата на светии. Те обаче не преповтарят един изминал вече етап от литературното развитие, а внасят нещо ново със съдържанието, с жанровото си своебразие, с езика си.[5] В „Книга сия зовомая огледало" например Пейчинович често се отклонява от строго религиозния дух на словата и ги модифицира в зависимост от някои битови и житейски потребности — обявява се срещу суеверията, срещу „добрите и лоши" дни, против курбаните и т. н. Така от преводно-компилативно съчинение, свързано с нуждите на българската църква, „Огледало" се утвърждава и като книга за душевността и мирогледа на българина през първите десетилетия на XIX в.

Новият дух в преводно-компилативната книжнина идва не само в резултат на българската адаптация на оригинала, който е изцяло подчинен на каноните на религията. Някои книжовници търсят вече нови литературни форми. Кирил Пейчинович си пише епитафия. Константин Огнянович предава житието на Алексей в стихове („Житие светаго Алексия, человека божия", 1833), йеромонах Рувим през 1825 г. съставя сборника „Алфавит духовни", в който заедно с поученията, с призивите за просвещение, трудолюбие и смирение помества и пет „стихословия", имайки за образец Давидовите псалми.

---

[4] В. Мутафчиева. Цит. съч., с. 178.
[5] Вж. Г. Гачев. Ускоренное развитие литературы. М., 1964.

Преводната литература през първите десетилетия на XIX в. утвърждава и една друга тенденция, започната от дамаскинарите и узаконена от Паисий и Софроний — демократизация на книжовния език. Тази демократизация преминава през различни фази, принципите на литературния език се формират в продължение на десетилетия. Принос в този процес обаче имат и първите преводачи. И в „Неделника", и в другите си съчинения Софроний многократно посочва, че пише на „простий болгарский язик, каквото хоратиме ний". Той винаги се стреми да направи книгата разбираема, четивна. Затова в известни случаи е принуден да замени стари, забравени български думи с турски, влезли във всекидневния език на тогавашния българин: вест — с хабер, наследие — с мирас, враг — с душман и пр. Това е интересна особеност в преводаческата практика на Софроний.

Тенденцията за създаване на литература на „простейший язик болгарский" се откроява в дейността на последователите на Софроний от всички краища на османската империя, населени с българи. И Кирил Пейчинович, и Йоаким Кърчовски, живели и творили в пределите на Македония, намират за необходимо да отбележат: Пейчинович — „Книга сия зовомая огледало. Описася ради потреби и ползования *препростейшим и некнижним язиком болгарским*. . ."; Кърчовски — „Повест ради страшнаго и втораго пришествия Христова. . ., преведенна на *простейший язик болгарский* ползования ради простейших человеков и некнижних. . ." (к. м.).

През първите десетилетия на XIX в. влиянието на Софроний върху българските кижовници се чувствува в подбора на материала, в начина на превеждането и тълкуването му, в отклоненията от оригинала, в стремежа на преводачите преводите и компилациите им да удовлетворят религиозните чувства на читателя, да станат негов морален кодекс.

Нравствено-религиозната книжнина, която в значителната си част е преводна, е етап към светската преводна, подражателна и оригинална литература през Възраждането. През първите четири десетилетия, отчасти и през петото, тя има превес. Това се обяснява не само с мъчителното формиране на нов светоглед, на нови индивидуални и обществени норми. Значителен брой християнски книги излизат и през 50-те—60-те години на XIX в., когато критериите на българина за нравствено и безнравствено, за праведно и греховно са поизменени. Черковната борба, движението за официалното признаване на българската националност в пределите на османската империя се оказват фактор, свързан и с жизнеността, и с предназначението на религиозната книжнина през определен етап от Възраждането.

През 1828 г. се появява първият превод на „Новия завет" на български — на Петър Сапунов. Преводачът е удовлетворен, че чрез този свой труд е помогнал „колкото возможно бише на рода нашего", че е дал възможност на читателя да се наслаждава „с чтението на природний свой език". През същата година излиза и друг превод на „Новия завет", направен от игумена на Бистрицкия манастир (в Румъния) Теодосий Бистрицки по поръка на Британското библейско общество. В спора между българите и фанариотите се намесват протестантите, които в желанието си да отцепят българската православна църква от цариградската патриаршия издават една настолна християнска книга на български език.

През 1840 г. „Новият завет" се появява в трети превод — на Неофит Рилски. Той става повод да се изявят в по-открита форма някои обществени процеси, една чисто религиозна книга да се възприеме като национално откровение. „Аз не мога да ви опиша тържествената радост на тукашните българи (в Букурещ — б. м.) от това благотворно дело", пише в писмо до Неофит Рилски Атанас Кипиловски веднага след излизането на „Новия

завет". Патриаршията заповядва преводът да бъде унищожен. По-късно обаче тя се оказва безсилна да попречи на излизането и разпространяването на останалите пет издания, които превръщат „Новия завет" от книга строго религиозна в книга с обществен патос преди всичко. Сам Неофит, чувствувайки родолюбивия смисъл на това свое дело, изповядва: „Трудих ся много, обаче сега ми се заплатиха преизобилно трудовете с внутренното мое удоволствие. . . Сега нека го горат греците, нека го палят, нека го возбраняват. . ."

Във връзка с укрепване на националния дух в черковната борба излизат и много други нравствено-религиозни преводи: „Съдбата едного добраго учителя", „Величко и Иванчо" и т. н.

Цариградската патриаршия не признава законните искания на българите. Създава се реалната опасност част от българското население да мине в лоното на католицизма и протестантството, да се обвърже с политиката и институциите на Запада. Във връзка с осуетяването на тази опасност се появяват оригинални и преводни статии и съчинения. „Нуждата за религиозни книги на български — отбелязва преводачът на „Разговори между двама християни. . ." (СПб., 1862) — секи благочестив еднородец усеща и най-паче в днешньо време, когато работниците на Римската църква, според йерархическия въпрос на нашия народ, ту през оръдията си като му проповядват вероизповеданието, които тии наричат непорочна уния, ту откровенно като му предлагат за душеспасително католическото изповедание — сякаш се стараят да введат православния наш народ в оградата на Рим-папа или поне да го раздробят, като посеят между му религиозни раздори. . ."

Опасността от религиозно и национално разединение тревожи и Константин Миладинов. В Москва той провежда и издава брошурата „Православни църковни братства во югозападната Русия. . ." (1858), насочена срещу униатството.

Във връзка с отпора срещу проникването на католицизма в България са преведени и художествени творби. През 1867—1868 г. например синът на Рашко Блъсков — Димитър Блъсков, издава в Русчук „Беатриче Ченчи или невинно заклана мома (Истинска италианска повест). Сочинение от Гвераци. . ." Чрез този превод се иронизират лицемерието и алчността на католическата църква, моралът на папата, на кардиналите и на други висши служители от католическия клир.

Прегледът на преводната и оригиналната религиозна литература през Възраждането показва, че подходът към нея трябва да бъде диференциран, появата на конкретни нейни произведения да се възприема и обяснява не само като последица от религиозното съзнание, а и като резултат от обективните обществени процеси, получили поради спецификата на националното ни обособяване формална верска изява. В една многотомна „История на българската литература" черковната борба трябва да се разгледа в многопосочните ѝ аспекти и гражданският ѝ смисъл и патос да се търси не само в оригиналната литература, в публицистиката, но и в преводната художествена, нравствено-дидактична и чисто религиозна книжнина.[6]

* * *

Ако Софроний даде насока на един дял от преводната литература — религиозно-нравоучителната, — свърза я с ежедневието, направи я народна, Берон стана родоначалник на друг клон от тази литература — педагоги-

[6] За обвързването на черковната борба с оригиналната художествена литература и с публицистиката вж. Т. Жечев. Българският Великден или страстите български. С., 1975.

ческата. Неговият „Буквар с различни поучения. . .“, издаден през 1824 г., е първата сериозна програма за характера и насоките на светското образование у нас. При съставянето на буквара, както вече е посочвано, Берон използува чужди източници. В процеса на превеждането и компилирането обаче той се ръководи от чисто национални подбуди. Букварът на Берон е първата българска училищна енциклопедия, в която е обърнато сериозно внимание и на художествената литература. Чрез разделите „Басни (темсили)“, „Различни истории“, чрез някои части от „Физически сказания“ прозорливият педагог не само разширява познанията, но въздействува в определена степен и като писател. В училищната практика заедно с граматиката, аритметиката, естествознанието се въвежда и литературата. Учителят трябва вече да изясни на учениците някои литературни видове, като баснята, да обърне внимание на белетризираното четиво. Постепенно литературата се утвърждава в педагогическата практика, съдействува за формирането на художествения вкус.

В различни преводни и оригинални съчинения, предназначени за учебници по аритметика, физика или естествена история, често пъти са поместени нравоучителни разкази, разнообразно художествено четиво.[7] За засилване интереса на учениците към литературата трябва да се има пред вид и нещо друго — повечето от нашите писатели и преводачи са били и учители — С. Доброплодни, С. Филаретов, П. Р. Славейков, В. Друмев, Ил. Блъсков, Т. Пеев, Хр. Ботев. . . Те въздействуват с авторитета си, с педагогическия си такт като автори и преводачи на учебници, насочват учениците към образци от българската и чуждестранната литература, към различни литературни жанрове. Сава Доброплодни е обичал да води учениците на екскурзии, като е носел със себе си съчиненията на Евг. Сю, Ал. Дюма и на други френски автори, които е четял на възпитаниците си. Тези и други западноевропейски писатели, впечатленията от робската действителност, белетристичният талант стават впоследствие причина един от учениците на Доброплодни да стане родоначалник на оригиналната новобългарска белетристика. В случая влиянието на учителя е двупосочно — той въздействува с авторитета си, с грижата си да открие и подкрепи всяко дарование. Същевременно Доброплодни е популяризатор и на една друга литература — френската, чиито произведения в превод и в оригинал съдействуват за формирането на не един наш творец.

Досега е обръщано малко внимание на преводната педагогическа книжнина при изследване на литературните и културните процеси през Възраждането. А тя има неоспоримо значение за запознаването на ученици и възрастни с различните литературни жанрове преди утвърждаването им в оригиналната българска литература, за теоретическото и утилитаристическото осмисляне на някои литературни понятия. Преди появата на преводно-компилативни трудове като „Наука за песнотворство и стихотворство. Одеса, 1871“ на П. Оджаков, на „Елементарна словесност в два курса. . . Цариград, 1873“ от Т. Шишков, на „Ръководство за словесност. . . Виена, 1874“ на Войников възрожденският читател е вече запознат с някои принципи и категории на художественото слово от предговори и бележки към преводни съчинения, от публикации в периодичния печат. Някои от тези бележки понякога са поместени в преводни педагогически съчинения, тъй като чрез тези съчинения те достигат до по-широк читателски кръг. През 1836 г. например Ана-

[7] Вж. Учения за децата. Сочинена перво по гречески от Константина Вардалаха, а превел по болгарски Антоний Никопит. Цариград, 1850, и др.

стас Кипиловски превежда от руски и издава „Кратко начертание на всеобщата история". В края на книгата, в „Речник на славенски речи, които трeба да се присвоят в нашат език", той дава определение на термина „стихотворство": „. . .ако зема та напиша нещо и гледам единият ред да нема помного срички от другия и срещна гласоударението и на двата реда се на едно място, ще рече стихотворя". За илюстрация на това определение Кипиловски помества в български превод стихотворението на гръцкия поет Христополу „О, тамбуро, мусо сладкопойно". Прави впечатление, че нуждата от теоретическо изясняване на един от основните литературни жанрове в българската литература се чувствува през 40-те години на XIX столетие, тогава, когато се правят първите опити в новобългарския стих чрез т. нар. „даскалска поезия". И тъй като все още в България не съществува периодичен печат, на чиито страници да се поставят и изяснят литературни и общокултурни проблеми, някои от функциите на този печат се поемат от преводната книжнина.

* * *

Преводната литература през Възраждането е разнообразна по тематика, жанрове, по творческо направление и стил. Превежда се от различни езици — гръцки, руски, френски, немски, полски — понякога чрез дословно придържане о оригинала, в други случаи чрез частичната или значителната му промяна с оглед подбудите и културата на преводача, в зависимост от степента на литературното развитие и формиращото се съзнание на читателя. В периодичния печат от 60-те—70-те години на XIX в., в отделни изследвания е изтъкване, че повечето от преводите във възрожденската ни литература са случайни, ненужни, чужди на духа, на националните интереси на тогавашния читател. Случайни преводи в българската и във всяка литература има. Но дали те определят насоките и задачите, които стоят пред преводната книжнина в нейната цялост от появата на първата печатна новобългарска книга до Освобождението?

През първите десетилетия на XIX столетие, както вече посочихме, и преводната, и оригиналната литература имат религиозен характер. Нейният дух не противоречи, а отговаря на прехода от един тип съзнание към друг. Преводният труд на Райно Попович „Христоития или благонравие" можеше да се появи през 40-те години на XIX в. (1837), когато замогващата се българска буржоазия имаше нужда от граждански и морален кодекс, който да регулира отношенията между нея и останалите членове на обществото, да укрепи самочувствието ѝ, да я приучи към етикета.

Венелин пръв от чужденците чрез трудовете си „Древние и нынешнее болгаре", „Влахо-болгарские грамоты", „О характере народных песен у славян задунайских" постави въпроса за миналото, настоящето и бъдещето на българския народ, за неговата култура пред световното обществено мнение, възвърна самочувствието на този народ. И през 50-те—60-те години на XIX в., когато движението за официалното признаване на българската националност навлезе в решителната си фаза, някои от тези трудове трябваше да се появят на български — не само за да поддържат духа, но и като дипломатически коз срещу панелинистичната политика на цариградската патриаршия, срещу позицията на руското царско правителство да се поддържа приоритетът на Фенер в името на единението на християнските народи на Балканския полуостров. При такава обстановка излизат в български превод „Заради возрождение новой болгарской словесности или науки. . . Букурещ, 1842", „Критически издиряния за историята българска. . . Земун, 1853",

преводач Б. Петков, „О повикванье новобългарския письменности. Цариград, 1860“, преводач Н. Даскалов.

Доколко съчиненията на Венелин се използуват като солидни „международни документи“ в борбата за официалното признаване на българската националност, показва и друг факт. В превода на М. Кифалов „Заради возрождение новой болгарской словесности“ от с. 114 до с. 157 е включен и превод, на гръцки и български, на „История архимандрита Раича. Заради различни славянски народи. . .“ Чрез Историята на Раич мнението на Венелин за правото на българския народ да бъде самостоятелна етническа, политическа и културна цялост получава по-солидна аргументация, по-широк международен резонанс.

Първоначално преводната литературна творба въздействува преди всичко с тематиката си. И промените, които се правят при превода, са най-често в тази насока. Но и през този период, когато литературният вкус е все още твърде примитивен, преводите запълват онази празнина от занимателно четиво, което е необходимо на българина. По-късно, когато читателят започва да възприема литературния факт и откъм неговата естетическа страна, общественото и художественото съдържание на превода подсилва неговото въздействие, разкрива нови страни в системата „оригинал — преводач — превод — читател“.

Прегледът на преводната литература през Възраждането показва, че тя е свързана с всички по-съществени моменти от формирането на българската нация, вградена е в духовното битие на българина, има съществен принос за неговите културни интереси. Значителна част от преводите са посветени на проблемите на образованието, разглеждат просвещението като основен фактор в развитието на българското общество. По различен начин, чрез разнообразни жанрови форми се проявява отношението на преводачите към политическия и социалния гнет, към потисничеството на фанариотите, към паразитизма на духовенството, към обществената апатия и т. н. Стремежът да се държи будно националното съзнание насочва книжовниците към такива творби от славянските литератури, в които се идеализира историческото минало. В такива преводи се разчита преди всичко на аналогията. През 1853 г. в български превод излиза произведението на словенската писателка Йосифина Турноградска „Борис, първи християнски цар на българите“. „В това време — подмята иносказателно в предговора на книгата преводачът Константин Петкович — българите бяха дръзки, храбри и юнаци“ (с. 15). Преклонението пред миналото в контекста на превода се възприема вече и като упрек към настоящето.

Същите родолюбиви подбуди ръководят и преводачите на историческия роман на А. Ф. Велтман „Райна, королева болгарская“, преведен и издаден от Ел. Мутева (I изд. 1852, II изд. 1856) и Йоаким Груев (I изд. 1852, II изд. 1866). Общественото въздействие на подобни преводи намира най-правдив израз в една бележка на Каравелов. „Но „Райна“ на Велтмана — отбелязва той — по мнението на българските читатели изображавала твърде вярно избраната местност в България и имала е за българите национални интереси.“[8] Каравелов обръща внимание не само на обществения отзвук на превода. Той посочва и начина на неговото въздействие. Читателят прави вече опит да възприеме творбата в нейната идейно-художествена цялост, независимо от това, че естетическото му изживяване е свързано преди всичко с понятието „историческа правдивост“, представата за художествената измислица, за типизация на образа му е далечна и чужда.

---

[8] Книжевни известия. — Свобода, бр. 24, 1870.

Като примери за актуализация на преводната творба, за пълната ѝ адаптация към съвременността могат да се посочат и „Чичовата Томова колиба“ на Хариет Бичер Стоу, и „Варвара Убрих, калугерица в Краков“ от Юзеф Крашевски, и десетки други произведения. Някои от тях са особено популярни, излизат в няколко издания, в различни преводи. „Многострадална Геновева“ разплаква възрожденския зрител в театралния салон, но му въздействува и като четиво. В „Под игото“ Вазов разкри може би най-правдиво атмосферата около представянето на пиесата, контакта между артист и зрител, национално българските акценти при тълкуването на образите. „Многострадална Геновева“ дава интересни податки за предпочитанията на възрожденския зрител и читател, за обществените и художествените функции на сантиментализма през определен период от националната ни история.[9]

Преводното произведение, както и оригиналното, се възприема по различен начин от читателя в зависимост от възгледите, нагласата, темперамента, предпочитанията му, както и от времето, когато се появява тази творба. С особена популярност през Възраждането се ползува романът на Франсоа Фенелон „Приключенията на Телемаха“. Той се чете от ученици и възрастни. Славейков се запознава с него в сръбски превод от 1814 г. и го пази в библиотеката си.[10] С тази книга майката на Вазов остава незаличими спомени у своя син:

. . .Тя там седеше!
И с очи, кои блестяха,
цели часове четеше
вдълбочена „Телемаха“.

(„Гостната стая“)

Романът „Приключенията на Телемаха“ се появява на български в два превода — единият на П. Т. Пиперов от 1845 г. и втория на Н. Михайловски. от 1873 г. Чрез „Гражданско позорище“ Софроний посочи образец за монарх в буржоазна Европа. След десетилетия този въпрос започва да вълнува отново българската интелигенция. И част от нея посочва модел — този път чрез романа на либерално настроения френски писател и педагог Фенелон, издаден през 1699 г. Чрез пътешествието на Телемах и срещите му с царе и благородници от различни страни Фенелон създава утопичния образ на държавник приблизително в духа и представите на Амвросий Марлиан. Френският романист негодува срещу тиранията, срещу лицемерието и бездушието на царете, съчувствува на онеправданите. Затова обяснима е реакцията, с която се посреща неговата творба от официалните кръгове във Франция — след отпечатването ѝ излиза заповед да бъде унищожена. Произведението на Фенелон е преведено на много езици, служи за литературен образец — при работата си над романа „Приключения Фемистокла“, излязъл през 1760 г., руският писател Ф. А. Емин има пред вид и „Приключенията на Телемаха“. За да смекчи основния сатиричен тон на творбата, цензурата прави съкращения. В руския превод на романа на Фенелон от 1835 г. например са отпаднали

[9] Вж. по-подробно: Н. Андреева-Попова. Произведенията на Кристоф Шмид в България през Възраждането. — Год. ВИТИЗ „Кр. Сарафов“, т. VII, 3, 1962; П. Динеков. Проблемът за романтизма в българската литература до Освобождението. — Във: Възрожденски писатели. С., 1962; Д. Леков. Проблеми на българската белетристика през Възраждането. С., 1970; Ст. Каракостов. Българският възрожденски театър на освободителната борба. С., 1973; П. Пенев. История на българския драматичен театър. С., 1975; Й. Холевич. Сантиментализмът и литературното развитие през Възраждането. — Лит. мисъл, 1976, кн. 1, и др.

[10] Вж. С. Баева. Някои моменти от развитието на сръбската литература и творчеството на Петко Славейков. — Изв. Инст. лит., кн. XVI, 1965.

редица пасажи, останали в превода на Михайловски.[11] „Помнете, че в страни, дето властта на господаря е неограничена, там владетелите са по-слаби. Те грабят, разрушават сичко; те едни притежават сичката държава; но и сичката държава крее“ (с. 210). Или: „Чудовищната му сила (на царя — б. м.) безкрайно насилствена, не може да трае дълго, защото няма корена си в сърцето на народите, а, напротив — тя подига и раздразня сичкото тяло на държавата; принуждава сичките членове на туй тяло да се надее да отдъхне след едно променение“ (с. 210). Аналогията е толкова фрапираща, че само от недоглеждане турската цензура се оказва по-либерална от цензурата в царска Русия.

Романът на Фенелон в превод на Михайловски е посрещнат саркастично от Каравелов и Ботев. В един от фейлетоните си редакторът на „Независимост“ посочва причините на своя сарказъм — утопиите на Фенелон с нищо не могат да помогнат на френския пролетарий, книгата му не разкрива корените на злото и начините за отстраняването му, поради което възпитава „покорни, глупави и беззащитни граждани“[12]. От същите революционно-демократически позиции, без каквито и да е резерви, отхвърля „Приключенията на Телемаха“ и Христо Ботев.

Отношението към романа на Фенелон в превод на Михайловски показва различния подход на писателите-революционери и просветители при оценката на една преводна творба. Въпросът от литературен се превръща в идеологически. Михайловски, по подобие на Софроний, през 70-те години на XIX столетие се замисля за бъдещата форма на управление в България. Той вижда бъдещия държавен строй накъв, какъвто съществува и в представите на Фенелон — просветената монархия. Българският революционен централен комитет по това време също предлага образец за държавно управление — „чиста и свята народна република“. Установяването на монархическия строй даже в такава утопична форма, в каквато го видя Софроний чрез „Гражданско позорище“ и Михайловски чрез романа на Фенелон, беше за българските революционери смяна на едно тиранично управление с друго. Затова така остро се отнасят Каравелов и Ботев към българския превод на „Приключенията на Телемаха“ от 1873 г., който пропагандира възгледите на просветителите за бъдещата форма на управление в България. А когато българският народ е вече свободен, отново чрез преводната литература се потърсва образец за управление, за държава — П. Семерджиев превежда и издава в Търново произведението на Ал. Дюма-баща „Венчаване на ешафода“, което отново пропагандира утопичния възглед за справедливия монарх.

Редица преводи и побългарявания през Възраждането имат свой живот, своя съдба, както и редица значими произведения от оригиналната ни литература. Те преди всичко открояват характера на процесите в преводната литература, обществената и общокултурната ѝ значимост.

* * *

Преводите през Възраждането имат значителен принос и в зараждането и утвърждаването на някои жанрове в оригиналната ни литература.

В процеса на превеждането понякога преводачът чувствува необходимост да изясни известни понятия теоретически, да конкретизира значението им в развоя на българската литература, да даде минимум от знания за по-пълното възприемане на художествената творба. Кипиловски обяснява термина

[11] Вж. Фр. Фенелон. Странствования Телемаха, сына Улиссова. СПб., 1835.
[12] Л. Каравелов. Събрани съчинения. Т. V. С., 1966, с. 371.

„стихотворство“, Т. Шишков пише към побългарената си комедия „Не ще може или Глезен Мирчо“ (1873) предисловие, озаглавено „Понятие за смешното и комическото или що е собствено комедия“. В него се посочва същността на комедията като драматически вид, проследява се нейната история, обръща се внимание на характерите, които трябва да създава и показва. С оглед на теоретическите принципи, върху които трябва да се изгражда комедийната творба, Т. Шишков прави оценка на някои български комедии — на „Криворазбраната цивилизация“ от Войников, на „Ловчанският владика или бела на ловчанският сахатчия“ от Теодосий Икономов.

Склонност към теоретизиране във връзка с жанровата специфика на превежданата творба проявяват и други наши книжовници. В предговора на „Последните дни на Помпея“ (1870) Н. Михайловски разграничава романа от научното историческо четиво, изтъква неговото художествено и познавателно значение.

Връзката между оригиналната и преводната българска книжнина се долавя още през първите десетилетия на XIX в. Тя се осъществява чрез компилациите, чрез еднаквата интерпретация на фактите. Зависимост откриваме и в начина, по който се подбира и систематизира материалът, във формата, чрез която се поднася. През първата половина на XIX столетие връзката между автор и преводач се осъществява и по друг път. Преводачът не става „съавтор“, т. е. не побългарява превежданото произведение. Приспособяването на оригинала, който е с религиозно, с дидактическо съдържание, към манталитета и моралните норми на българина става по друг начин. Вземайки под внимание съдържанието на превода, преводачът доразвива и конкретизира някои мисли на автора, изказва се за възпитанието и образованието в българското училище, напътствува и поощрява. Оригиналният текст към превода е често пъти в стихотворна форма. Пълна илюстрация за това явление дава още заглавието на един преведен труд от руски, направен от Ст. Изворски — „Огледало за болгарските училища или правила заради воспитанието на децата, извадени от книга, която се нарича „Наказ ея императорскаго величества Екатерини втория самодержци всеросийския данный комисии о сочинении проекта новаго уложения в Санкт-Петербурге при Императорской академия наук, 1770“, на четири язици — росийски, латински, немски, французки. А сега преписани от сущата книга и преведени на наш язик български от Стефана П. Николов Изворский, котленец, който и *за по-голямо изяснение сочинил и приложил от себе си и доволно стихове да сочат кам състоянието и книжнината и воспитанието на болгарите сос сущото намерение, каквото и вишеречените правила в полза на еднородните си.* Цариград, 1850“ (к. м.). Книжката съдържа 40 с. — 13 с. превод и 27 с. оригинален текст, който е обособен в следните раздели: 1. Огледалото за болгарските училища; 2. Состояние книжнина и воспитание; 3. Познание заради возрождението на болгарската книжнина; 4. Благодарная похвала — посветена на султан Абдул Меджит.

Подобен характер имат и книги като „Поучителни речи на старите философи. Превод А. П. П. Гранитский. Цариград, 1854“ и др. В повечето случаи преводачите се обособяват от оригинала жанрово. Представители на даскалската поезия, те предпочитат мерената реч, тъй като в превода се поставят проблеми, които те вече са популяризирали като пиити — за науката, просветата, образованието, нравствеността. В процеса на превеждането преводачите-стихотворци заживяват с онези вълнения, станали причина за написването на първите им наивно-грубовати стихотворни творби. Така даскалската поезия се обогатява с нови произведения, в известни случаи и тематично.

Понякога единствено на преводите се дължат единичните опити на някои възрожденски писатели в областта на поезията. Станка Николица Спасо-Еленина издава през 1853 г. превода на откъси от съчинения на Доситей Обрадович под заглавие „Две приказки за славните жени и за Аза человекомразеца“, единствено чрез който документира литературното си дарование. В края на книгата тя се обръща към жените-читателки със следния куплет-реклама:

„Малка книжка за жените,
дето им показва бодро
да се пазят от злините
и да се отнасят мъдро.“

Други стихове Станка Николица Спасо-Еленина не създава. Но и това четиристишие, написано по повод на превода и поставено в неговия контекст, говори действително за заложбите на една преводачка, за която се спори дали тя или Елена Мутева е първата българска поетеса.[13]

На стихове-реклами попадаме и в други преводи. Предисловието към „Христоитията“ в превод на Райно Попович започва със следното стихотворно мото:

„Ако любиш, малко момче, нравите си да оправиш.
А ти гледай тая книга с усърдие да прочиташ:
Защо тя е цветно древо красно много и предобро,
О което ти избирай всяко добро и премудро.“

Подобни стихове имат значение не само за историята на българската поезия. Те говорят и за желанието и усилието на българския книжовник да се отдели и обособи от превода, макар и с няколко несръчно написани стиха.

Чрез чуждестранната литература в превод и в оригинал българските книжовници се запознават и с други литературни жанрове и видове — с баснята, диалога, драмата. Басните във Втория видински сборник на Софроний, в „Рибния буквар“ на Берон, в „Басни Езопови“ на Йоан Емануилович, „Есопа фригийскаго баснотворца басни или приказки. . . Белград, 1854“ на Р. Попович и др. говорят за актуалността на този литературен вид през Възраждането. Проучването на начина, по който се превеждат, на идейно-емоционалните акценти, които получават, ще покаже какво ново внасят нашите писатели в тематиката, в житейския и философския смисъл на баснята, в нейните разновидности — преводна, побългарена, оригинална — в структурните ѝ особености.

Изследване с оглед на неговата специфика заслужава и диалогът. И Б. Пенев, и Ив. Д. Шишманов изказаха интересни съображения за неговото възникване, за обществените и възпитателните му функции в писателската практика на Неофит Бозвели, П. Р. Славейков, Д. Войников и на други възрожденци. Когато става дума за диалога като литературна изява, трябва да се имат пред вид и неговите функции в преводната педагогическа книжнина. „Той — посочва Б. Пенев — си пробива път и в учебната, и в народната просветителна литература.“[14] Преводи като „Учение душесловно за децата. . . Смирна, 1844“, „Откритието на Америка“ (1875) от Кампе и др. потвърждават

[13] Вж. по-подробно: Д. Л е к о в. Станка Николица Спасо-Еленина. — Лит. история, 1978, кн. 2.

[14] Б. П е н е в. История на новата българска литература. Т. IV. Ч. I. С., 1936, с. 736.

това. „По-старите наши учители — продължава Б. Пенев, — които са заемали учебен материал от гръцки извори, са побългарявали за учебниците гръцки диалози, а след това, по техен образец, почват да съставят оригинални диалози, в които засягат българските условия."[15] Проследяването на диалога в преводната педагогическа книжнина и съпоставката му с диалога, който се представя на сцената през 50-те, 60-те, а отчасти и през 70-те години, говори, че т. нар. „сценичен диалог" е разновидност на учебникарския. Той се свързва с него по предназначение, реализация, а в значителна степен и по въздействие. Българският преводен и оригинален диалог независимо от това, дали се *представя* или възприема като литературно или общообразователно четиво, трудно би могъл да се разграничи на видове — различието между посочваните досега „литературни", „театрални" и „учебникарски" диалози е твърде условно.

Особено силно е влянието на преводната художествена проза в началния етап от създаването на оригиналната ни белетристика. Няма да се спираме на мястото и значението на побългаряването в този процес. За тях вече е писано.[16] Ще се опитам да посоча чрез конкретни образци как преводната и побългарената белетристика чрез композиция, стил, образи, похвати става модел за създаването на първата ни оригинална повест.

Изтъквано е, че преди да замисли „Нещастна фамилия", Друмев познава „Скитникът евреин" и „Парижките потайности" на Сю, „Тайните на инквизицията" на Фереал, романи на Дюма и Скриб. Той е чел вече и някои от преведените и побългарени творби — „Изгубеное дете", „Индийска хижа", „Павел и Виргиния", „Галерия из Монтионовски премии за добродетел" и др. Към художествената литература, с която Друмев се запознава, докато е в България, трябва да се включи и поемата на Раковски „Горски пътник". Но не националната традиция, независимо от това, че не можем да я изключим напълно, а западноевропейските образци има пред вид първият ни белетрист, когато заживява с мисълта да постави началото на един нов жанр. На първо място между тях е поставян „Скитникът евреин".[17] Без да се отрича въздействието на Сю, друго произведение, посредствено и непопулярно, взема за модел Друмев — една от повестите на немския сантименталист Христофор Шмид, побългарена през 1857 г. от учителя Йордан Ненов под заглавие „Черноносящая госпожа". Паралелът между тази творба и „Нещастна фамилия" позволява да се проследи по какъв път, с кои свои особености се налага един нов жанр в нашата литература; как се възприема преводната творба — в нейната сюжетно-композиционна и идейна цялост или с отделни нейни елементи; каква е зависимостта между композицията, сюжета и образите в превода и в българския оригинал.

Още в началната част на „Нещастна фамилия" и „Черноносящая госпожа" се използуват еднакви похвати за създаване на тайнственост. Оттук идва и зависимостта на Друмев от Шмид при наименованието на някои глави — глава втора от „Нещастна фамилия" е озаглавена „Самодивско жилище", глава първа от „Черноносящая госпожа" — „Страховитото здание". За да подсилят загадъчната атмосфера, която оказва влияние върху композицията, върху начина на изграждане на образите, и двамата автори възлагат особени

---

[15] Б. Пенев. История на новата българска литература. Т. IV. Ч. I. С., 1936. с. 736.

[16] Вж. Ст. Минчев. Из историята на българския роман. Побългаряване на чужди произведения. — СбНУ, XXVI, 1910—1911; Н. Андреева-Попова. Цит. съч.; Д. Леков. Проблеми на българската белетристика през Възраждането; Й. Холевич. Цит. съч.

[17] Вж. Б. Пенев. Първа българска повест „Нещастна фамилия" на В. Друмев. С., 1929.

функции на суеверието. За Черноносящая госпожа се разказва, че „летяла по въздуха като орел, бозала кръвта на децата, подканяла дързливите да лъжат". Със същите представи за Влади и неговия баща живее всеки, до когото е достигнала мълвата за самодивското жилище — „те улавят чиляка и го карат да ги носи по разни нечисти места или са залюбяли и му изпивали кръвта и пр.". Зависимост откриваме и в съдбата на героите, в противоречивото отношение, което се проявява към тях, в рязката замяна на едно душевно състояние с друго, в сходния финал на двете повести и т. н. Друмев използува без значителни промени и някои сюжетни похвати на немския сантименталист — подготвя читателя за предстоящи моменти от повествованието чрез съня на героите.

Независимо от това, че „Черноносящая госпожа" служи за образец на българския писател, Друмев се разграничава от Шмид чрез общественото съдържание на своята повест. Немският писател изобразява лична драма, българският — национална. В „Нещастна фамилия" обществената трагедия е вплетена в личната. Това преминаване от лично в национално и от национално в лично предопределя и композицията, и атмосферата на творбата, прави я българска.

Първите творби на Друмев и Блъсков ни убеждават по категоричен начин, че оригиналната българска белетристика започва да формира жанровото си своеобразие в пряка зависимост от западноевропейската сантиментална и сензационно-приключенска литература, позната на първите ни белетристи в превод или в оригинал. Разбира се, не трябва да се омаловажава и въздействието на руската литература — в „Ученик и благодетели" на Друмев, в разказите и повестите на Каравелов. То идва обаче не чрез преводите, а по пряк път — нашите писатели, както е известно, са имали възможност да четат Гогол и Херцен, Марко Вовчок и Тургенев в оригинал.[18]

Много възрожденски писатели, като Славейков, Жинзифов, Каравелов, са преводачи на творби от руската, гръцката или западноевропейската поезия. Метриката, структурата на строфата на конкретни стихотворения, които превеждат, понякога дотолкова им допадат, че те създават оригинални свои поетични произведения по техен модел. Биха могли да се сравнят стихотворения на Шевченко в Каравелов превод — „Учете се, братя мои", „Песен" (Защо ми са черни вежди), „Родила е мене мама" — с Каравелови оригинални стихотворения като „Някога и сега", „Боже мили, боже драги" и много други; „Дума" (Течит вода в сино море), „Дума" (Защо ми сет черни вежди) на Шевченко в превод на Жинзифов с оригинални негови стихотворения — „Гарван" и т. н.

* * *

През Възраждането се превеждат и научно-популярни съчинения из областта на историята, физиологията, астрономията. . . Често пъти се подбират такива произведения, които предават фактите с похватите на художественото четиво. Ст. Бобчев превежда „Пътуване около света" (1873), Каравелов — „Разкази за небето и земята" (1872) от Ал. Иванов, „Разкази за старовременните хора" (1873—1874) от Ив. Ал. Худяков. А Георги Йошев, преводач на „Кратка всеобща история в прости разкази" (1861), чрез предговора на автора на книгата Н. Берте посочва и преимуществата на научно-популярната литература. Задачата на популяризаторите

[18] Вж. по-подробно Д. Л е к о в. Проблеми на българската белетристика през Възраждането. С., 1970.

на научни знания, отбелязва Берте, е да заинтригува читателя. Това се постига не когато научните истини се предават с „отвлечен язик и обилие на риторически фигури“, ни с „темни и неудобовразумителни фрази“, ни със „сентиментални възгласи и замечания“, а с „ясни, прости и колкото е възможно. . . кратки разкази“. Регламентира се един нов жанр у нас — научнопопулярният, посочва се неговата специфика.

* * *

Доста преводи пред Възраждането са с предговори — оригинални или преводни. Тези предговори са интересни в няколко насоки — поставят проблеми, свързани с развитието на литературата; дават биографични данни за автора, за някои исторически личности; изясняват въпроси на възпитанието и образованието; документират отношението на преводача към изтъкнати български писатели; обясняват някои литературни понятия; позволяват ни да проследим как се формира художественото съзнание на българския книжовник, конкретният повод за превеждането на дадена творба и т. н.

За характера на националния книжовен език се спори не само на страниците на периодичния печат. Филологически въпроси се поставят и в предговорите на преводни книги, тъй като в процеса на превеждането преводачът се убеждава в правотата или несъстоятелността на конкретни езикови норми, експериментира. С. Радулов анализира различните гледища за българския правопис,[19] М. Кифалов обръща внимание на българските диалекти,[20] П. Пиперов — първият български преводач на „Приключенията на Телемаха“, се обявява за защитник на синтетизма в българския език, К. Теодорович и Г. Владикин апелират книгите за народа да не се пишат нито на много „висок“ език, нито на съвсем „унижен и испорчен, но колико е возможно да се приближаваме к славенскому“[21].

Любопитни данни съдържат и списъците на спомоществователите към различни преводни и оригинални съчинения. В тях попадаме на имената на популярни книжовници и учители, на изтъкнати общественици. За „Наполеон Бонапарта или Тридесят години из историята французка. Драма в шест действия от А. Дюма. . .“ (1850) са абонирани Г. Раковски, Б. Петков, Ел. Мутева, С. Филаретов и др.; за „Райна княгиня българска“ в превод на Груев — бащата на Каравелов — Стойчо Каравела, Н. Геров, Д. Чинтулов. . . Спомоществователи на различни преводи са Неофит Бозвели, Ив. Вазов, Т. Пеев, П. Р. Славейков. . . Списъците на абонатите уточняват кои чуждестранни произведения в български превод е познавал определен писател, мястото им във формирането на неговите възгледи, как е била възприемана преводната творба от различни социални слоеве и т. н. Каравелов, както вече посочихме, съобщава във в. „Свобода“ как е била посрещната книгата на Велтман „Райна королева болгарская“. Фактът, че неговият баща е бил спомоществовател на романа, показва, че синът е познавал този превод още в България и когато говори за неговото въздействие, има пред вид личните си впечатления от десетки български читатели на „Райна княгиня“.

Спомоществователи на различни преводни книги са стотици папукчии, сапунджии, абаджии, кундурджии, сарачи и т. н. Понякога в списъците фигурират и цели сдружения. Абонати на побългарената комедия „Михал“ са и интелигенти като Н. Геров, Й. Груев, Ив. Вазов, Б. Петков, П. Р. Славейков, и абаджийският, казанджийският, фурнаджийският и други еснафи.

[19] Нравоучение за децата. Превел и издал С. И. Радулов. Одеса, 1853.
[20] Заради возрождение новой болгарской словесности или науки. Букуреш, 1842.
[21] Вж. Библическа повест ветхаго завета за юност. Будим, 1847.

Този факт определено говори за големия интерес на широки социални слоеве към драматичния жанр. Затова естествено е три години след отпечатването на „Михал Мишкоед“ тази комедия да се представи на театралната сцена пред погледа на част от абонатите — занаятчии, търговци, интелигенти, подпомогнали издаването на комедията.

В периодичния печат през Възраждането има публикации, насочени срещу необходимостта от театрално изкуство в България. За да се разбере дали този нихилизъм изразява мнението на конкретни лица или на определени кръгове, е необходимо да прегледаме списъците на спомоществователите. Те ще ни изяснят в определена степен кои имат интерес към театъра, от какви съображения е продиктуван той, кога се проявява и т. н. Тези списъци показват и кои селища и културни средища са се интересували от преводната и оригиналната литература; откъде са се преселили и къде са отседнали някои български емигранти; какви книги са били закупувани от различни манастири в България и Атон и т. н.

Трудно, почти невъзможно е да се проследи преодоляването на фолклорното и формирането на художественото съзнание през Възраждането, ако не знаем към каква литература се е насочвал обикновеният българин, какви интереси е имал, каква подкрепа е оказвал за излизането на буквари, землеописания, повести. Ако не си изясним защо примерно в списъка на спомоществователите на „Наполеон Бонапарт. . .“ заедно с името на Раковски, на Ал. Екзарх, на Ел. Мутева срещаме и името на Тихо Обретенов, на Райчо бакал или на Мехмед ефенди от Калофер.

В списъците на спомоществователите откриваме и сведения, свързани с подробности от личния живот на преводача или автора, имена на популяризатори на българската книжнина и т. н. „Свещенное цветособрание. . .“ (1825), превод на Ан. Кипиловски, обогатява данните за благодетеля на П. Берон Антон Иванович. Освен „Рибния буквар“ той подпомага издаването и на други български книги, някои от които сам разпространява. Списъците на спомоществователите съдържат данни и за родолюбието и ученолюбието на бащата на Петър Берон — х. Атанас х. Берович, и за родословието на Емануил Васкидович — той е имал шест сина, ревнители на българската книга.[22]

* * *

Възрожденските писатели от Софроний до Ботев, с незначителни изключения, се изявяват и като преводачи. Това говори за значението, което те отдават на преводната литература. В известни случаи тя дотолкова е свързана с творчеството им, че е трудно да се разграничи чуждото от самобитното.[23] Затова преводите на писателите от Възраждането не трябва да се омаловажават или пренебрегват, каквато тенденция се забелязва в т. II на академичната „История на българската литература“, а да се разгледат с оглед на идейното и литературното развитие на твореца, да се изяснят и чрез тях възлови моменти от обществената и личната му биография.

За да разберем подбудите, които насочват Друмев към преводите му от 1860 г. — „Царица Семирамида“, „Нравствени разсъждения с невинния юноши“, „Привидения“, — трябва да не откъсваме тези преводи от сантиментално-романтичния характер на образите, от похватите на повествователя в „Нещастна фамилия“.

[22] Вж. Две советователни слова. Плутарха. . . Букурещ, 1845.

[23] Вж. П. Динеков. Преводите в историята на българската литература (Стара литература. Възраждане). — В: При изворите на българската култура. С., 1977.

Една година след отпечатването на „Азаил и неблагодарний селенин“ Блъсков обнародва повестта си „Злочеста Кръстинка“, която продължава консервативно-романтичната концепция на побългарената от него творба. Чрез преводите си писателят пропагандира онези нравствени и художествени принципи, които отстояват и в оригиналните си произведения. Чрез тях той разширява тематичния обхват на творчеството си, аргументира с нов художествен материал концепциите си, открива нови форми за въздействие. Интересни са преводите, които прави Каравелов на белетристични творби на Марко Вовчок, на стихотворения на Шевченко. Любопитни са подбудите на Ботев за два обявени, но неосъществени негови превода — „Турки и их женщины, султан и его гарем. Сочинение майора Осман бея. Санктпетербург, 1874“ и „Тридцать лет в турецких гаремах“ от Мелек ханъм. За намерението си да преведе мемоарите на Осман бей и на неговата майка Ботев съобщава в бр. 15, 9 май 1875 г. на в. „Знаме“. „Ние сме захванали вече преводът на тия две книги — пише той — и скоро ще да издадем и особено обявление за тях.“ Имаме основание да допуснем, че незначителна част от превода на „Турки и их женщины, султан и его гарем“ се появява в бр. 3, 1876 г. на в. „Нова България“.[24] Кое насочва Ботев към тези две книги? Актуалното им съдържание, своеобразният им стил. Написани с „един лек, жив и пикантен език“, те разкриват социалните язви в османската империя и показват „твърде. . . пластически де лежи коренът на злото“.

Още в предговора на „Турки и их женщины, султан и его гарем“ Осман бей определя предназначението на своята книга — „да запознае руската публика с нравите, обичаите и живота на турския народ. . .“, да изясни причините, поради които мъжът в Турция „е всичко, жената — нищо“. Авторът проследява отношението на турската жена към нейния мъж, описва многоженството, церемониите преди брака, по време на сватбата и след брака, турския семеен бит. Той пресъздава наистина „твърде пластически“ живота в харемите, разглежда въпроса за дипломатическото многоженство, за смесените бракове. В „Турки и их женщины, султан и его гарем“ Осман бей изяснява като социолог и причините за турския консерватизъм, за упадъка и разложението на османската империя.

Книгата на Мелек ханъм „Тридцать лет в турецких гаремах“ може да се възприеме като начална част на „Турците и техните жени, султанът и неговият харем“. Тя представлява фактически автобиография на една европейка, която в качеството си на съпруга на великия везир Кипризли Мехмед паша е имала възможност да се запознае с живота във висшите турски среди, със султани и паши, с разкоша и потайностите в турските хареми. Интересът към тази книга е изключителен — обнародвана е на различни езици, излиза в Лондон, Берлин, Ню Йорк, в Русия.

Мелек ханъм разказва за всички по-съществени перипетии от своя живот— за омъжването и развода си с лекар-европеец, за срещата и задомяването си с Кипризли Мехмед паша в Париж; за атмосферата в дипломатическите среди. Имайки възможност да се среща със султан Абдул Меджит, тя го описва като държавник и човек. Авторката ни запознава с представители от различни слоеве, с машинациите на министри и сановници. Като поет, публицист, фейлетонист Ботев каза най-силните думи за корупцията, за фанатизма в разкапващата се турска империя. Чрез „Турците и техните жени, султанът и неговият харем“ и „Тридесет години в турските хареми“ той беше решил да продължи тази критическа линия в литературното си дело и като преводач — с нови факти, акценти и констатации.

[24] Вж. Д. Л е к о в. Неизвестен превод на Христо Ботев. — Антени, бр. 7 (267), 13 февр. 1976.

Преводите заемат особено място и в творчеството и идейния свят на Славейков. Тъй като работи в Цариград, той е трябвало да търси такива форми, чрез които, без да влиза в противоречие с непоколебимото си родолюбие, да проявява привидна лоялност към политическата власт. Деликатното, двойственото му положение на голям български патриот и на мирен поданик на султана обяснява появата на някои негови преводи с гражданска и социална тематика. През 1868 г. Славейков издава книгата „Примери исторически," в която са поместени разказите „Цариградский градоначалник", „Людовик 9-й", „Махмед", „Йосиф 2-й" и др. Чрез тях през 70-те години на XIX в. получава обществена гласност един въпрос, който насочи Софроний към превода на „Theatrum politicum".

През 1872 г. по време на идейно-творческата си криза Славейков превежда и издава романа на френския писател В. Шербюлие „Отечество и любов или от трън та на глог". Тематиката на произведението — борбата на полския народ срещу политическото господство на царска Русия — допада и на преводача, и на българския читател. Тя не смущава и турската цензура, която я възприема текстуално, без оня допълнителен борчески подтекст, който откриват в нея и редакторът на „Македония", и стотиците българи. Поставен в контекста на литературното дело на Славейков от този период, преводът „Отечество и любов" ни насочва към душевния свят на поета, към творческата история на ненаписани още негови стихотворения. Този превод показва, че преводачът е излязъл от чистилището на своите терзания. Заедно със Св. Миларов той вече е написал статията „Двете касти и власти", след която започва да превежда „Отечество и любов". А няколко месеца след отпечатването на този превод ще сподели разкаянието, големите си граждански вълнения чрез „Жестокостта ми се сломи". Разглеждани в зависимост от обществените проблеми, от оригиналното творчество, от личните прояви на Славейков и други негови преводи като „Лодойска" имат несъмнен граждански подтекст. От средство за разширяване на културата, за популяризиране на чуждестранни художествени образци преводът се превръща и възприема като обществена и индивидуална изповед на писателя, като документ за националния подем на българския народ.

Към превода в един мъчителен период през своя живот ще се насочи отново и Каравелов. Той е преустановил „Независимост", срещу него започват злословия. Големият революционер и писател е огорчен и смутен. И първият брой на сп. „Знание" започва с преводното стихотворение „Настанаха изново весели дни" от Хайне. Но на страниците на списанието това не е изповед на немския поет, а на Каравелов — защо е бил принуден да преустанови революционния си орган и да започне да редактира едно легално издание, защо в него гори „разрушителен огън".

Възрожденският писател често чувствува превода като свое самобитно дело. Затова не са редки случаите, когато се стреми да предаде не своеобразието на оригинала, а да го пригоди към творческия си маниер, да го направи български. В случая не става въпрос за побългаряването, а за превода от по-късно време, когато и такъв теоретик на преводаческото изкуство като Каравелов приспособява преведените от него белетристични творби на Марко Вовчок към оригиналния си повествователен стил.

Като органическа част от литературния процес през Възраждането преводите трябва да се имат пред вид при изясняването на спецификата на този процес, при периодизацията на литературата. Прави впечатление например, че през четиридесетте и началото на петдесетте години излизат произведения, които се отличават съществено от религиозните дидактически преводи — „Дворянски выборы" (1843), „Велисарий" (1844), „Изгубеное

дете“ (1844), „Приключения Телемаха. . .“ (1845) и др. Появила се е необходимост от художествено четиво, при превода на което се има пред вид както характерът на литературното развитие, така и вкусът на читателя. Когато се поставя въпросът, дали Кримската война може да се възприеме като начало на нов етап във възрожденската литература или този етап започва порано, необходимо е да се имат пред вид и промените, които се забелязват в преводната книжнина.

Преводната литература поставя и доизяснява и редица други литературно-исторически и теоретически въпроси — за творческите методи и направления и за сантиментализма преди всичко, за българската му модификация и характер, за начина на превеждане и адаптация на чуждестранната творба. Необходимо е да се издирят и систематизират оценките на книжовници и обикновени читатели за преводните произведения през Възраждането, тъй като те насочват към пътищата, по които се формира новото светоусещане. Интересно е да се проследи какво предопределя появата на едно чуждестранно произведение на български, румънски или гръцки език от онова време, в какъв вид се появява на български една творба от френската литература например, преведена чрез гръцки или чрез друг превод. Изследванията показват, че „Многострадална Геновева“ е популярна не само в България, но и в Румъния, където е преведена още през 1831 г.[25]

Като проява на литературния процес през Възраждането преводната литература поставя различни въпроси, които трябва да бъдат изяснени в една многотомна „История на българската литература“.

[25] L. Baz-Fotiade. Activitatea în domeniul traducerilor literare a emigrației bulgare din Romania (de la începutul secolului al XIX lea pina in anul 1977).

Възрожденецът Атанас Нескович и неговата историографска творба

Иван Радев

Името на Атанас Нескович се среща рядко в изследванията върху възрожденската епоха.[1] Делото му е останало встрани от разгърнатите интереси на литературоведи и историографи. Причините са няколко — противоречивите мнения за националната му принадлежност, неизвестността доскоро на политическите му прояви от първата четвърт на XIX в., недостатъчният и по-късен интерес към книжовната му творба „История славеноболгарског народа". Но сега, след като са изяснени редица страни на неговата дейност, вече имаме възможност да го наложим като изтъкнат представител на Паисиево-Софрониевия етап на нашето Възраждане.

Първи опити да актуализират делото на Ат. Нескович във възродителния процес правят М. Дринов и Ал. Балан. Статията на Дринов има симптоматичното заглавие — „Една забравена българска история".[2] Личи, че изследвачът не е имал пред себе си самото съчинение. Кратката му, от три страници, статийка е по повод на излязъл труд на Ил. Руварац и има задачата само да обърне внимание на изследвачите, като се прави заключението, че Нескович е българин. От подобен характер са и съжденията на Балан. В същност той описва изданието на Несковичевата история, направено от П. Сапунов през 1844 г. Позовавайки се в бележка на М. Дриновата статия, Балан сочи: „Авторът на историята може и да е бил българин, но самата книга е сръбска."[3]

Така едва през 90-те години у нас се заговаря за делото на Ат. Нескович, без въпросните изследвачи да са го познавали непосредно. Непоследователно е отношението към Нескович и в сръбската литература. Ст. Новакович, макар и да пише за съчиненията, осъществени във връзка с труда на Й. Раич, не споменава книгата на Нескович.[4] Но още тогава П. Й. Шафарик ни поднася редица факти в тая насока. Като проследява хронологически авторите, под номер 141 той отбелязва: „Атанасие Нешкович от Язак, Сремски комитат, следвал в Пеща, Рааб, Пресбург и Оденбург, е живял от 1810 до 1812 година като учител по немски в Пеща, а след това е бил назначен за учител по немски език и литература при графския стипендиантски инсти-

[1] Авторите го сочат различно: Нешкович, Некович и др.
[2] Псп, 1890, т. 34, с. 542 и сл.
[3] Български книгопис. — СбНУ, 1893, т. IX, с. 94.
[4] Ст. Новакович. История српске книжевности. Београд, 1871, с. 214—217.

БЪЛГАРСКА ★ СОФИЯ ★

тут. . . тогава се представя като частен възпитател и учител по езици в Пеща."[5]

Мнението на Шафарик е авторитетно за редица изследвачи. Така Й. Скерлич се противопоставя на Балановото предположение, че „авторът на историята може да е бил българин", и отстоява другото, че Нескович е сърбин.[6] Б. Пенев също приема данните на Шафарик, но според него „въпросът за народността на Несковича остава неразрешен"[7]. Продължение на тая непоследователност и на придържане към Шафарик са и някои нови публикации.[8]

Вникването в Шафариковата характеристика показва, че тя не отговаря напълно на фактите, засвидетелствувани в по-ново време за Ат. Нескович. Така за годините, които той отбелязва във връзка с учителстването му в Пеща (1810—1812), категорично е доказано, че Нескович ги прекарва далеко от Австрия и участвува в операциите около Руско-турската война (1806—1812). В. Д. Конобеев сочи, че той е бил прикрепен като „български депутат" при „главнокомандуващия руската армия на Дунава във войната от 1806—1812 година".[9]

Всичко това ни кара да се съмняваме в достоверността на данните от П. Й. Шафарик. Не бива да се забравя, че в кратката си характеристика той не споменава откъде черпи сведения за Нескович, не споменава годините на неговото раждане и неговата смърт, обществено-политическата му дейност.

По-новите историографски проучвания утвърждават, че Ат. Нескович е от „Тетевен, но преселен във Враца"[10]. И фактически характеристиката, която му прави Андрей Цветков, е по-близо от тази на Шафарик до същността на обществено-политическата родолюбива дейност на Нескович. Необходимо ли е все още да се съмняваме в българското му потекло?. . . И да поддържаме стари, непроверени мнения, след като цялостната му обществена дейност ни го разкрива като патриот и активна личност?

Дипломатическата и политическата дейност на Ат. Нескович са разглеждали В. Златарски, К. Велики, В. Д. Конобеев, Андрей Цветков и др. Техните изследвания налагат релефно, с редица конкретни черти облика на възрожденеца Нескович. Така Конобеев доста обстоятелствено разглежда мисията му с Ив. Замбин от 1804—1807 г. в Петербург, съвместните им действия със Софроний, личното му участие в замислите на руската армия.[11] На тия моменти се спира и румънският историк К. Велики.[12]

Учените, разглеждали тоя напрегнат, много интересен период на духовен и политически подем сред българите, като че ли недооценяват делото на Ив. Замбин и Ат. Нескович, схващано като последица от Софрониевата дейност. А то е със самостоятелен облик. Нещо повече — имаме основания да предположим, че Замбин и Нескович са повлияли на Софроний при задълбочаване и осъзнаване на обществено-политическите му усилия в тая насока. Самостоятелността си делото на Ат. Нескович защищава и с факта, че преди

---

[5] P. J. Safarik. Geschichte der Serbischen literatur. Prag, 1865, III, s. 331—332.

[6] Й. Скерлич. Српска књижевност у XVIII веку. Београд, 1909, с. 325—326; Н. Радойчич. Раичева бугарска история. — Сборник в чест на В. Златарски. С., 1925, с. 353—365.

[7] Б. Пенев. История на новата българска литература. Т. I. С., 1930, с. 362—363.

[8] Ж. Игнятович. Българското възраждане. Београд, 1951, с. 11; Ан. Милтенова. Някои наблюдения върху „История славяноболгарског народа". — Лит. мисъл, 1976, кн. 4, с. 115—116.

[9] В. Д. Конобеев. Българското националноосвободително движение. С., 1972, с. 221.

[10] История на град Враца. С., 1976, с. 182.

[11] В. Д. Конобеев. Цит. съч., с. 79—179.

[12] К. Велики. Браилските бунтове. С., 1968, с. 120—121.

запознанството си с автора на „Неделника“ той вече е предприел издаването на „История славеноболгарског народа“ (1801), че и по-късно, след смъртта на Замбин (1808) и на Софроний (1813) през 20-те години, продължава начинатото. Така и завършва своя живот: „В началото на 1827 година в Цариград идва нов руски посланик — А. И. Робеспиер. Не след много там пристига и Ат. Нескович, за да постави и пред него българския въпрос. Но заподозрян от властта, той е арестуван. Още един врачанин заема достойно място с делата си в страниците на родната история.“[13]

За съжаление литературната ни наука все още не е положила усилия да намери мястото на „История славеноболгарског народа“ в книжовния процес. А тя свидетелствува, че Нескович твърде рано заживява с идеите на Българското възраждане. Изследвачите са изразявали интереса си към „Историята“ дотолкова, доколкото е давала възможност да я противопоставят на останалите историографски трудове от края на XVIII в. В академичната „История на българската литература“ отношението към нея се изчерпва само с една реплика: „Малко по-късно, но пак през същата епоха, и Атанасий Нескович издаде в отделна книга българската част от историята на Йован Раич — „История славеноболгарског народа“, Будим, 1801. . .“. А продължението — „Появата на още двама историци. . .“, т. е. на авторите на Зографската и Спиридоновата история спрямо Паисий — доказва отново несъобразяването с книгата на Нескович.[14]

Вече споменах за оценките на М. Дринов и Ал. Балан. Само Б. Пенев се спира по-подробно на „История славеноболгарског народа“. Изследвачът прави кратък преглед на съдържанието, привлича моменти от предговора. Като резултат от непосредното си запознаване с творбата — за разлика от Дринов, Балан и др., които съдят за нея от втора ръка — Б. Пенев сочи, че „езикът е една смесица от черковнославянски и сръбски елементи“ и обръща вниманието ни на факта, който отразява същностни страни на нейното битуване: „Тая история е била доста разпространявана между сърби и българи. В продължение на десет години, от 1801 до 1811 вкл., тя е претърпяла три издания. . .“[15] Във връзка с други по-общи въпроси на Нескович са обръщали внимание и литературните историци от по-ново време — В. Сл. Киселков, Ил. Конев, Б. Ст. Ангелов и др.[16]

Верните констатации на Б. Пенев, Б. Ст. Ангелов, Ил. Конев, подкрепени от посочената по-горе обществено-политическа дейност на Ат. Нескович, могат да служат като отправна точка за откриване делото му на изтъкнат възрожденец, за уплътняване картината на Паисиево-Софрониевия период на ренесансовия ни живот. Защото, оказал чрез „Историята“ си „известно въздействие върху българското национално съзнание“ (Б. Пенев), Нескович почти по същото време преминава и към практически дела, които ще погълнат цялата му енергия.

Интересът на Ат. Нескович към Й. Раич и настояванията на богати българи за превеждането на неговата история не са случайни. Нали самият Раич живее с чувството за родова принадлежност към българския народ и неднократно го подчертава.[17] Вярна е констатацията на Ж. Игнятович,

[13] История на град Враца. С., 1976, с. 199.

[14] История на българската литература. Т. II. С., 1966, с. 27.

[15] Б. Пенев. Цит. съч., Т. I, с. 362.

[16] Б. Ангелов. Рилска преправка на „История славеноболгарска“. С., 1966, с. 8—11; Ил. Конев. Й. Раич сред българите. — В: Ние сред другите и те сред нас. С., 1972, с. 244—256.

[17] Н. Радойчич. Раичева бугарска история. — Сборник в чест на В. Златарски. С., 1925, с. 357; Ж. Игнятович. Србия и бугарски препород. Београд, Унив. библиотека. Докт. дисертация, РД-2121, 1964, с. 52.

че „Раич говори с голяма симпатия за българския народ и неговата нещастна съдба“[18]. Като имаме пред вид всичкото това, както и разгърнатата картина, която Раич дава на българското минало, лесно е да си обясним защо Нескович се заема да издаде част от „Историята“ му за своите сънародници. Тогава тя е най-значителното съчинение в книжовния живот на южните славяни — претърпява второ издание в Будим (1823), почти веднага с публикуването си предизвиква издание на руски език[19] и редица частични препечатвания до 60-те—70-те години на XIX в. Тя и сега поразява с научната си аргументираност и познаване на изворите, с изключително обективното си изложение. Любопитно е, че част от подбудите на Раич съвпадат с подбудите на Паисий Хилендарски. И сръбският историк свидетелствува за познатия от нашето Възраждане комплекс за изостаналост, за изолираност, и той като Паисий се отнася резервирано към субективните обобщения на другите: „Бил такъв един Мавроурбин аббат Рагузински, которой во кратце Славянскую историю описал, най-паче во Илирике владевших. . . но и тая сут гажателна на многих местах, пристрастна и замещателна.“[20]

Но в „История разних словенских народов. . .“ липсва патриотичният жар и зов на Паисий. Нейният патос е историографски, научен патос. Няма го и демократичното обръщение към народа, мобилизиращите тиради на лична съпричастност. Макар и да става дума за турското нашествие, архимандрит Раич не се вълнува видимо (на страниците на „Историята“) от въпроса за политическата независимост на народа. Може би тоя общ понижен актуализиращо-политически аспект на Раичевичевото съчинение се е отразил и върху патоса на „История славеноболгарског народа“ от Нескович.

Съчинението на Ат. Нескович разкрива своята същност и значение единствено и най-пълно във връзка с ренесансовото оживление у нас. То добива смисъл и намира оправданието си именно като творба, предназначена за българския народ — „и простим язиком списанна за синове отечества“. Нелогично е появата ѝ да се свързва с нуждите на други народи, да се поддържат половинчати твърдения, че в „оригинал е била позната и на българските читатели“ (Ж. Игнятович). Още повече, че както първото, така и следващите две издания са осъществени с материалната помощ на български търговци.

За да се открояят качествата и самостойността на „История славеноболгарског народа“, е необходимо да се осветлят основните нейни моменти и черти във връзка със съчинението на Й. Раич, с повелите на времето. Въпросите около композиционно-съдържателната разпоредба на материала, около реализацията на авторовия замисъл и формите, чрез които тя въздействува върху българина, са от решаващо значение за изясняването на нейното пълноценно място във възрожденския книжовен процес. Спрем ли се на тия моменти от насочеността на творбата, фактически ще вникнем и в самостоятелния профил на Нескович като книжовник и възрожденец. Сбита, но прегледна съпоставка между композицията и съдържанието на двете книги прави Ан. Милтенова.[21] Но ми се струва, че обобщението, до което стига тя, не отразява напълно характера на „История славеноболгарског народа“: „Нескович в своето историческо съчинение се придържа твърде последователно към извора си не само във формално, но и в идейно отношение.“[22]

---

[18] Ж. Игнятович. Цит. дисертация, с. 54.
[19] История разних словенских народов. СПб., 1795.
[20] Й. Раич. Предисловие к любителю истории. История разних словенских народов, най-паче Болгаров, Хорватов, Сербов. В., I изд., 1894.
[21] Ан. Милтенова. Цит. съч., с. 117—119.
[22] Пак там, с. 119.

Недоотчитането на самостоятелните моменти в книгата е намерило израз и при други изследвачи. Ето какво пише Н. Радойчич: „Първи такъв извод с популяризаторска цел, ала съвсем механично, е направил Атанасия Нешкович от Яска до Срем, 1801 г. Тази книжка е разграбена и е дочакала три издания, ако и да е много слаба. Нешкович е свършил своята работа съвсем занаятчийски.“[23] А истината не е такава. Защото и формалната, т. е. композиционно-съдържателната страна на изложението, и насоката на идейно-въздействуващите аспекти на включеното не свидетелствуват за сляпо придържане към съчинението на Раич. Поставяйки си задача да се възползува от готовия историографски труд на Й. Раич, в процеса на осъществяването ѝ Нескович вероятно се е убедил, че това не може да стане с чисто механично „пренасяне“ на текста от „История разних словенских народов. . .“ Затова дава път на собствените си виждания в предисловието, творчески адаптира същинската част на историографското повествование. Като последица от тия му усилия се получава съчинение, запазило връзките си с книгата на Раич, но със свое предназначение, със самостоятелно място в историографската книжнина на българите от края на XVIII и началото на XIX в. Ето защо наблюденията и изводите трябва да се разгръщат в насоки, които чертаят и осмислят това място на Несковичевото издание, неговата неотделимост от историографския повей в началния период на нашето Възраждане.

Както трябва да се очаква, авторът въвежда с интересния за разкриване на възгледите и разбиранията му предговор „К читателю“. Той е следван от същинската историографска част, организирана в три дяла: 1. Описание славянског народа; 2. Описание Илирика; 3. Описание болгарског народа. Последните три страници (227—229) се възприемат като заключение.

Така авторовият замисъл добива завършеност, въздействува като въплъщение на самостоятелно разгърната и защищавана идея. И в тоя си вид се противопоставя на усложнените форми, в които е реализирана „История разних словенских народов. . .“ Знае се какви затруднения е срещал Й. Раич при изясняване на концепцията си и на композицията на своето съчинение.[24] Виждаме, че възползувайки се от неговия опит, Нескович прибягва към една опростена, стройна композиция, която е адекватна на поставената по-скромна цел. Следвайки концепцията си, той прекомпозира заетия фактически материал от Раич и го подчинява на хода на наблюденията и изводите — от общото (описание на славянските народи), през частното (описание на Илирик, т. е. на южните славяни), към единичното (описание на българския народ). Това е една самостоятелна авторска историографска концепция — особено като я съпоставим с композиционната схема на Раичевата история, при когото след общото описание на славянските народи следват страниците за българския народ, след това — за Илирик и далматските славяни (началото на II том), а по-голямата част от II и целият III и IV том са посветени на миналото на Сърбия. Тая непропорционалност и непоследователност при Раич произтича от обективните трудности, с които се е сблъсквал, от мащабността на задачите, които е преследвал.[25] Но в случая важното за нас е, че Нескович е съумял да преодолее механичното робско следване на изходния текст и да се съобрази със своята представа за начина, по който трябва да се пресъздаде българската история.

[23] Н. Радойчич. Раичева бугарска историја. . ., с. 365.

[24] Н. Радойчич. Српски историчар Јован Раич. Београд, 1952.

[25] Споделям мнението на Радойчич, че Раич е дал преднина на българите, воден не от родолюбиви чувства, а от факта, че те първи са основали държава, първи са приели християнството, след тях — хърватите, сърбите (Ж. Игнятович. Цит. дисертация, с. 52).

Още от предисловието се убеждаваме в относително самостоятелните пътища, по които се движи авторовата идея. „К читателю“ на Нескович няма почти нищо общо с аргументирания и разгърнат, наситен с много цитати, отправки и принципни разсъждения увод на Раичевата история „Предисловие к любителю истории“. При поднасянето на едно мнение Раич уточнява: „Праведно ли догадивается Дубровий, не много спорити будем, оставляюще всякого изобировати в мнении своем. . .“[26] Привлякох го, защото тоя момент свидетелствува за един принцип на обективно, безпристрастно отношение към противоречията в историографския материал. Но Нескович е чужд на изчерпателната добросъвестност на Раич.

Наблюденията над двата текста показват, че Ат. Нескович е предпочел да остане по-близо до пряката формулировка на непосредните и ръководещи го задачи, до манталитета и мисленето на предполагаемите по-широки читателски слоеве на книгата. Затова поднася един самостоятелен увод, със сбито очертани цели и изходни положения, в които заляга патриотичният му идеал, насоката, в която вижда внушенията на написаното. Така уводът се схваща като съществена самостоятелна част в цялостния композиционен замисъл на „История славеноболгарског народа“.[27] Защото „К читателю“ играе ролята на двата предговора към Паисиевата история — съчетава общопросвещенските постулати на „Полза от историята“ с емоционалносъкровените подбуди и насочеността на второто Паисиево предисловие „Към тия, които желаят да прочетат. . .“, без да постигне тяхната дълбочина, извисеност и категоричност. Така Нескович се приближава до своя именит предшественик, като тръгва към проповядваните от него истини за ролята на познанието, на интереса към миналото и т. н.

Споменах, че в замяна на обширния, с амбиции за научност предговор на Раич в „Историята“ на Нескович срещаме обръщението „К читателю“ — три-четири страници, които очертават задачите му, подбудите, които са го довели до издаването ѝ. Разбираме какво го е подтикнало да проследи миналото на българите. Пък и самият Раич в „Предисловие к любителю истории“ е принуден да отбележи: „Паче чаяния возрасло намерение и труды приумножила охота не точью Сербския описати древности, но и соседних им еднокровних народов, най-паче Болгаров и Хорватов. Зате и тии народи не меньше славою, якоже и древностю похвални сут.“ Като конкретизира и стеснява задачата си, Нескович също изтъква нуждата от култ към „славою, якоже и древности похвални. . .“. И при него, както у Паисий, се открояват двете насоки — да остане верен на историческите данни за събитията и миналото, да подхрани патриотичното чувство и активността на българина. И изрично подчертава авторитета на „Историята“ на Раич, която определя като „славна“ и на всички „ест позната“, на „всемирната история на петербургския професор Стритер“.[28] Колкото до народностно-патриотичния заряд на изложението, и него Нескович формулира с пълно съзнание за мястото му: „Колика е

[26] Й. Р а и ч. История разних словенских народов. . . В., Т. I. 1894, с. 33.

[27] Тоя аспект на предисловието не е доловил Н. Радойчич, щом твърди, че П. Сапунов, превеждайки „Историята“, е включил и „целия Нешковичев лош увод“ (Раичева бугарска история. . ., с. 365). Същото твърди за увода и Ж. Игнятович (цит. дисертация, с. 58). Фактически с изводите и наблюденията, които той прави, повтаря във всички пунктове Н. Радойчич.

[28] Трябва да се съгласим с Н. Радойчич, че Нескович немотивирано включва Стритер. Личи, че действително „не знае точно ни облика, нито разпоредбата на знаменитото Стритерово дело, като пише за него — „който по Г. Раича на латински език „История на славяските народи“ е издал. . .“. Фактически Стритер издава книгата си преди Раич (Вж. J o h. G. S t r i t e r. Memorial popularum. . . II. Bulgarica, Valachica, Russika, Petropoli, 1771.). Вероятно нашият историк е сложил името му за авторитет. Така е подвел и П. Сапунов (Вж. История. . ., Букурещ, 1844. Предисловие, с. I).

полза История отечества они токму знаду, кой искрено свое отечество любе и нему ревнуе. Како е то лепо знати начало свог рода и первог Прародителя. История нас учи где су перве столице биле, от куда са тако наименовали прародителе, какво су от почетка до сад судбине претерпели, какова су славна нова дела била, какови Кралеве, с коими народами войне водили и за что е то било. Све то она нам пред очи поставля. . ."[29] Тая осъзната патриотична позиция го подтиква да се заеме с издаването на „Историята", да се включи почти по същото врєме в организиращото се вече движение срещу политическото потисничество.

И Ат. Нескович подобно на Паисий се вълнува от мисълта, че не е подготвен за мисията си, и него го занимава въпросът, че изложението не е издържано в някакъв висок стил. Но и според Нескович „простият", народноразговорният език подпомага „к просвещение долази се". И той като Паисий счита за необходимо да изтъкне огромните усилия, чрез които е постигната картината на миналото: „Колико труд просто и вразумително, най-паче у описанию Славенског народа ест употребленно, оставлям на разсуждения онима, кои су щастие имели више помянутите Истории читати."[30] Но виждаме, че след като у него е зреел помисълът за дело от тоя род, след като е имало многократни „предложения неких болгарских Г. (оспода) да би я История Болгария просто писао", съчинението на Раич е било последният тласък и основата на осъщественото дело. Така още един възрожденец изпълнява своя дълг към нуждите на книжовния живот.

Съпоставката на „История славеноболгарског народа" със съчинението на Раич показва, че и основният, историографският дял е с големи различия и промени. Нескович подвежда по свой план отделните части на „Историята", поставя им в някои случаи свои наслови, съкращава и допълва, не взема пред вид десетки страници и цели дялове от книгата на Раич. Така например началните общи глави са съвсем конспективно поднесени, и то със заетото само на една малка част от Раичевото изложение. От общо 230-те страници на „История славеноболгарског народа" само около 50 са включени в тия две първи части, докато останалите около 180 страници са посветени на основния вълнуващ го въпрос — миналото и съдбата на българския народ. Фактически Нескович съсредоточава вниманието си върху книга втора на първия том от четиритомното издание на Й. Раич, и то върху раздела „О народе болгарском".

Най-съществената разлика в композиционно-съдържателната разпоредба на материала откриваме именно тук. Макар че в основни линии използува само първия том на Раичевата история, в съгласие с личната си историографска концепция Нескович включва като втора част на своята история фрагменти от третия том на Раич. Той постъпва така, за да съсредоточи вниманието си върху историческия развой на българския народ. Ето как изрично подчертава целенасочеността на изложението, завършвайки част първа: „Сожалявам да определено време и краткост, кой у овой Историю наблюдавати морам мене недопуща кроме крещение йощ и дела више помяну тих Славян описати. Из тог узорока остаем при Илирику и от нему толико сказати буду колико читател да разумети Историю болгарског народа потребе . . ."[31] След съвсем сбитото охарактеризиране на южните славяни в част втора той завършва пак в същия дух: „Време е век возвратити се в нашем намерению и почети Историю болгарског народа."[32] Въз основа

[29] А. Нескович. История славеноболгарског народа. Будим, 1801, с. 3—4.
[30] Всичките цитати са от предисловието на Несковичевата история.
[31] Ат. Нескович. Цит. съч., с. 46.
[32] Пак там, с. 57.

дори само на тия два момента можем да направим редица съществени изводи за характера на книгата, за нейния център, за опорните точки, от които тръгва авторът на „Историята“ в осъществяването на своята цел.

Така след постигнатата обобщена картина Ат. Нескович разгръща миналото на своя народ. Тук заемките са на широка основа. С присъщия си маниер той обединява изводите от I, II и III глава на Раич, като ги освобождава от цитатите, от обяснителните разсъждения и от коментара в една въвеждаща — „Описание Болгарског народа“. Но ще сгрешим, ако кажем, че Нескович само съкращава текста. Въпреки че при него и съкращението има, да го наречем, известен концептуален смисъл, защото чрез него не постига само съкратена редакция на събитията, но и известно пренасочване на произтичащите внушения — с по-голяма яснота, с по-голяма категоричност. Механизмът на отношението към изходния текст свидетелствува за едно гъвкаво, съобразено с конкретно описваните събития усвояване на необходимото, с целта на книгата.

Показателна в тази насока е съпоставката между втора глава на Нескович (с. 61—65) и съответния текст от Раич (II изд., т. I, гл. IV, с. 323—336). След като изпуска две-три страници, Нескович включва повествованието по паисиевски: „Болгари са явни и славни стали у Европа от времена Атанасия императора л. Хр. 489. Того лета перешли су они преко Дунава, греческая провинция (земля) напаствовали и Тракию оружием сокрушили“ (61). У Й. Раич: „Болгаров убо имя явно и славно во Европе от времене Атанасия Императора стало, по лете спасителеве 489, когда прешедшя Истр реку Римская провинция часто напаствовали и Тракию мечем сокрушали. . .“ (I изд., т. I, с. 338). Показателно е, че в тоя пасаж Нескович „поправя“ Раич в две неща, които приближават внушението до по-съвременни представи — река Истър при него е Дунав, а „римска провинция“ става „гръцка провинция“.

Повече примери за механизма на заемането и оразличаването между двата текста няма да привличам. Няма да засягам и въпроса за историческата достоверност на Несковичевия труд. Очевидно е, че той, за разлика от Паисий и Спиридон има по-големи основания да ни удовлетвори. Същинската част на „История славеноболгарског народа“ (до с. 226) завършва със съдбоносното за нас събитие — падането на България под турска власт: „И от тог времени паднала е България под поданство турско и до днешни дни.“

Последните две-три страници изпълняват ролята на заключение. В него се дава израз на схващания, познати от предисловието: „Видяти можно из овог описание какова су нийови дела славна била, и какови Крале имали. Едно токмо сожаление достойно ест что код овог народа учение и изкуства йощ с начала и до данас места не има. Зату су и много дела их в забвение пришли . . . “ Някои промени тук дават основание на Ан. Милтенова да твърди, че Нескович е „избягвал или изменял моментите с по-остро изразена противотурска тенденция“. Това според нея е резултат от факта, че тези моменти не са „били в съгласие с убежденията на самия Нескович или на тези, от които е зависело отпечатването на историята му“[33]. Като имаме пред вид започнатата почти веднага негова политическа противотурска дейност, първият извод на авторката е трудно да се приеме. Пък и вторият, след като знаем, че тогава турската власт изобщо не следи книжовния живот на поробените българи — „Историята“ на Паисий не е преследвана, не е преследвана и самата „История“ разних словенских народов. . .“

[33] Ан. Милтенова. Цит. съч., с. 120.

на Й. Раич. И все пак е трудно обяснимо защо Нескович не е използувал по-пълно някои моменти от повествованието на Раич за патриотичната и политическата наситеност на собствената си книга.

Посочихме, че композиционно-съдържателната схема на „История славеноболгарског народа“ въпреки връзката си с труда на Раич свидетелствува за издание със свой профил и цели, със свое място в националния ни книжовен живот. То не е механично препечатан фрагмент, а самостоятелна историографска творба спрямо първоизточника. Пък и сам авторът нарича себе си „списател“. И при останалите книжовни прояви до 20-те години на XIX в. — Паисиевата и Спиридоновата история, „Неделника“ на Софроний, Рибния буквар и др. — става дума за компилиране, за заемки и несамостоятелност в развръщането на авторовата идея. По принцип механизмът на създаването на „История славеноболгарског народа“ е същият.

Погрешна е представата, която произтича още от формулировката на М. Дринов — „напечатал на сръбски език българска история“. Нямаме основание да третираме езика на Несковичевата история като сръбски език. Засягайки тоя въпрос, както споменах, Б. Пенев не е така категоричен. Ако трябва да бъдем по-точни — езиково-стилната и лексикално-конструктивната страна на изложението отвежда към западнобългарските говори с наличието на сърбизми и черковнославянизми, наложили отпечатък върху лексикалния строеж и организацията на фразата, но в никакъв случай неизчерпващи същността на повествованието. Ето как обобщава явления от подобен характер още за „Стематографията“ на Жефарович сръбският изследвач Д. Руварац: „И както е същата книга написана на покварен, наричан славянски език. . . , както и Раичевата история, не е чудно защо българско-словенско-руско-сръбският език от това време е царувал у сърбите на книжовното поле чак до Доситея и по-точно до Вука.“[34]

Не бива да забравяме и другото — че Ат. Нескович трансформира метериала от написаната на сръбско-черковнославянски език история на Раич, че тогава (1801) нормите нито на сръбския, нито на българския език са установени и общоприети, което би задължило авторът да се съобразява с тях, а би послужило като отправна точка и на нашите изисквания и присъди.

Излезлите в рамките на едно десетилетие три издания на „История славеноболгарског народа“ са достатъчен атестат за нейната значимост и място в духовните интереси на българина в набиращия скорост и мощ възродителен процес. Като имаме пред вид, че подбудите на Нескович са близки с тия на Паисий и Спиридон, че същинската част на текста изнася представата и гради култа към българското минало; като вземем под внимание, че публикувана и преиздавана, тя намира много повече читатели от разпространяваните тогава чрез преписи трудове, и като такава фактически предхожда „Неделника“ на Софроний, очертаваме нейното място в книжовния ни развой.

Когато проследява разпространението на Паисиевата история, Б. Ангелов пише: „Известен интерес представляват и селищата, свързани с „История славеноблгарска“ — местата, дето е преписвана, четена или намерена.“[35] Оказва се, че уточняването на тоя въпрос има косвено отношение и към изясняване значението и ролята на Несковичевото съчинение. Всичките пре-

[34] Д. Руварац. Йощ нешто о „Стематографии“ Христофора Жефаровича. — Бранково коло, 1908, бр. 50, с. 807.

[35] Б. Ангелов. В зората на българската възрожденска литература. С., 1968, с. 59.

писи на „История славенобългарска“ са от Южна и Североизточна България. Дори и беглият преглед показва, че липсват свидетелства за разпространението на Паисиевия труд в Северозападна България. Няма запазен и стигнал до нас препис от тоя край. А се знае, че тогава Врачанско, Видинско са едни от най-будните области.[36] Натъкваме се на малък парадокс — това будно гражданство остава чуждо на пламенния зов на Паисий за народностно свестяване.

Обяснението на факта е само едно — Паисиевата история в тоя край не е преписвана именно поради разпространението на „История славенобългарског народа“ от Ат. Нескович след 1801 година. Тя въздействува и поема ролята на Паисиевия труд. Ето защо напълно верни са констатациите от рода на тая, която прави Б. Ангелов — „това първо печатно издание на българин на българска история . . . “[37]. Но трябва да отидем по-нататък и да заживеем с представата за самостоятелното и значително място на Ат. Нескович в историографско-патриотичното мислене на българина. И да видим фигурата му на възрожденец до Паисий, Софроний, Спиридон . . . Неговите усилия и присъствие са израз на същия тоя възродителен процес в книжнината, от друга страна — очертават индивидуалността на активната му гражданска позиция. Сръбският историк Н. Радойчич пише, че трябва да се „изтъкне ползата от нея („Историята“ — б. м.) за онова време, макар и примитивно съставена и да издава човек със съвсем посредствена култура“[38]. Категорично трябва да се противопоставим на едно такова твърдение. Целият съзнателен живот на Ат. Нескович свидетелствува за будно съзнание, за изключителна начетеност и гражданска прозорливост, за политическа активност и настоятелно участие в ранния период на нашето Възраждане. Нескович е знаел няколко езика (сръбски, руски, влашки, немски), включва се в сложни дипломатически комбинации — всичко това издава човек не „със съвсем посредствена култура“, а тъкмо обратното.

Въпреки структурните и фактологичните различия и „История славенобългарског народа“, както съчиненията на Паисий, Раич, йеромонах Спиридон, доказва, че всеки от историографските трудове на XVIII—XIX в. е по същество история на балканските народи. Така тя се включва в по-общите процеси на южнославянската историография, като запазва самостоятелния си периметър в процесите на нашето Възраждане. Имаме сериозни основания да твърдим, че чрез практическото си въздействие върху българина Несковичевата история съперничи на Паисиевата и оставя зад себе си другите две истории от края на XVIII в. Нали те са известни с по един препис, а книгата на Нескович в началото на века търпи три и през 1844 г. последното си издание. . . За жалост освен с тоя факт не разполагаме с други, които да говорят за нейната популярност, за нейния резонанс в съзнанието на българина, за други книжовни прояви на нейния автор.[39] Но и той, като се имат пред вид условията на книжовен живот у нас тогава, е категорично доказателство за плодотворното участие на Нескович в книжовния процес. Ж. Игнятович с право пише, че Сапуновият „превод“ бил много популярен — имал е над 2000 предплатници. Не бива да се забравя, че тоя интерес е не толкова към Сапунов, а е продължение и отглас на

---

[36] П. Н и к о в. Възраждане на българския народ. II изд., С., 1971, с. 65; също История на град Враца, с. 135—210.

[37] Б. А н г е л о в. Цит. съч., с. 35.

[38] Н. Р а д о й ч и ч. Раичева бугарска история. . ., с. 365.

[39] Факти за вършената от него коректорска дейност вж. у М. Б у р. Писма на книгоиздателя В. Н. Ненович в будапещенските архиви. — Изв. Инст. лит. Т. 21, 1972, с. 219 и сл.

началния прием на Несковичевата история. Още А. Балан споменава съобщението в „Цариградски вестник“ от Велес за преведената „История на Атаназа Нешкова“. Дори и Раковски, пишейки своите исторически трудове, е ползувал както Раич, така и „История славеноболгарског народа“ от Ат. Нескович.

Можем ли след така очертаната дейност на Атанас Нескович и стойността на неговата книга да я възприемаме единствено като „една от формите, в които се популяризира историята на Й. Раич“? „История славеноболгарског народа“ е неотделима от националния възродителен процес, дава израз на обновителното, на патриотично-активизиращото в живота на българския народ, като нарежда името на Атанас Нескович до имената на Паисий, Спиридон, Софроний Врачански.

„Рибният буквар“ — подтици и влияния

Пирин Бояджиев

За този революционен акт на културата Петър Берон е подготвян години наред — и от своя котленски учител Райно Попович, и от букурещкия си учител Константин Вардалах, и от училището на Георге Лазър, от своя опит на домашен учител в Брашов, от връзките си с българската буржоазия в Букурещ и Брашов, от опознаването на равнището, до което е достигнало образованието на румънски, гръцки и немски в тези градове. А междувременно са се поставили и социално-икономическите основи на това наложително изисквано от епохата новобългарско образование. И Българското възраждане започва ускореното си развитие със създаването на първата модерна институция — новобългарското училище, с нови методи, съдържание, учители, учебници. Доколко „Рибният буквар“ е отговарял на въпиеща нужда на един народ, задържан принудително в своето развитие, можем да преценим, като си помислим, че този, който даде на своя народ в 1824 г. първия му буквар, само след 22 години ще започне издаването на монументален труд за синтез на човешкото познание, обаче на френски и немски език. Този обновител на българската културна традиция й предлага с чувство на вина, че е закъснял, първото сечиво на това обновление, а след това — перспективния модел на нейните бъдещи постижения.

С основателна гордост Райно Попович, учителят, който неколкократно става ученик, за да добие повече знания, за да стане по-добър учител, говори за своите бележити бивши ученици, че имат от елиногреческото котленско училище тая към рода си „теплота“, „макар и после да си допълниха другото свое не достатъчество от други далечни страни и места странни“.[1]

За ролята на директора на „Княжеската академия“ в Букурещ Константин Вардалах във формирането на учения д-р Петър Берон говорят проникновено и документирано Боян Пенев и Васил Пундев.[2] За жалост новите изследвания не само не са задълбочили тази страна от еволюцията на нашия възрожденец, но дават и погрешна информация.[3] Затова ще си позволим да дадем съвсем кратки бележки за този прочут новогръцки енциклопедист и педагог. Роден е на о-в Цитера през 1755 г., но израсъл в Египет, в Кайро. Останал сираче, но гръцки богаташ го изпраща в Падуа, където взема док-

---

[1] Райно Попович. Христоития. . .Будим, 1837, с. 78. Вж. и Ив. Снегаров. Принос към биографията на Райно Попович. С., 1959, с. 240—241.

[2] Б. Пенев. История на новата българска литература. Т. III. С., 1933, с. 398—401; В. Пундев. Рибният буквар. — СпБАН, LXIII, 31, 1942, с. 60—61, 66.

[3] Н. и М. Бъчварови. Д-р Петър Берон. Живот, дейност, натурфилософия. С., 1975, с. 22.

торат по медицина и по физико-математическите науки според традицията на „ястрофилософите“. Там е състудент и приятел с Йоанос Каподистрия. В Букурещ пристига в 1800 г. От 1803 г. е преподавател, а от 1805 — директор в Княжеската академия, която сега вече се е помещавала в манастира Скиту Мъгуряну. През 1815 г. отива преподавател в Хиос. През есента на 1818 г. е в Одеса, където въвежда взаимоучителния метод. От 7. VII. 1820 г. е отново в Букурещ като директор и преподавател. На 1. IX. 1820 г. открива тържествено новата учебна година, като въвежда ново съдържание (сравнителна литература) и нов метод (взаимоучителния). Но през май 1821 г. участниците в Заверата и нейните привърженици напускат Букурещ пред наближаващите турски войски. Академията бива затворена. Вардалах избягва и той в Брашов. През май 1826 г. отива в Одеса, където ръководи гръцкото търговско училище. Умира в 1830 г. при едно корабокрушение до Егина, на път за свободна Гърция като гост на Каподистрия.

Преподавал е хуманитарни науки, езици, реторика и физико-математически науки. Обичал най-много експерименталната физика, която преподавал с малко и най-обикновени апарати. Съставил много учебници на новогръцки език. Печатал учебник по физика във Виена през 1812 г. Съставя свой учебник по реторика, като ползува трудовете на философите на Просвещението. Между спомоществователите на този учебник, излязъл през 1815 г., е и Васил Ненович. В Одеса в 1831 г. излиза тритомната му енциклопедия „Учебник за всички деца“. Учебниците му не са претоварени, а сбити, съдържателни, целенасочващи. Любознателен ум, Вардалах следял всичко ново в западноевропейската наука и философия и го правел достояние на учениците си. Като педагог отдавал голямо значение на самостоятелната подготовка, на непрекъснатото учение. В предговора към граматиката си твърди, че когато младежът завърши училище, не трябва да казва „Най-после свърших ученето си“, а „Сега вече трябва да се уча“. Не бива да бъдем доволни, ако в момента знаем само това, което сме знаели миналата година. Освен това с уроците си Вардалах улеснил разпадането на „православното съзнание“, на „балканското съзнание“, за да се достигне до национално съзнание“, до създаване на съвременната нация.[4] (Затова румънските историци твърдят, че първите румънски учители „запалиха от своя учител факела, с който после просвещаваха румънския народ“[5].)

Взаимоучителния метод Петър Берон усвоява в Княжеската академия след идването на Вардалах. Преподавал Вилиос от Хиос по таблиците, съставени и напечатани в 1819 г. в Париж от Георгиос Клеобулос с материалната помощ на молдавския болярин Николае Росети-Розновану. Клеобулос идва със 73-те таблици в Яш и започва курсове с тях на 1. III. 1820 г. Това е педагогическо училище за ланкастерски учители, които се пръскат из цяла Гърция. В румънското училище на Георге Лазър ланкастерският метод бива въведен от бившите негови ученици, сега негови помощници, Хелиаде, Даниил Томеску и Теодор Палади през 1822 г. Тогава Хелиаде написва училищното стихотворение „Възпев на утрото“ със забележка „за откриването на първото ланкастерско училище“. По такъв начин „Ланкастерският метод става национален въпрос не само у гърците, но и у румънците.“[6]

Петър Берон не е бил ученик на Георге Лазър. Г. Богдан-Дуйкъ е проучил този въпрос и е публикувал списъка на учениците му.[7] Обаче без

[4] Ariadna Camariano-Cioran. Les Académies princièpes de Bucarest et Jassy. Thessaloniki, 1972, p. 465—484.

[5] V. A. Urechè. Istoria Românilor. Vol. IX, p. 390.

[6] G. Bogdan-Duică. Gheorghe Lazăr. Bucureşti, 1924, p. 149—153.

[7] Пак там, p. 106—111.

съмнение той е посещавал курсовете му по философия и математика, както и учениците на Лазър посещавали курсовете на Вардалах по философия. Хелиаде-Ръдулеску разказва, че „го увличало обаянието да сравнява двата курса по философия". „Трима философи се чуваха през тези години от катедрите в столицата: Кант, Кондийак и Траси; и трима математици: Волф, Лакроа и Франкьор."[8] Кант и Волф са били предпочитани в училището на Лазър. Д. Попович твърди, че с възприетите философски принципи Хелиаде „е повече ученик на Вардалах . . . , отколкото на Лазър"[9]. Петър Берон има пред вид училището на Георге Лазър, когато пише „из перво видях . . чи децата начеват да четат на книги, писани по техният език". Освен това той ще е чел в Букурещ „Уведомлението" от август 1818 г. на Георге Лазър за отваряне румънско народно училище. Там четем следните вдъхновени мисли: „ . . срамота е за един така древен, прочут, прославен и надарен народ . . да няма и той едно по-уредено училище, една Академия с наука на майчин език . . "[10]

От юни 1821 до април 1825 г. Петър Берон е в Брашов. Мнозина изследователи са се запитвали за подтика, за подбудителя, който е насочил способностите му към съставянето на епохалния „Рибен буквар". Мнозина са склонни да виждат този инициатор в лицето на мецената Антон Йоанович.[11] Ако литературните историци трябва да се отнасят критично към сведенията и оценките на д-р Иван Селимински, единствен извор за първото българско филологическо дружество в Брашов, то след обнародването от Марта Бур на кореспонденцията на Васил Ненович като книгоиздател[12] ролята на този недостатъчно познат и оценен книжовник добива значителни размери. Той е инициатор, създател, организатор и ръководител на Брашовското българско филологическо дружество, ръководител на Епитропията за издаване български книги и учебници. Нещо повече, той е убедил Петър Берон да състави и издаде своя „Рибен буквар". В писмото си от 29. V. 1825 г. Ненович недвусмислено говори за това: „Подтикнах и други (да напечатат книги) и спечелиха грошове от тия неща и даже тия нещастните (книги) бяха напечатани тук, в Брашов."[13] Васил Ненович бил технoредактор на Бероновата книга. В друго писмо той настоява да се отделя членът с чертица, не по-широка от една точка, и да се помества долу, не в средата на буквите и прибавя: „Това мое искане се среща във всички книги, печатани от мене."[14] А тези книги са . . . „Рибният буквар" и след него книгите на Васил Ненович. Чертица други наши книжовници ще употребят в 1849 г. С технoредакция се е занимавал Васил Ненович като ръководител на епитропията. Оттам компетентността му в областта на книгопечатането, явна в обнародваната му кореспонденция.

Освен това не бива да ни учудва фактът и не трябва да го подценяваме, че Васил Ненович на следната година издава свой буквар. Той допълва Бероновия. Неслучайно авторът на „Рибния буквар" завършва своето „Предисловие" със съобщението: „Но подир някой месец ще се типари една книга, собрана от вехтият и новият завет, по нашият язик, в която ще намерят по-

---

[8] G. Bogdan-Duică. Gheorghe Lazăr, p. 89.
[9] D. Popovici. La littérature roumaine à él'poque des lumières. Sibiu, 1945, p. 235.
[10] Texte privind desvoltarea gândirii social-politice în România. Bucureşti, 1954, p. 133.
[11] М. М. Гечев. — В: Петър Берон. Изследвания и материали. С., 1962. с. 9.
[12] М. Бур. Писма на книгоиздателя Васил Н. Ненович в будапещенските архиви (1825—1826). — Изв. Инст. лит., кн. XXI, 1972, с. 219—275.
[13] Пак там, с. 238.
[14] Пак там, с. 236.

учения, каквито желаят. И ако им се види добре, могат да я наченат децата, като се подготвят сас тази.“ Можем да разберем съдържанието, структурата на „Рибния буквар“ само в непрестанна съпоставка с книгите на Васил Ненович. Даже с факта, че се е нагърбил да състави „Свещенная история церковна. . .“, смятана като допълнение към „Рибния буквар“, той допринася за още по-отчетливото откроряване на Бероновия учебник като революция в българското учебно дело, отърсило се почти изцяло от религиозно съдържание. Обаче у нас Просвещението започва не с антирелигиозни настроения и борби, а с отричане на непригодното, отживяло килийно училище, с неговия църковнославянски език и изключително религиозно учебно съдържание. Петър Берон предлага на учениците гражданско четиво на говоримия български език, но същевременно и всички необходими за всекидневието на вярващия молитви, и то на църковнославянски, а новите молитви за ученика ги превежда на новобългарски. Затова трябва да имаме пред вид това сътрудничество и разпределение на задачите между двамата най-видни ръководители на Брашовското филологическо дружество и да не осъждаме Васил Ненович, че с учебниците си бил отстъпвал от позициите, извоювани от Берон, в борбата за граждански учебници.[15] Това не значи, че поставяме знак на равенство в тяхната подготовка, способности и идеология. По-способният, по-прогресивният е безспорно Петър Берон. Но по-инициативният тогава е неуморният радетел за обновление на българското образование Васил Ненович. Най-значителната проява на споменатото дружество в Брашов е „Рибният буквар“, но без Васил Ненович нямаше да има нито едното, нито другото. И не бива да ни учудва нито като куриоз, нито като неспособност да оцени действителната стойност на Бероновия буквар изразът на Васил Ненович „нещастна (книга)“. Той има самочувствието на ръководител, на инициатор на голямо културно дело, на подготвен книжовник, на авторитетен водач на школа, пък и, ако щете, на по-възрастен, на бивш търговец. Затова и ще издаде една година след Берон и свой буквар, който също може да бъде разбран само в съпоставка с „Рибния“, като негово допълнение. Защото бъдещият учен в момента, когато е работел върху първия си труд, не е бил преценил необходимостта от много повече упражнения за всички видове срички, та да бъде подготвен ученикът за преход към четене. Той е отделил само една страница (14) за работа със срички, двубуквени срички, започващи със съгласна (отворени). А на с. 15—27 е описателна граматика, която има предназначението отначало да служи и като текст за сричане на 2—3—4-срични думи. Историците на българската граматика пренебрегват тази Беронова описателна граматика от 12 страници. А тя представлява строго определена и всестранна научна класификация на българската морфология.[16]

А Васил Ненович в своя „Буквар за децата на славено-болгарскиет народ. Будим, 1826“ е отпечатал 10 с. (2—11) упражнения с 2-и 3-буквени срички с всички възможни комбинации на звуковете. Също като допълнение към Бероновия буквар той прави опит да обясни фонетизма на новобългарския език (с. 12—14), а по-нататък на 8 с. (15—22) обяснява употребата на разните надбуквени знаци.

Понеже някои изследователи твърдят, че у Берон нямало „определено правило“ за употреба на члена за м. р., ед. ч.,[17] налага се да повторим познатата истина, че той познава само пълен член. Случай като: „да запали фенерът и да иде да изпроводи человека“ е знаменателен. Това е запазената

[15] М. Стоянов. Нашата учебна книжнина през епохата на Възраждането. — Известия на Института за педагогика, IV, 1954, с. 69.

[16] Хр. Първев. Очерк по история на българската граматика. С., 1975.

[17] Ж. Атанасов. Петър Берон и Рибния буквар. С., 1964, с. 32.

и до днес флексия за пряко допълнение или апозиция към пряко допълнение, изразени с име на лице.

Приносът на Петър Берон за развитието на новобългарския книжовен език е познат и справедливо оценен както по отношение на дадените му насоки, така и по отношение на словното богатство.[18] Той обогатява езика ни с въвеждане на народни думи, с натоварване някои термини с ново съдържание, със старанието си да намери български еквивалент на превежданото от гръцки и румънски. Някои думи не са се наложили, останали са диалектни, някои у Берон имат съвсем друго значение. Но явни са усилията и сполуките му. По-особени думи са: целба (илач), смислям (спомням си), запрещавам (пропъждам), малко попридирим (поразмислим, проучим), маяне (отлагане), мъчно и бедно (опасно) се лови. Пропуснати са в „Речника на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век", както и в речника към фототипното издание на „Рибния буквар" от 1964 г. думите: верен (честен), въздиша (диша), същество (вещество, елемент). А във фототипното издание думата дребак е обяснена погрешно: клонки, храсти. Контекстът сам указва истинското значение — пясък: „ловят ги (слоновете) различно, но обично копаят трапища и ги покриват с шума и дребак" (с. 100). „Кажат чи това птиче (камилската птица) крий главата своя в дребакат" (с. 110). А ихневмон е обяснен описателно — това е фараонова мишка.

Берон употребява двойно *и* напълно по правилото. Не употребява преизказаното наклонение: „Казват някои, че умира и пчелата, кога ужили някого." Един единствен път е употребил минало неопределено време. „Царицата. . . гледа само кой какво работи или какво е работил" (с. 118).

С граматичните форми, с фонетизма, с правописа, с лексиката, изобщо с езика си Петър Берон създава учебник, който целокупният български народ приема като роден, близък, необходим, като здрава основа, на която се гради новобългарското образование, пък и новобългарската литература и литературният език. Затова смятам, че неправилно се обясняват с влияние на румънски език някои граматични форми у Бероновия буквар. Авторът му е основоположник, той владее отлично българския език, описал е безпогрешно и почти изчерпателно българската морфология.

Има някои неизяснени неща във връзка с параграф 23 (с. 24) от описателната граматика в „Рибния буквар". Б. Цонев[19] търси диалектно основание на прилагателните от м. р. на *-скъ* от типа владыческъ. Станьо Георгиев[20] говори за „пъстра смесица от словообразователни форми, които Берон посочва, без да елиминира едни в полза на други". Но тогава тези форми съществували едновременно, едните като притежателни, другите като относителни, пък даже качествени прилагателни. А отговорът на съмнението на Б. Цонев съвсем не е в търсенето на някакво румънско влияние.[21] Защото ако можем да съпоставим владыческъ с румънската дума vládicesc, постъпваме съвсем

[18] Б. Цонев. Д-р П. Х. Берович-Берон (книжовна, просветна и научна дейност). — В: Сборник Петър Берон. С., 1925, с. 13—68; Л. Андрейчин. Езикът на Бероновия буквар и някои норми на българския книжовен език. — Български език, 1971, кн. 5, с. 4—17; Л. Андрейчин. Езикът на „Рибния буквар" и българският книжовен език. — Български език, 1964, кн. 2—3, с. 101—103; Р. Русинов. Някои наблюдения върху езика на Рибния буквар от П. Берон. — Български език, 1971, кн. 5, с. 420—423; Ст. Георгиев. П. Берон и нашата граматическа мисъл. — Български език, 1971, кн. 5, с. 427—433.

[19] Б. Цонев. Цит. съч., с. 31.

[20] Ст. Георгиев. Цит. съч., с. 431.

[21] Constantin N. Velichi. La contribution de l'émigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762—1850). Bucarest, 1970, p. 214.

недиалектически, защото въпросът е за цяла категория прилагателни от типа началнически, учителски, господарски, княжески, кралевски.

Също необосновани са опитите да се докаже, че частицата *май* в израза „а които речи ми се видяха май мъчни“ (с. 3) е била румънско влияние в граматическата система на Берон.[22] Берон създава българския литературен език въз основа на народния език, на неговата лексика и граматика. Не може и да става дума, че тук е употребил румънската частица за сравнителна степен mai. Та той е употребил българската сравнителна степен поне 20 пъти: по-добър, по-умен, по-стар, по-много и пр. А въпросното май го е употребил на още две места: „В краката май не прилича“ (с. 95), както и на с. 105, където говори за кошарата на бобъра „все май шест лакти на шир“. Явно е, „че смисълът е „като че ли“, „около“. Следователно не можем да търсим някаква граматична функция, а стилна. Аналитично степенуване в български език е съществувало от векове, а румънско книжовно влияние е нямало, та да се наложи едно разнообразяване чрез традиционни похвати. А от съвсем друг характер е проникването на същата румънска частица в славянските документи в Молдава и Влашко през XV в., когато традиционната синтетична форма за сравнителна степен е предхождана от аналитичната, славянска или румънска форма. Например: да не имееми поискати иного *маи* лепшаго родителѣ или пък по выше нашего города.[23]

Всички литературни историци и филолози са единодушни в твърдението, че Петър Берон взел от румънския правопис писмения белег *ă* за отбелязване звука ъ. В стремежа си да поставят основите на новобългарския правопис членовете на Българското филологическо дружество в Брашов били наистина озадачени коя буква от старобългарската азбука да вземат, за да отбележат този звук. Селимински в писмо от 1840 г. от Атина пише на Априлов за техните не толкова спорове, колкото търсения: „Приемат произношението, но не и формата. Едни са да се пише а, други *а*, трети *ă*, четвърти *á* — всеки според своето невежество.“[24] Селимински присъствува на последните спорове. Когато той пристига в Брашов, „Рибният буквар“ е вече отпечатан, и то с буква *ă*. Васил Ненович ще отпечата по-късно книгите си, като предпочита и обосновава употребата на ѫ. Но той пък е бил технoредактор и епитроп на Бероновата книга, така че не е бил непримирим към позициите на Берон. Въпросът е, че членовете на този първи наш форум по въпросите на езика са търсели най-приемливо тяхно решение. Ако бяха се съобразявали с установената от румънците практика, те щяха още тогава да се спрат на буквата ъ. И трябва наистина да се проучи доколко от съвсем опростената, напълно фонетична румънска кирилица българските книжовници са взели един аргумент повече, за да обърнат внимание на запокитената на края на думата безгласна буква ъ. От румънците сме взели знака џ за дж. Един от първите го употребява Михаил Кефалов в превода си на Венелиновата книга.[25] Този писмен белег се е развил самостоятелно през вековете от нуждите на румънските граматици да отбелязват този липсващ у славяните звук.[26] Но тогава, в 1824 г., българските книжовници не са могли да намерят у никой румънски писател буква *ă*.

---

[22] Constantin Velihi. La contributrion... p. 214.

[23] Gh. Mihăilă. Dicţionar al limbii române vechi. Bucureşti, 1974, pag. 284. I. Robciuc. Un element românesc în documentele slavone: adverbul MAI, o consecinţă a bilingvismului slavo-român. — В: Studii şi cercetări lingvistice, Bucureşti, 1976, XXVII, No. 2, pag. 151—153.

[24] Училищен преглед, VIII, 1903, с. 629.

[25] Заради возрождение новой болгарской словесности или науки. . . Букурещ, 1842.

[26] Gh. Mihăilă, Dicţionar al limbii române vechi, 1974, p. 193.

Тогава кирилицата е била всевластна традиция. Даже години наред филологическите занимания на „бащата на румънската литература“ Й. Хелиаде-Ръдулеску са били насочени към опростяване на кирилската азбука, чрез което той създава най-фонетичния румънски правопис. В предговора към своята „Румънска граматика“ от 1828 г. той иронизира защитниците на старото, които се вайкали, че „езикът се е развалил. . ., отидоха си оксиити, пси. . ., няма ги омега, ѣ, ю. . .“[27] Но, от друга страна, трябва да изтъкнем, че тогава, към 1824 г., вече близо половин век големите писатели от „трансилванската или латинистка школа“ са правели героични усилия да обосноват правата на румънския народ с исторически и филологически аргументи — континюитета и латинския произход на румънския народ.[28]

С въвеждането на латиницата те искаха да докажат латинския произход на румънския народ и език, да направят така, че даже писмено да бъде явен този произход. Затова по-късно последователите им достигат до абсурден, чудовищен етимологичен правопис. Но до 1824 г. малко румънски книги биват отпечатани с латиница. До 1788 г. печатницата в Сибиу, а до 1798 г. университетската печатница в Будим нямали кирилица, та отпечатаните там с латиница румънски книги са с унгарски правопис.[29] Самуил Мику-Клайн печата в 1779 г. във Виена Carte de rogacioni, където ъ е отбелязано с *e* или *a* (si se se desfateze). В 1801 г. той обнародва в Сибиу един Акатист с латиница, където и обяснява принципите на писането с латиница. Между другото той пише: „*a* в средата или на края на думата и няма ударение нито апостроф — произнася се като ъ“[30]. В 1804 г. Георге Шинкай печата на латински една широко разпространена брошура, „Послание. . .“ до австрийски офицер-картограф, в което излага мислите си за отбелязване румънските звукове с латиница. Там ясно е казал: „На мястото на гласна ъ. . . да се постави *a* (без никакъв знак).[31] Петру Майор в Dialogŭ pentru inceputul linbei romana, 1819, Будим, отбелязва звука ъ етимологично с *e*, *o*, *a* без никакъв знак или с апостроф.[32] Друг писател, Vasile Gergely de Csokotis, в преведена от него книга, издадена във Виена в 1819 г., подчертава, че книгата е опит да покаже как може да се пише с латиница и обяснява, че над *e*, *o*, *a* може да се постави „малък начупен покрив във форма на триъгълник, или половин геврек, или отворен кръг.[33] В 1825 г. излиза т. нар. Будимски лексикон, който представлява „важен етап в еволюцията на литературния език“,[34] пък и на въвеждането на латиницата. Но и там не се достига до писмения белег, чиято еволюция проследяваме. И там ъ се отбелязва с *a*, *e*, *i*, *o* с апостроф отгоре. В 1826 г. Маниу Николаус печата в Сибиу един многоезичен учебник за правоговор, с 5 предговора на различни езици, където признава, че учи учениците си да пишат с латиница, но „понеже няма книги, само по слух да четат с латински букви“. А и той употребява апостроф над *a*, *e*, *o*.[35] Търсенията, споровете продължават още десетилетия. Ето размиш-

[27] Ioan Bianu, Nerva Hodoş, Dan Simonescu. Bibliografia românească vache. Vol. I—IV. Bucureşti, 1903—1944, p. 580—585, № 1366.

[28] Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu. Istoria limbii române literare. Bucureşti, 1971, p. 447.

[29] Mircea Tomescu. Istoria cărtii româneşti dela origini pînă la 1918. Bucureşti, 1968, p. 123—124.

[30] Joan Bianu, Nerva Hodos, Dan Simonescu. Op. cit., p. 229—230, 426.

[31] Scoala ardeleană (antologie). Vol. I. Bucureşti, 1970, p. 321.

[32] Joan Bianu, Nerva Hodos, Dan Simonescu. Op. cit., vol. III, p. 300—302.

[33] Joan Bianu, Nerva Hodos, est., Op. cit., vol. III, p. 311.

[34] Al. Rosetti etc. Op. cit., p. 468.

[35] Bianu etc. Op. cit., vol. III, p. 511.

ленията на видния трансилвански писател и журналист Георге Бариц в статия, излязла през 1838 г. в трансилвански вестник, озаглавена „Нещо за латино-румънския правопис": „Има почти 60 години откак са започнали някои мъже, особено в Трансилвания, да пишат румънски с латински букви. . . Защитниците на правописа, или по-добре на латинските букви (че правописи има толкова, колкото и писатели). . . Само характерни за румънците гласни и ъ с латинска правопис не могат да се отбележат. . . Пораждат се много трудности, правят се излишни правила след правила, с които се затруднява правописът и които плашат учителите. Тази бе причината, че правописът на прочутия Петру Майор се разпространи така малко, при все че е носел това блестящо име. . . Доста знаци от латинската азбука нямаме за следните кирилски букви ъ, ↑ ѣ, , *ш*, *ч*, *ж*, *ц*. За тях би могло да се поставят следните правила: Вместо кирилското ъ да се поставя винаги *а* без ударение, и *а* с ударение си запазва винаги звука от кирилицата."[36] И така се и пишело десетилетия.

И един последен въпрос за мнимо влияние на Граматиката на Йенъкиць Вькъреску, Ръмник, 1787 г., повдигнат от Васил Пундев[37], но непроверен досега от никого. Като се позовава на информация, получена от историята на Ксенопол, той поставя знак на равенство между учудването на съставителя на втората румънска граматика, че никой още не можел да напише румънска граматика, и между учудването на Петър Берон, че „през толкова векове не се намери ни един. . . да покаже прав път къмто ученито". Излишно е да изтъкваме, че е съвсем необосновано, безпринципно всяко търсене на някакво влияние от другиго, за да се обясни онова непринудено, патриотично учудване на Берон от окаяното състояние на българското училище, но което учудване след това ще прерасне във вътрешен неудържим подтик да напише учебника, предназначен да преобрази нашето образование. Но и учудването на първия съвременен румънски поет е от съвсем друг характер. Той пише: „Би било за учудване как никой в продължение на 1601 година не е написал една граматика, един речник."[38] Обаче той има отговор на това учудване — понеже населението на румънските земи възприело българския език като език на културата и богослужението. А началото на литературния румънски език се поставяло едва в 1688 г. с излизането на Библията в пълен румънски превод. У Йенъкиць Вькъреску учудването е само риторична фигура, за да обясни съществуването на румънския народен език през вековете, без да има написана граматика.

С тези уточнявания нямам намерение да подценявам стойността и размерите на румънската педагогическа мисъл и учебен опит, на патриотичните търсения на румънските учени, които са допринесли многостранно за създаването на „Рибния буквар". Румънските училища, учителите им, учебниците им, методите им, духът на епохата във Влашко и в Брашов са го подготвили, са го подтикнали и те да напише тази единствена своя книга на български език.

С това Петър Берович изпълни дълга си към своя народ. Задоволи възрожденската му жажда за учение, даже допринесе за разрастването ѝ. И замина за чужбина. Но знаеше, че започнатото дело ще бъде продължено от съратниците му Васил Ненович и Анастас Кипиловски. Отсега нататък Петър Берон трябваше да се опита да утоли неизмеримата си жажда за култура.

---

[36] Paul Cornea, Mihai Zamfir. Gîndirea românească în epoca paşoptistă. Vol. I. Bucureşti, 1969, p. 231—236.

[37] В. Пундев. Цит. съч., с. 72.

[38] Bianu etc., op. cit., vol. II, pag. 320.

Найден Геров в развитието на българската интимна лирика

Галина Минчева

В нашата литературна наука стихотворното дело на Найден Геров е познато предимно с поемата му „Стоян и Рада“ (1845). На някои отделни негови поетични опити са се спирали Михаил Арнаудов, Георги Константинов, Кръстьо Генов, Илия Конев, съветският изследовател Г. Д. Гачев, Росица Димчева и др., като чрез тях е разкривана една нова страна от творческата биография на възрожденеца, създал първата българска поема и Речника на живия български език.[1] Но все още не напълно се оценява поетическото дело на Найден Геров в цялост, както и по-специално неговата интимна лирика, писана в периода от 1841 до 1850 година.[2]

Причината за ограничения интерес към тези стихотворения едва ли се крие в обстоятелството, че Найден Геров не ги отпечатва, и за изследователя те не представляват факти, оказали влияние в литературния ни живот през Възраждането. Отношението на литературните историци към тях се определя по-скоро от становището, че те са художествено непълноценни, особено когато се сравняват с лириката на автор като П. Р. Славейков, създадена непосредствено в следващите години и оставила незаличими следи в българската поезия. Има известни основания да се поддържат такива схващания. И все пак, ако се вгледаме по-детайлно в редица факти, свързани с появата на лиричните стихотворения на Найден Геров, ако вникнем в ония творчески моменти, които говорят както за светоусещането на автора, така и за неговите чисто формални поетични постижения, ще открием доводи за една по-всестранна и заслужена оценка. Някои литературноархивни документи, колкото и оскъдни да са те, дори загатват, че Геровата лирика е била позната

---

[1] М. Арнаудов. Найден Геров и наченките на българската поезия в 19-и век. — Учил. преглед, год. XXII, 1923, кн. 10, с. 727—733; Г. Константинов. Нова българска литература — епоха на Възраждането. С., 1947, с. 84—97; К. Генов. Романтизмът в българската литература. С., 1968, с. 169—178; Ил. Конев. Първата редакция на стихотворението „Есен“ от Найден Геров. — Изв. Инст. бълг. лит., кн. 5, 1957, с. 525—526; Г. Д. Гачев. Ускоренное развитие литературы. М., 1964, с. 11 и сл.; Р. Димчева. Литературните видове през началния период на Българското възраждане. Дисертация. С., 1970, с. 348—360 и др.

[2] След 1850 г. Найден Геров пише също стихотворения, чиято тема обаче в повечето случаи не са интимните му преживявания. Вж. например стихотворението от 26 август 1856 г. „На честитий цар Александър в деня на свещеното венчаване на господство му“. — НБКМ—БИА, ф. 22, а. е. 589, л. 125 — в ръкопис и на отделни печатни листи. При цитирането на всички стихотворни текстове по-нататък ще се запазват езиковите особености на автора, като правописът се нормализира.

на съвременните нему книжовници, намирала е своя отзвук сред тях и следователно е давала отражение върху посоките за развитие на поетичното творчество. По повод на елегията „Есен“ (1845) Арнаудов подчертава: „Да беше тази елегия напечатана на времето, тя би била първото сполучливо лирическо дело у нас,“[3] но обстоятелството, че това стихотворение е останало непубликувано, съвсем не изключва възможността то да е било известно в ръкопис на българите около Геров. Фактът, че Найден Геров в пътните си писма от май 1846 година споменава как при преминаването си през Търново е спрял на Трапезица и е декламирал от ръкопис стихотворенията на Добри Чинтулов, говори, че младите български книжовници по онова време са си разменяли творбите и по този начин те са ставали обществено достояние.[4] Така например в писмо до Геров от 3 март 1847 г. Ботьо Петков предлага хумористичната стихотворна закачка „През тия пости не чакай гости“ и въпреки че се самоиронизира: „Посмейте се, ако щете, с тия стихове“, той несъмнено храни надеждата стиховете му да се харесат.[5] А в приятелското си писмо от 7 август 1848 г. Константин Капиновски включва поетичния си опит „Твоя гиздава Марийка“ със следната забележка: „Това ни е твоето свято дело и вярно слово.“[6] Забележката на Капиновски и писмото на Ботьо Петков подсказват, че Геров е бил известен сред възрожденската ни интелигенция и като поет, популярност, която той добива не само като автор на поемата „Стоян и Рада“, но и като автор на други стихотворни опити.

От друга страна, не може да не се изтъкне, че наши литературни изследователи, като разглеждат онази част от поезията на Геров, която изразява патриотични чувства, определено дават място на автора ѝ в развитието на нашата лирика. Георги Константинов в „Нова българска литература“, част I, от 1947 г. заключава: „Той (Найден Геров — б. м.) поставя началото на българската революционна поезия, представители на която по-късно са Чинтулов, Раковски, Каравелов и Ботев.“[7] Подобно мнение за напечатаните стихотворения изказва и Кръстьо Генов в книгата си „Романтизмът в българската литература“.[8] А в труда си „Ускоренное развитие литературы“ съветският изследовател Г. Д. Гачев, разглеждайки нашата литературна история като една възходяща градация, отделя в нея място на Геров като пръв български поет.[9]

Но независимо от тези твърдения на литературните изследователи, срещу някои от които можем да имаме резерви и да изкажем възражения,[10] съвсем логично е да се търси значението на Найден Геров като поет в по-широк аспект, да се оцени стойността на останалите му стихотворни и поетични опити, като по този начин ще се види неговата заслуга и като пръв представител на интимната лирика в българската поезия.

Трудностите при разглеждането на този проблем идват преди всичко от обстоятелството, че са малко и недостатъчно фактите за онези творчески моменти от живота на Найден Геров, които разкриват неговата лирична натура и го подтикват към поетични занимания. Липсват или по-точно не са проучени в цялост биографичните данни за ученическите години на Геров в Одеса. Когато 17-годишният копривщенец след няколко години

[3] М. Арнаудов. Творци на Българското възраждане — поети и герои. С., 1969, с. 32.
[4] Из архива на Найден Геров. Кн. II. С., 1914, с. 940.
[5] Из архива на Найден Геров. Кн. I. С., 1911, с. 28.
[6] Пак там, с. 737.
[7] Г. Константинов. Нова българска литература. Ч. I. С., 1947, с. 94.
[8] К. Генов. Цит. съч., с. 170—172.
[9] Г. Д. Гачев. Цит. съч., с. 11.
[10] Т. Жечев. Критически погледи. С., 1975, с. 291.

учение в България отива през 1839 г. в Русия, за да продължи образованието си в Одеския Ришельовски лицей, който имал университетски характер, и попада в средата на българските младежи около В. Е. Априлов, нашата поезия е все още в своя начален период. Това е времето, охарактеризирано като отделен етап в развоя на Българското възраждане,[11] когато вследствие на икономическото възмогване на българските търговци и занаятчии се развива още по-живо и целеустремено интересът към книжовност, все повече се оформя усещането у българина, че е личност, която се нуждае от по-широк нравствен кръгозор, и все по-дълбоко започва да прониква в народното съзнание убеждението, че връзката с Русия е онази сила, на която може да се разчита за духовно и национално освобождение.

В ранните стихотворения на Геров се забелязват искрените преживявания на младия човек, които той носи със себе си като болка далече от родната земя. Макар и учил вече в Пловдив и след това при Неофит Рилски, макар отворил широко очи за духовните богатства, които може да му предложи Ришельовският лицей, юношата Геров не намира в този нов за него свят онази естествена красота, която го е радвала в родния патриархален край. Оттук и появата на първоначално емоционално стъписване пред чуждия град и невъзможността му да намери вътрешен контакт с всичко, което го заобикаля. Затова чувствата му към Одеса са противоположни на радостта и възторга и са обобщен израз на собственото му емоционално и социално състояние.

Така под перото на младия човек продължават да се появяват стихове, съзвучни с трепетите на самотната му душа. Такова е стихотворението от 1842 г. „В един горещий летен ден". Пак през 1842 г., на 28 февруари, Геров авторизира народната песен „На друм легни, майко ле, на друм заспи" под заглавието „Колко може, мамо, дъжд да навали"[12]. Това стихотворно подражание на народни песенни образци е показателно както за склонността на младежа да разкрива собствения си емоционален свят, така и за отношението му към народната песен — основа за изграждане на личната поезия. В стихотворението млад момък говори пред майка си за своята тъга. Сълзите му са пролетен дъжд, който мие „клетото му лице". Никой не е чул плача му. Дочула го е само „гиздава млада мома".

Като при мене, мамо, тази девойка дойде,
отговаря, мамо, ой те тебе, юначе.
Аз й рекох, мамо, ой те тебе, девойко,
та слънцето, душо, от небето си зайде. . .

От радост, че не е сам, момъкът рони сълзи и измокря възглавницата си. На сутринта тъжното чувство го обзема отново:

Най плача, мамо, че когато да стана,
та да стана, мамо, няма ни една при мене.[13]

Подобен на поантата на Геровото стихотворение е и краят на народната песен:

---

[11] Стр. Димитров, Кр. Манчев. История на балканските народи. С., 1971, с. 140 и сл.; Р. Радкова. Неофит Рилски и новобългарската култура. С., 1975, с. 40 и сл.

[12] НБКМ—БИА, ф. 22, а. е. 589, л. 43.

[13] Пак там.

Пуста самост, майко ле, не се търпи,
само легни, майко ле, само заспи,
друм постеля, майко ле, камен зглаве,
на сон мома, майко ле, на яв самост.[14]

От чувството за самотност в чуждата страна се пораждат като че ли естествено и първите любовни стихотворения на Найден Геров. Те възникват от копнежа му за взаимност, от желанието му да даде израз на нови свои усещания и преживявания. В едно от най-ранните си любовни стихотворения с дата 5 март 1842 г. поетът изповядва, че обзелото го ново чувство е прогонило меланхолията и го е изпълнило с мечта за любовно щастие:

Каквото някое дърво
от свойто място пресадено
издъхва много скоро то,
ако не е обиколено

с сичките онез облаги,
что му напред държали влага,

така и аз тук преселен
не щях да мога да живея

в таз чуждата страна ни ден,
ако да видя не умея
в теб сичко, что е с мен сродено,
посестримо, моя, Безценно.[15]

Не могат да се отрекат тук художествената завършеност, сравнително стегнатият ямбичен стих, подходящ за темата, живият тон на изложението и съразмерната композиция.

Любовният копнеж, любовното чувство води младия поет и до пряко обръщение към любимата. Отначало неговите надежди за взаимност са твърде плахи. Той доверява:

Не смея да ти изповядам,
что ми е мъчно на сърце. . .[16]

Но намерил веднъж сили да каже, че обича, започва да варира тази тема в нови, още по-точно отговарящи на емоцията стихове:

Една душа ми знае
какво тези дни страдае,
не мога да си видя мир,
намерил ме е лют вепир. . .[17]

Някои от тези лирични стихове на Геров са пряко навеяни или дори свободни преводи от руски и френски образци.[18] Това неизбежно поставя

[14] НБКМ—БИА, ф. 22, а. е. 589, л. 43—44.
[15] Пак там, л. 42.
[16] Пак там, л. 155.
[17] Пак там, л. 170.
[18] Пак там, л. 29—32, л. 35 и л. 45.

въпроса, дали в творчеството на младия лицеист се пресъздава реално възникнало чувство, или стиховете са отглас от прочетеното, резултат от модно подражание, обичайно за тогавашните интелигентски кръгове в Одеса. Подобни съмнения едва ли са основателни. Фактът, че стихотворенията са останали непубликувани, говори без съмнение и за съкровеността на породилото ги чувство.[19] Написаните в следващите години стихотворения разкриват по-конкретно образа на любимата девойка и свидетелствуват за разширяването и обогатяването на обзелото го любовно вълнение. Геров рисува физическия и духовния образ на любимата си, като отново се опира върху опита на народната песен — обстоятелство, оказало решително влияние върху цялостните му естетически позиции.[20]

Ето как Найден Геров вижда своята любима:

Лицето с огън й ручи,
от доброта невинна свети,
с прохладно-топли му лъчи
душа и сърце ми са сгрети.

Очи й бистри кладенци,
от тънки вежди осенени.
Лицето с огън й ручи,
от простота, от младост свети.[21]

Докато в народната поезия за „витата снага", за „тънкото кръстче", за „бялото лице" и за „черните очи" се говори без отсенки, без индивидуализиране на красотата, то Найден Геров използува портретната обрисовка, за да разкрие преди всичко лиричното си отношение, за да изведе по-пряко своето чувство. В този смисъл поетичният портрет на любимата девойка, пресъздаван от Геров, се явява пръв по рода си в нашата лирика.

В литературната ни история е прието да се смята, че любимата на Н. Геров е Елена Мутева.[22] Интимната му лирика подсказва донякъде за техните отношения, дори с печалния им завършек.[23] В писмото на Ив. В. Шопов до Геров в Пловдив от 1850 г. четем:

". . .целувам Ви и пак Ви казвам, че ако ида за Одеса, ще целуна Еленка максус за Вас."[24] Известно е също, че поетът е бил чест гост в дома на Мутеви. „Вчера обядвах у Евстатия Мутева" — съобщава той на брат си Атанас в Цариград (22. XI. 1841 г.).[25] За близостта между двамата млади може да се съди частично и от дневника на руския учен Григорович, който споделя последователно впечатленията си за Е. Мутева и Н. Геров. Освен това в архивата си Геров запазва и двете й стихотворения „Бог" и „Басня".[26] изпратени до него вероятно от брат й Христо Мутев.[27]

---

[19] Н. Н а ч о в. Калофер в миналото. 1707—1877. С., 1927, с. 419.

[20] Към народната поезия Геров се връща винаги — от първите си стихотворни опити, в това число и опита му за поема „Стоян войвода", до поемата „Стоян и Рада" и следващите си поетични творби.

[21] НБКМ—БИА, ф. 22, а. е. 589, л. 162.

[22] Вж. по-подробно за Ел. Мутева у Н. Н а ч о в. Цит. съч., с. 419—420.

[23] Към 1850 г. Е. Мутева била сгодена за един руснак и умряла от туберкулоза през 1855 г. — вж. Сб.БАН, кн. 6, 1916 г.

[24] Из архива на Н. Геров. Кн. I, С., с. 915.

[25] Пак там.

[26] НБКМ—БИА, АНГ, ф. 22, а. е. 589, л. 128 и 129.

[27] Из архива на Н. Геров. Кн. II, с. 77—79.

Едно писмо от Максим Княжевич до Н. Геров в Одеса свидетелствува, че Елена Мутева не е била единственият обект на неговите интимни вълнения. „Что у Вас делается в Одессе?“ — пита Княжевич, след като закачливо добавя: „Курновой мне говорил, что ты сильно ухаживаешь за Гл-ой Ни-евой. Смотри, что бы не пришлось взять два места на параходе вместо одного. . .“[28]

Така че претворявайки някои от интимните си преживявания, Найден Геров за първи път въвежда в българската поезия образа на жената като възлюбена. Дотогава този образ е отразен само в народната песен, но за разлика от нея лирическият герой у Геров търси преди всичко духовната близост и се стреми да намери в любимата най-пълно олицетворение на своите мечти. На него му е чуждо първичното отношение към обичаната девойка. Любовта изпълва цялото му същество, дава смисъл на живота му:

За тебе аз на света съм се родил,
за тебе и от дома съм се отдалечил.[29]

Като запазва от народните песни „свенливия реализъм“[30] в изразяването на своята любов, Н. Геров я издига до една висока абстракция, до едно духовно съединение. Той пише:

Като у огледало, либе* * *
в душата ми си ти изобразена:
Не без различие обаче е това,
ти в огледало ся изобразяваш,
кога пред него само се изправиш,
а в моята си сякога душа.[31]

Тук е отразено ново съзнание за истинските ценности в живота; чувствува се дълбокото вътрешно удовлетворение, което дава увереността от споделеното любовно чувство. И в други стихотворения поетът развива своите въжделения за красотата и смисъла на любовната връзка.[32] Понякога с леки нотки на дидактизъм той напътствува „чернооката девойка“ да не се осланя в живота само на красотата си, защото тя е „преходна“ и годините постепенно ще я отнесат. Ще остане единствено духовната красота, която ще говори за миналата ѝ физическа хубост.[33]

В любовната си лирика Геров пресъздава богат спектър от интимни преживявания. Ако девойката не показва или скрива от свенливост чувствата си, поетът бърза да сподели своята мъка:

Тъй се скитам,
за теб питам,
горкий аз.
Търся час,
да припадна,
да издъхна

---

[28] Из архива на Н. Геров. Кн. I, с. 834.
[29] НБКМ—БИА, ф. 22, а. е. 589, л. 16.
[30] П. Славейков. Народни любовни песни. — В: Съчинения. Т. 5. С., 1959, с. 14.
[31] НБКМ—БИА, ф. 22, а. е. 589, л. 35, л. 42 — 9 юли, 1842 г.
[32] Пак там, л. 31, 32.
[33] Пак там, л. 167.

на твой
ле гърди.[34]

Често тревогата на лирическия герой прераства в тежки мисли, в мъчителна неувереност, смъртта се превръща в единствен изход.

Печал сърцето ми рани
и първа истинна любов
с надежда вече не ме храни,
а ми копае тесен ров.[35]

По всичко изглежда, че тези печални настроения са имали реално жизнено основание. За това говори стихотворението „Есен" от 1845 г., което има значителни художествени достойнства. Чрез символичната есенна картина поетът разкрива дълбоко и вълнуващо обзелия го душевен смут.

Стихотворението започва с есенен пейзаж, който носи романтичен лъх. Лирическият герой е печален, душевното му състояние е пресъздадено в унисон с мрачната картина. Вече не пее „весело село", нито „сладки птици", девойките- „мили хубавици" не се събират на хорото. Поетът търси да намери утеха за сърдечната си болка, но напразно. Единствено любимата може да му донесе успокоение:

И мое либе, моя радост,
от мене си вдигни очи
и люта горест, ранна младост,
от образа ми заличи.[36]

Геров използува природната картина, за да изрази своето поетично видение и да предаде сложния свят на чувствата си. Изповедният тон на неговата лирика тук намира един внушителен художествен израз. Авторът е оценявал, изглежда, достойнствата на тази своя творба и като замисъл, и като изпълнение. В архива му се пазят няколко нейни редакции.[37] Заслужават внимание поправките, които той е нанесъл в третата и четвъртата строфа на редакцията от 1850 г. Поправките са художествено оправдани и говорят за търсенията на поета, за разбирането му, че поетичното слово трябва да носи естетическа наслада.

Художествените образи в стихотворенията на Н. Геров стават все по-ярки и емоционални, тонически по-издръжливи, композицията сгъстена с едно основно настроение. Особено се открояват неговите лирични миниатюри. Съветският учен Гачев, като оценява високо достойнствата им, ги нарича „мадригали".[38] В тях поетът намира най-нежния образ на любимата[39] и приближавайки се до поетите от школата на романтизма, която все още владее в световната поезия, разкрива копнежа си по неосъществимия идеал. В миниатюрите чувството е изразено с камерно-сантиментален тон. Любимата е единствена, която може да даде красота на жестокия век. Геров успява да свърже образа на обичаната девойка с атмосферата на своето време, с ду-

[34] НБКМ—БИА, ф. 22, а. е. 589, л. 16.
[35] Пак там.
[36] Пак там, л. 76, цитирано по предполагаемата първа редакция на „Есен".
[37] И л. К о н е в. Първата редакция на стихотворението „Есен" от Найден Геров. — Изв. Инст. бълг. лит., кн. 5, 1957, с. 525—526.
[38] Г. Д. Г а ч е в. Цит. съч., с. 271.
[39] НБКМ—БИА, ф. 22, а. е. 589, л. 31, 32.

шевното си състояние и да достигне високо обобщение, присъщо на истинската поезия.

Като кокиче, изпод сняг
на пролет рано изникнало,
ти, в мой жесток и камен век
една си само пораснала:
На моя пролет тиха радост,
разслаба и веселие в моя младост,
и с гиздавото си лице
мъгла ми от чело разсея —
цъфти, цъфти, о цветенце,
с това и аз да зеленея.[40]

Сравнението на любимата с красотата на заобикалящата я природа — често срещано в народната песен, у Найден Геров води до по-големи сложни обобщения и метафорични олицетворения.

В миниатюрите се забелязва и много по-добре овладяна стихотворна техника, уверено използуване на тоничния ритъм и съвсем плътно приближаване до живата народна реч. Ето как просто и с деликатно изразено чувство поетът изказва мечтата си да бъде сам със своята любима в тих и спокоен кът, където те ще бъдат щастливи:

Там славей по зора ще пее
и ще да весели той нас
и тънък вятър ще да вее
и ще развява той тогаз
твойте гиздави къдрици. . .[41]

Със същата добра техника и жив стих, със същата пестеливост на поетичните средства Геров възкликва в стихотворението „Предумване“:

Заран рано цвят напъпи,
по обяд се разцъфти
и до вечер пак окапе:
наша младост тъй лети. . .[42]

Поетът вече е почувствувал предимствата на тоничното стихосложение и го използува с увереност и категоричност на израза.

Сред миниатюрите на Геров има стихове, в които се срещат и иронични нотки, като в „Де да погледна хора видя“, откриват се и драматично-напрегнати отрицания на любовта, като в „Е, доста, стига си ми пяла“. Разнообразието на изразените чувства подсказва още веднъж за богатствата на художествената палитра у поета, неговата готовност да откликне на всяко емоционално движение.

След като е написал немалко лирични стихотворения,[43] между които и опитите му за поема през 1841 г., носеща заглавието „Стоян войник“,[44] Найден

---

[40] НБКМ—БИА, ф. 22, а. е. 589, л. 145.
[41] Пак пам, л. 32.
[42] Пак там, л. 17.
[43] Общият брой на Геровите стихотворни опити е около 75.
[44] И л. Т о д о р о в. Една неизвестна поема на Н. Геров с фолклорен сюжет. — Български фолклор, 1976, кн. 1, с. 65—75.

Геров прави един обобщен израз на своите интимни преживявания, създавайки най-значителното си произведение — поемата „Стоян и Рада“.[45] Определено може да се каже, че тя събира като във фокус не само неговия натрупан опит в поезията, но и издига на нова висота творческите му постижения изобщо. В поемата си той утвърждава по най-категоричен начин ония естетически позиции, които стават впоследствие ръководно начало на цялата наша лирична поезия и които в една или друга степен живеят и до днес. Става дума за разбирането, че емоционалният и образен свят на народната песен е онзи непресъхващ източник,от който лирическият поет черпи вдъхновение и образи. Заедно с това, пак въз основа на досегашния си стихотворен опит, Найден Геров твърдо налага тоничното стихосложение като най-близко до българския говор и с най-големи изразни възможности. В „Стоян и Рада“ поетът пресъздава ония чувства, в които национално-българското от душевността преминава във всеобщо човешко. Основание за подобно твърдение дава както целият текст на поемата, така и един запазен ръкописен фрагмент от 1845 г. в архива на Н. Геров. Според този ръкопис, който може да се смята за предполагаем вариант на отделни части на поемата, Геров сочи точно причината, разбила неговата любовна връзка и осуетила естествения ѝ завършек. Във фрагмента героят реди скръбни думи пред любимата си:

И ако това е измама,
та да не дойде жданий ден
да се съединиме двама,
в теглото аз съм закален.
. . . . . .
Светът е зъл, добро не слави,
зло нему на сърце лежи,
та добродетел не познава
и нея за порок държи. . .[46]

При един по-всеобхватен поглед върху поемата[47] и предполагаемите нейни варианти[48] не може да не се изтъкне на първо място, че опрян върху фолклорната традиция, Геров не остава при нея, а се стреми да направи крачка напред в пресъздаването на фолклорния материал. В образите на Стоян и Рада проличава началото на едно психологическо разкриване на характерите — непознато дотогава в българската поезия. Поетът търси силата и красотата на личността в надмогването на нещастието и в нравствената победа на влюбените. Той пресъздава душевния свят у българина, обрисува неговото лично битие от позицията на естетическия идеал за красотата и величието на човешката любов. Разбирането на свободата като нравствена категория е отразено в едно стихотворение на Геров от 1850 година, в което лирическият герой заключава:

Не гледай ме, девойко млада,
злочестен аз съм человек,
за роба няма тук отрада,
за раната ми няма лек.[49]

---

[45] Поемата не е запазена в ръкопис.
[46] НБКМ—БИА, ф. 22, а. е. 589, л. 155.
[47] Вж. М. Арнаудов. — Учил. преглед, 1923, кн. 10, с. 738.
[48] М. Арнаудов. Творци на българското възраждане. С., 1969. Т. II, с. 42, също споменава, че съществуват варианти на поемата сред Геровите стихотворения и стихотворни опити.
[49] НБКМ—БИА, ф. 22, а. е. 589, л. 79.

Нравственото извисяване на обикновения човек е една от основните идеи в „Стоян и Рада“ и тя е в съгласие с демократично-просветителските позиции, на които стои Найден Геров и им остава верен до края на живота си. Може да се каже, че именно в тази посока са неговите творчески интереси и търсения и там той постига най-големите си успехи.

С тези свои творби Геров рязко се отграничава от разпространяваните по онова време любовни песни на градския фолклор.[50] Докато в тях преобладаващото начало е еротичната чувственост и леконравното отношение към жената,[51] Найден Геров приема като основа на своята интимна лирика издържалия изпитанията на вековете наш български песенен фолклор с неговия морал, с разбирането за любовта като най-светлия и възвишен миг от живота на човека. Избрал вътрешния душевен свят на човека като своя творческа тема, Геров има заслуга за ликвидирането и на отраженията на един твърде късен лъжекласицизъм в творбите на нашите възрожденски стихотворци.[52] Към тези заслуги на Н. Геров трябва да се прибави и друга — убедителното въвеждане на тоническия стих. Това стихосложение се явява на места още в някои ранни възрожденски стихотворни опити.[53] У Геров то идва съзнателно, като следствие от твърде близкото общуване с една висока поетична школа.[54] Несъмнено е влиянието на образците от новата руска поезия, които Геров добре е познавал.[55] Със своето категорично приближаване към тази поезия Геров прави исторически избор, който са оказва единствено верният и открива възможностите за бърз растеж, за високи художествени завоевания на българското поетично слово. Не е пресилено да се каже, че със своята лирика Геров отваря вратата за въздействие на руската поезия не само като естетическа форма, но и като хуманност, и като емоционално отношение към света.

В този смисъл мястото на Найден Геров в литературното ни развитие не бива да се определя единствено от значението на първата поема, писана на български език. Поетичното му дело би трябвало да се приеме по-цялостно, да се оценява любовната му лирика като своеобразна подготовка, като начало на творчески път, довел го до „Стоян и Рада“.

Макар и непечатани, любовните стихотворения на Найден Геров са творческо откритие, нова по същество творческа задача — да се пресъздават интимните чувства у човека, най-съкровеният му душевен свят. Заедно с младите творчески натури по онова време, между които ще се открояят ярко един след друг Д. Чинтулов и П. Р. Славейков, Найден Геров е безспорно талантлив поет, дал своя принос за идейно-тематичното обогатяване на поезията ни и за изграждането на българското стихосложение. Затова и днес могат да се кажат за Геров думите, с които се обръща към него йеромонах Натанаил Стоянович в едно свое писмо от 1851 г.: „Приемете, любезний друже и съревнителю, нашата благодарност за вашите трудове.“[56]

---

[50] В. Пундев. Гръцко-български литературни сравнения. — Сб. БАН, 1929, кн. 20, с. 175.
[51] Пак там, с. 212.
[52] Ст. Стойков. Първи стихотворци. С., 1947, с. 6.
[53] Пак там.
[54] Вж. стиховете му от а. е. 589, л. 29—32, л. 35, л. 45.
[55] Вж. Г. Д. Гачев. Цит. съч., с. 271 и сл.
[56] Из архива на Найден Геров. Т. I, с. 521.

Библиотеката на двама тревненски килийни учители

Недко Недев

Започнал преди 150 години летопис за своя род и семейство, за значителните събития в родното си село, поп Йовчо Попниколов завинаги свързва името си с историята на Трявна. Но неговите летописни бележки предлагат богат материал не само за изследователите на Трявна; те представляват важен литературен паметник от първата половина на XIX в.[1] Частичната публикация на П. Р. Славейков през 1890—1891 г. направи достояние на нашата общественост най-съществено от записките на тревненския книжовник.[2] В четвъртия том на Сборник за народни умотворения, наред с именника на българските царе, съставен от поп Йовчо, Славейков съобщава свои спомени и биографични бележки за стария летописец, с което става пръв негов биограф и изследовател.[3] Наскоро след това, през 1898 г., Н. Стойков обнародва извлечение от записките на поп Койчо Икономов — брат на поп Йовчо, като по този начин хвърля нова светлина върху семейството Кросневи-Икономови от Трявна.[4] В продължение на сто години шестима книжовници от тази фамилия водят летописни бележки. Тази семейна традиция се предава от баща на син, на внук и правнук.

Дълго време летописът на поп Йовчо беше в неизвестност, но след като през 1965 г. оригиналът бе предаден в Народната библиотека „Кирил и Методий“ в София, интересът към тревненския книжовник оправдано се увеличи. М. Стоянов изказа мнение, че поп Йовчо е притежавал в дома си библиотека— въпрос, който е вълнувал и Петко Славейков.[5] Интересни проучвания и изводи относно потеклото на поп Йовчо направи Ив. Богданов в монографията си „Трявна през Възраждането“.[6]

През 1974 г. имах възможност да публикувам кратко съобщение за библиотеката на поп Йовчо,[7] запазена в построената през 1817 г. къща на тревненския летописец. Поради това, че запазените старопечатни издания будят оправдан интерес, съдържат оригинални приписки и някои от тях

[1] Летопис на поп Йовчо от Трявна. — НБКМ, ръкопис № 1350 (№ 20 от 1965 г.).
[2] П. Р. Славейков. Извлечение из летописа на поп Йовча от Трявна. — СбНУ, кн. II и III, 1890.
[3] П. Р. Славейков. Извлечения из летописа на поп Йовча.—СбНУ, кн. IV,1891.
[4] Н. Стойков. Из записките на поп Койча Икономов и на поп Никола х. Койчев от Трявна. — СбНУ, кн. XV, 1898.
[5] М. Стоянов. Ценен дар. — Нар. култура, бр. 20, 15. V. 1965.
[6] Ив. Богданов. Трявна през Възраждането. С., 1977, с. 120—125.
[7] Н. Недев. Летописецът от Трявна. — Поглед, бр. 34, 26. VIII. 1974.

представляват съществен документален материал, в настоящото изложение ще се спра по-обстойно върху тях.

Роден през 1786 г., младият Йовчо Попниколов расте в будна и просветена за времето семейна среда. Дядо му поп Йоаникий Попстоянов Кроснев (1722—1803) се сочи от Ат. Божков[8] като един от основоположниците на тревненската живописна школа. В летописа си Йовчо Попниколов съобщава, че дядо му учил в Казанлък и умело вапсвал богасии (църковни хоругви) и платна.

Бащата на летописеца поп Йовчо — поп Никола Иконом (1761—1834) е известен килиен учител в Трявна в края на XVIII и началото на XIX в. Всички тревненци, живели през първата половина на XIX в., които са знаели да четат и да пишат, са били негови ученици. Той е преподавал „по високо учение“[9], затова и от околните селища, дори отвъд Балкана — от Енина, са идвали ученици при този прочут и високообразован учител, който се ползувал с всепризнат авторитет на книжовник. „Бил вещ и на руски език — говори П. Р. Славейков за него, — може да се причисли в числото на българските списатели; той е превел и списал по нещо.“[10]

Поп Никола имал в дома си библиотека, от която до наши дни са се запазили 8 книги.[11] Това са издания на гръцки и руски език, изключително с църковен характер и предназначение. Две от книгите са отпечатани в Русия. Едната от тях е часослов, издаден в края на XVIII в. в Москва. Пагинацията е по страници. Часословът е достигнал до нас в твърде лошо състояние — без началните страници и без последните коли. Запазен е от 113 до 128 страница, формат 18/11,5 см.[12] Втората руска книга също е часослов, издаден в Москва. Запазена е само от л. 42 до л. 102. Формат 16/10,5 см. Пагинацията е по листа. Не е установена годината на издаването. В долния десен ъгъл на всяка страница личат следи от многократна употреба. Похабеният и разкъсан вид на двата часослова свидетелствува, че „Наустницата“, ползувана като учебно помагало в килийното училище, е преминала през ръцете на много ученици.

От книгите, отпечатани на гръцки език — 6 на брой, най-голям интерес предизвиква „Литературната христоматия“ на Йоан Патусас, издадена във Венеция през 1780 г. Тя представлява сборник, съставен от избрани откъси из произведения на Платон, Плутарх, Ксенофонт, Лукиян и други старогръцки философи. Към библиотеката на поп Никола принадлежи четириевангелие, издадено във Венеция на гръцки език. Колите са номерирани с букви от латинската азбука, а на началната страница на всяка кола в левия долен ъгъл се чете на латински Tetravang. Не може да се посочи в коя година е издадено четириевангелието, тъй като първите няколко листа липсват. Поп Никола е притежавал и екземпляр от Апостола. От тази книга е запазена само седемнадесета кола — от с. 255 до с. 272. Пагинацията е по страници. Формат 20,5/16 см. Текстът е с гръцки шрифт, обаче колите са номерирани с латински букви. Така на с. 257 номерацията на колата е отбелязана с латиница — R, на с. 259 личи R_2, на с. 261 — R_3 и на с. 263 — R_4. Освен това в долния ляв ъгъл на с. 257 и 261 се чете на латински Apostolo. Двуцветният шрифт (черно и червено) напомня на други издания, отпечатани във Венеция

[8] А т. Б о ж к о в. Тревненската живописна школа. С., 1967.

[9] В. Н. З л а т а р с к и. Архимандрит Онуфрий Попович Хилендарец. — В: Казанлък в миналото и днес. Т. I, С., 1912, с. 46.

[10] Цитирано по Ив. Богданов. Цит. съч.

[11] Пазят се в библиотеката на Н. Недев в Шумен.

[12] Изказвам благодарност на ст. н. с. М. Стоянов, който определи годината и мястото на издаване на двата часослова, на „Апостола“ и на „Литературната христоматия“ на Йоан Патусас.

през XVIII в. Познаването и изучаването на Апостола се считало за връх на учението и малцина са имали подготовка и усърдие да изучат тази книга.[13]

Напълно е запазен „*Евхологий*“, издаден във Венеция през 1806 г. Пагинацията е по страници. Съдържа 792 страници. Формат 21,5/14,5 см. Подвързията е от кожа. Личат следи от метални закопчалки. Колите са номерирани с латински букви, а на първата страница на някои от тях с латиница е написано Efcologio.

Един псалтир, отпечатан във Венеция през 1810 г., допълва поредицата от гръцки издания, съставляващи част от библиотеката на поп Никола Икономи. Книгата е напълно запазена. Номерацията е по страници. Съдържа 224 страници. Формат 21,5/15 см. Подвързана е с кожа. Поради разкъсване на оригиналната подвързия гърбът е подшиван и двукратно подлепен с кожени ивици. Номерацията на колите е с латински букви и на първата страница на всяка кола се чете надпис salterio.

Верен на семейната традиция, в ежедневния контакт с русина поп Леонтий, светогорски таксидиот в Трявна, поп Никола е поддържал близки връзки с Хилендарския манастир. Потвърждение на тези отношения е едно евангелие от библиотеката на стария тревненски иконом, което понастоящем се пази в книгохранилището на Хилендарския манастир. В книгата си „Български старини из Македония“ Йордан Иванов цитира приписката към това евангелие: „Сие толковное евангелие ест на проигумена Пантелеймон Хилендареца купил ево от Трявна — Търновска епархия от иконома Кир попа Никола 1808 година.“[14] Тези редове свидетелстват, че хилендарският проигумен Пантелеймон — най-вероятно по това време таксидиот в Русе, — достатъчно добре е познавал тревненския иконом и се е отнасял с искрено и най-дълбоко уважение към него. Подробното и почтително титулуване сочи, че проигумен Пантелеймон е бил добре осведомен за авторитета, с който се е ползувал поп Никола в Трявна. Очевидно между двамата духовници е съществувало познанство. Допускаме, че проигумен Пантелеймон е автор на т. нар. първи русенски препис на Паисиевата история[15] от 1809 г. и като таксидиот в Русе, минавайки Балкана на път към Хилендар, неедноократно е отсядал в Хилендарския метох в Трявна (метохът е бил в двора на поп Никола, под един общ покрив с постройки, ползувани от иконома).[16] Не без значение е и фактът, че Стоян Попйовчев, по-малкият брат на поп Никола, през периода 1797—1802 г. също е бил хилендарски монах и се е подвизавал в Стара Загора като таксидиот с духовно име Синесий. Буден, образован, изявил се между монасите, в началото на 1803 г. Синесий е изпратен от управата на светогорските манастири в Молдова като екзарх, снабден с извънредни пълномощия, да ръководи възстановяването на манастира „Три светители“ край Яш. Синесий остава до смъртта си, 1843 г., в Молдова. Можем да приемем, че със съдействието на русенския таксидиот Пантелеймон поп Никола е имал възможност да получава навременни сведения от брат си, в това число писма и дори пратки с руски църковни книги. Благодарение на познанството си с руския таксидиот тревненският книжовник е имал възможност да се запознае с Паисиевата история и да направи частичен препис от нея.

[13] Ж. Натан. Българското възраждане. С., 1947, с. 77.

[14] Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1931, с. 272.

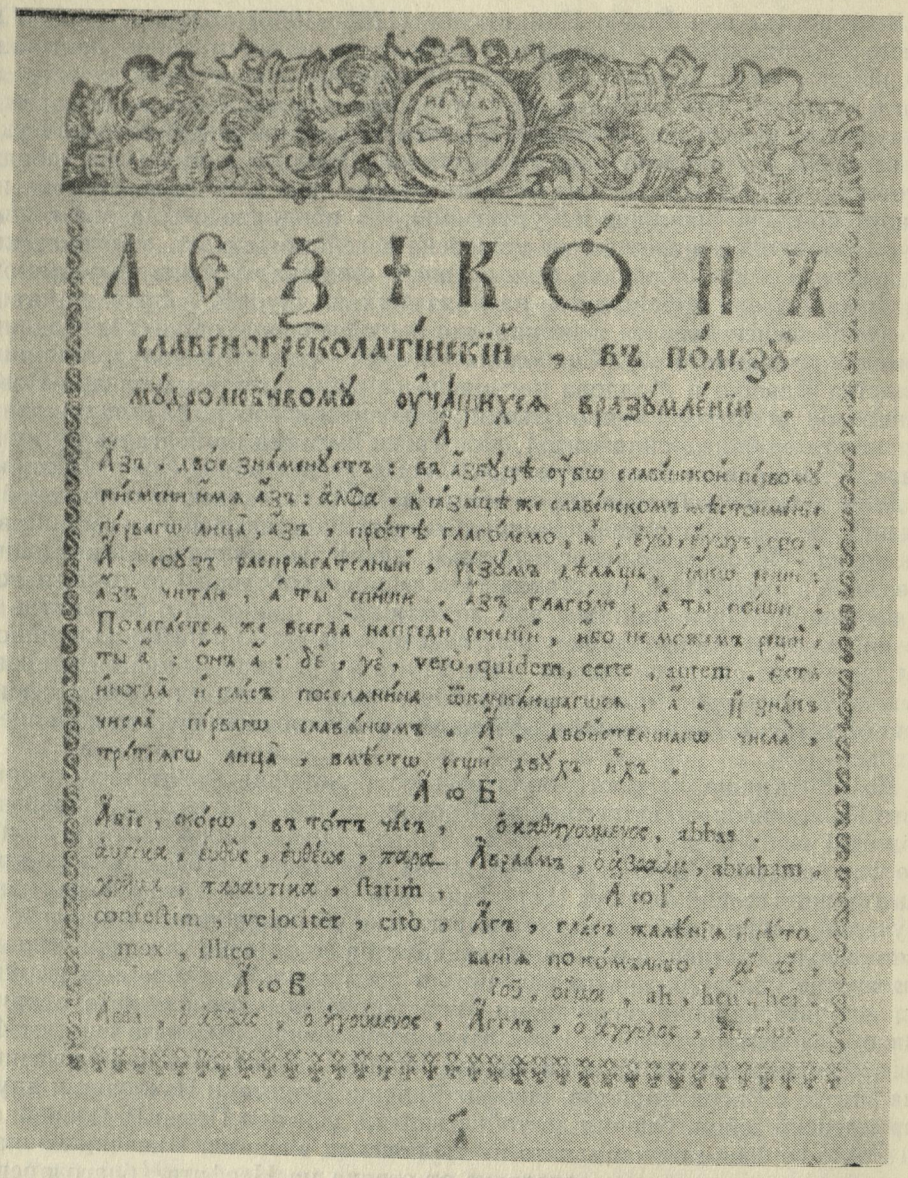
[15] М. Арнаудов. Паисий Хилендарски — личност, дело, епоха. С., 1972, с. 118.

[16] В документ от 16 март 1893 г., съставен от Петър И. Икономов, относно границите на Попйовчовата къща и нейното местонахождение се отбелязва: „Находяща се в средната махала на гр. Трявна, на местността „Мегдана“, при съседи Кънчо Манолчин, метоха и от три страни път.“

Летописецът поп Йовчо Попниколов (1786—1855) получил солидно за времето си образование. Основни познания по четмо и писмо придобива в килийното училище на баща си и на 9-годишна възраст бива посветен за четец в църквата. През 1800 г., на 14-годишна възраст, баща му го завежда в Букурещ да учи „гръцка книга". По това време гръцкото училище в Букурещ се слави с утвърдено име и известност. Прочути учители със завидна подготовка преподават светски познания (едва през 1803 г. се открива известното по-късно училище в Куручешме). В продължение на две години Йовчо Попниколов живее далеч от робската действителност, от отоманския гнет и невежество. Запознава се с древната елинска мъдрост. Има възможност да наблюдава коронацията на княз Михаил Цуцуй, а проведеният по тоя случай военен преглед и всенародно въодушевление оставят незаличими спомени в съзнанието му. Свободният живот, подемът в полуавтономните княжества Влашко и Молдова несъмнено са дали подтик на младия Йовчо Попниколов да прерови много гръцки учебници и истории, да потърси данни за миналото на българския народ, да изготви именник на българските князе и царе. Кърджалийските набези във Влашко стават повод Йовчо Попниколов да се завърне в Трявна през есента на 1802 г. Запазили са се семейни предания, че той се свързва с италианци-търговци и дълги години се занимава с търговия. Обхожда българските земи, посещава няколко пъти Влашко и Молдова, а през 1811 г. престоява 11 месеца в освободените от руските войски провинции. През зимния сезон практикувал основното си занятие на „терзия", като по същото време учел младежите на четмо и писмо в килийното училище в дома си. Запазени са терзийските му ножици — местна направа, с изчукани орнаменти, между които добре се разчита годината 1846. Цифрите и част от украсата, вдълбани под форма на бръшляново клонче, са изпълнени с варак.

На 38-годишна възраст, ползуващ се с всеобща почит и уважение, Йовчо Попниколов става свещеник в родния си град. Името му е свързано с подема и разцвета на учебното дело в Трявна. Преценил недъзите на килийното училище, поп Йовчо съдействува новата училищна сграда да се построи на централния селски площад. Църковното място на пазара, от което църквата получавала добри приходи, с негово съгласие се предоставя за нуждите на новото школо. Тревненци издигат монументална двуетажна училищна сграда, многократно надхвърляща по височина и обем вкопаната в земята църква. Възникналите парични затруднения поп Йовчо преодолява, като открива подписка за волни помощи и пръв внася значителна за времето сума от 400 гроша. В качеството си на член на училищното ръководство поддържа писмена връзка с Васил Априлов, Неофит Рилски, Христаки Павлович и други възрожденски дейци. Оценил достойнствата на учителя Петко Р. Славейков, поп Йовчо го брани от нападките на търновския владика. Въпреки личната ненавист и ожесточеното преследване от страна на Неофита, благодарение авторитета и закрилата на Никифор Даскалов и поп Йовчо Славейков остава учител в Трявна в продължение на три години. Неведнъж младият учител и старият иконом са беседвали за образованието, за миналото на Трявна и за историята на своя народ. Поп Йовчо знаел много легенди, факти и предания за Трявна и Тревненския край. Най-много обаче го вълнувала българската история и той кореспондирал с Христаки Павлович, събирал материали.

Тревненският книжовник притежавал значителна за времето библиотека. Наследил книгите на баща си, той си набавял голям брой от излизащите по това време български издания. Досега беше известна само една книга на тревненския летописец, намираща се (по сведения на М. Стоянов) в Синодалната библиотека в София. М. Стоянов допуска, че в дома си поп Йовчо

Първа страница на „Лексикон триезичний", издаден през 1704 г. в Москва. Книгата е била притежание на п. Йовчо Икономов (1786—1855)

е притежавал препис от Паисиевата история. В спомените си Васил Н. Икономов, внук на поп Йовчо, свидетелствува, че дядо му разполагал с „Кормчаята", която познавал и тълкувал, и дори търновският владика търсил мнението му при по-специални случаи. Правнучката на поп Йовчо — Анастасия (Нацка) Икономова-Дюгмеджиева, е запазила над 20 старопечатни книги — част от библиотеката на тревненския книжовник.[17] Прибрани в сандък,

[17] Намират се в библиотеката на Н. Недев в Шумен.

обкован отвътре с ламарина, книгите са добре запазени, тъй като свещеник Ив. Икономов, внук на поп Йовчо, е дал някои от тях да се подвържат. Твърде повредени, захвърлени на тавана, се намериха няколко богослужебни книги на гръцки и турски език, излезли от употреба преди повече от 140 години. Не успях да открия препис от Паисиевата история, не намерих следи и от „Кормчая книга", обаче попаднах на едно уникално издание: *„Лексикон триезичний"*, сиреч речений славянских еллиногреческих и латинских сокровище из различних древних и нових книг собраное и славянскому алфавиту в чин разположеное". Лексиконът е издаден в Москва през 1704 г. Книгата е с размери 20,5/16,5 см. Пагинацията е по листа — съдържа 8+389 листа. Подвързана е с твърди дървени кори, облепени в кожа. Запазена е напълно. Впоследствие гърбът на книгата е бил повторно облепен с кожена ивица, която е закрила част от приписка, направена в по-ранни години на форзаца. Може да се прочетат първите две думи „тежката боля. . ." Задната обложка изцяло е изпълнена с руски и български думи, написани на кирилица, срещу които е даден правописът им на гръцки — например капитал, отмъщение, разстояние, подлежаще, мисъл, размишление, толкую, нечувствений, подлост, опасно, опасний, осел и др. На лист 222 се чете следната приписка: „БѸДН ГДН МАТЬ ТВОЯ НА НН ЛЕКОНА ѺУПОВАХѺ НАША." Може да се приеме с основание, че първият притежател на „Лексикона" ще да е бил Стоян Димов (1688—1771), прадядо на поп Йовчо. Почеркът на приписките, оставени по лексикона, е от три различни ръце. За съжаление обаче не се намери близко сходство между маниера, по който изписва буквите даскал Стоян, и небрежния и до известна степен необработен почерк, който се вижда по форзаца на лексикона.

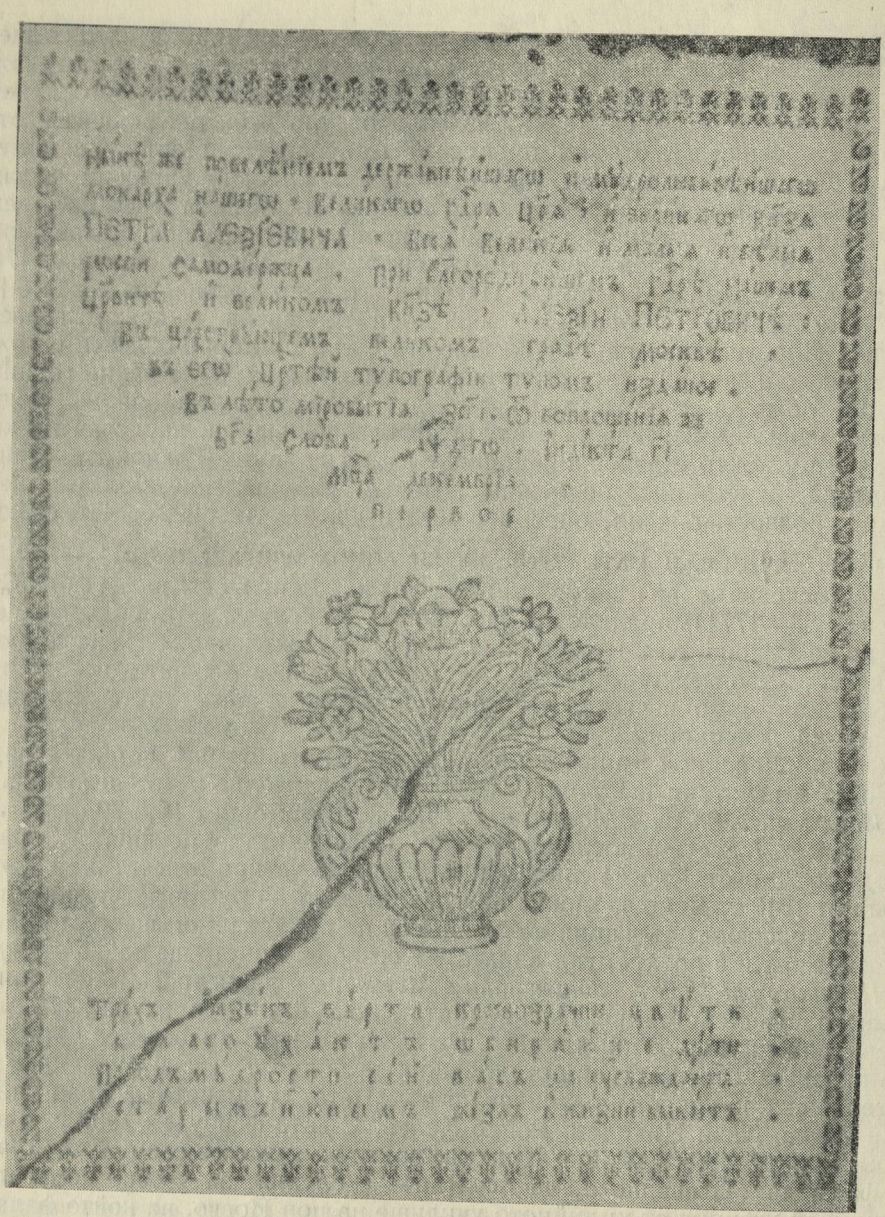
Освен „Лексикон триезичний" още три книги от библиотеката на поп Йовчо са отпечатани в Русия — едно четириевангелие и два псалтира.

Псалтир, издаден в Москва през 1819 г., има формат 16,5/20,5 см. Липсват първите 7 листа и последните коли. Пагинацията е по листа. Запазени са от 8 до 20 и от 1 до 41 лист. На л. 20 личат четири отпечатъка на руска монета от 1813 г. Ясно се вижда двуглавият орел — руският държавен герб, който за поробения българин е бил символ на силата и могъществото на руската държава и е подхранвал вярата, че освобождението ще дойде от Русия.

Псалтир от 1832 г., отпечатан в Москва, е с размери 21/16 см. Запазен е в много добро състояние. Пагинацията е по листа. Съдържа 18+178 листа, номерирани с букви от кирилицата. На гърба на л. 18 е изобразен цар Давид, а на празната лицева страница на същия лист личат детски рисунки и множество имена, написани с различен почерк. Четат се имената на Иван Райков, Цани Рачов, Иван Николов, Райко Колев. С дата февруари 1839 г. е записано: „Този псалтир на Райка Колюва, който го зъми ша еде бой по краката сас фалагата." Очевидно е, че псалтирът е служил за учебно помагало на голям брой ученици от килийното училище на поп Йовчо, на който фалагата като наказание не е била чужда.

Напълно запазено е евангелие, отпечатано в Москва през 1831 г. Книгата е с размери 20/12,5 см. Пагинацията е по листа — съдържа 259 листа. По подвързията липсват бележки и рисунки.

Запазени са 3 гръцки книги. *„Таменос апологиас"*, издадена в Константинопол през 1834 г., представлява сборник от псалми и църковни песнопения, записани със знаците на източното църковно пеене. Особен интерес представляват два тома, отпечатани с гръцки шрифт, обаче с текст на турски език, подвързани в едно тяло. Изданието е предназначено за караманлийското население. Първата книга е четириевангелие и е озаглавена: „Раппи и иса

Втора страница от „Лексикон триезичний“

ел мезихин ахди тцедилинин гиунани лисаниндан турк лисанина тертзумеси Истамболда 1826.“ Отпечатана е в Константинопол през 1826 г. с размери 20/12,5 см. Съдържа 306 страници. До с. 59 по полетата личат бележки, оставени от ръката на поп Йовчо. На форзаца се чете приписка — „Татюво преставление мць декемврий ден 13.“ Втората книга носи заглавие „Ресуллерин амеллеринин ве рисалелеринин ве азис йоаннисин апокалипсисинин гиунанин лисаниндан турк лисанина тертозомеси“. Съдържа *„Деяния на апосто-*

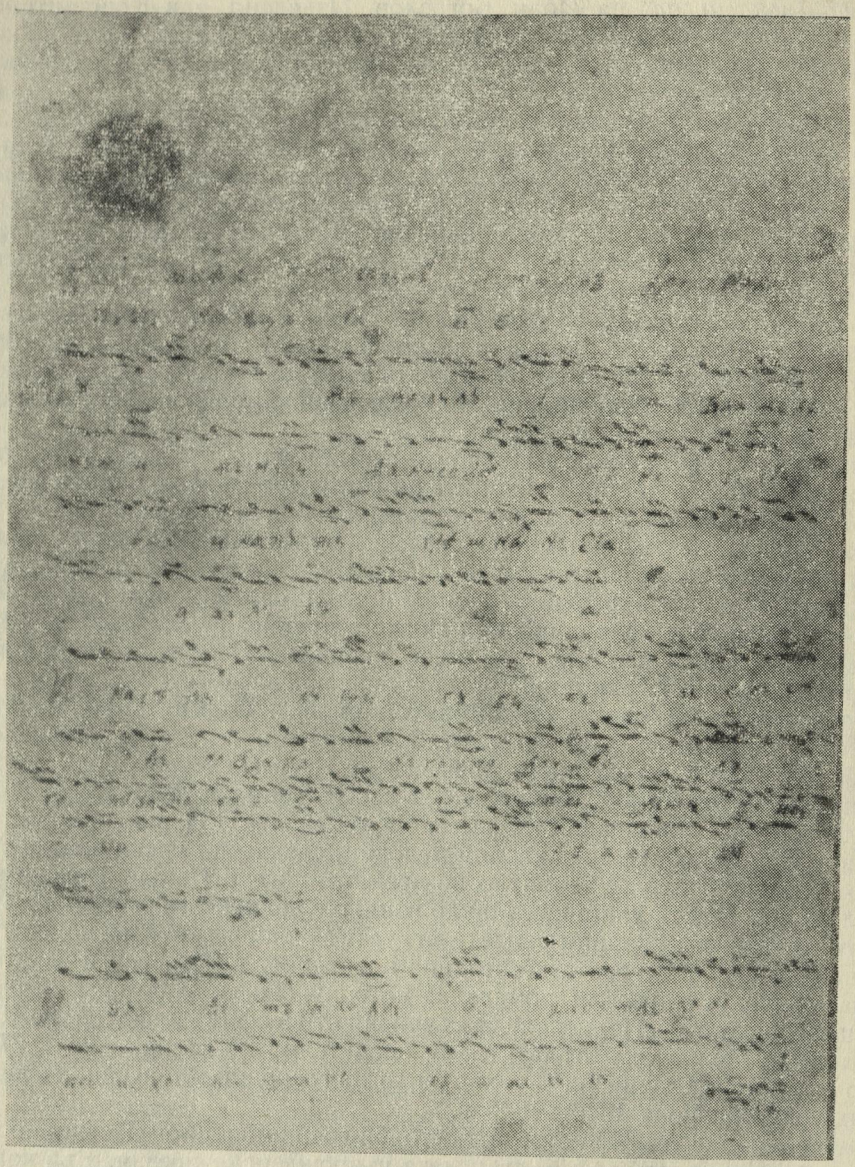
лите„ и „*Апокалипсис*“ на Йоан Богослов. Издадена е в Константинопол през 1826 г. — формат 20/12,5 см. Има 375 страници. И двете части на новия завет са без липсващи страници, обаче последните листа са набъбнали и твърде повредени от влага.

Сред българските издания са „*Свещенное цветообрание*“, превод на „Свещената история“ на Гибнер, отпечатана през 1825 г. в Будин, учебници, издадени от Неофит Бозвели, като „*Краткое землеописание*“ (1835) и „*Славено-болгарское детоводство за малките деца*“ (1835) и книги на Неофит Рилски — „*Болгарска граматика* сега перво сочинена“ (Крагуевац, 1835) и „*Превод на преписат на царския саморучний хатти шериф*“ от 1841 г. Наред с тях тревненският книжовник е притежавал трудовете на Юрий Венелин „*Заради возрождение новой болгарской словесности* (1842) и „*Критически изследвания за историята българска*“, както и „*Смесна китка*“, издадена през 1852 г. от П. Р. Славейков.[18] Запазени са и двата тома на Николая Триандафилова Сливненца „*Цветособрание* на сичкото презгодишно церковно богослужение“, издадени през 1847 г. в Букурещ.

Към библиотеката на поп Йовчо отнасяме и една тетрадка с твърди корици, в която на 173 листа със знаците на източното църковно пеене тревненският иконом е записал черковни песнопения. До л. 147 включително химните са записани от ръката на поп Йовчо, а на следващите 26 листа личи почеркът на внука му свещеник Иван Икономов, който е дал да се подвърже тетрадката. При подвързването допълнително са пришити най-отпред 4 листа, на които собственоръчно поп Йовчо е преписал мелодията на първия Давидов псалм „Блажен муж“ — песен сочинена Неофитом Йеромонахом П:П: рилец. На л. 37 се чете: „Полиелей первою гласа — песно сочинен уме рено пространно Неофитом Йеромонахом рилец“. Седмият глас на същия полиелей е записан от л. 60 до л. 67. На л. 41 е отбелязано: „Полиелей от Хумуза Хартофилакса сочинен, преведен от Неофита Йеромонаха рилца — глас вторий“. От с. 67 до 72 включително са записани гласовете шести и седми на „Славословие, сочиненое Неофитом Йеромонахом П:П: рилский обители“. Така в тази тетрадка са се запазили мелодии, създадени преди повече от 140 години. Съчинени са най-вероятно по времето, когато Неофит Рилски е бил учител в Габровското училище. Макар изцяло с религиозен текст и с църковно звучене, тези композиции свидетелствуват за творческите възможности на Неофит Рилски, за неговата всестранна надареност като автор и издател на редица учебници и учебни помагала, като художник и педагог. Считаме, че „Славословието“ и „Полиелея“ са съчинени от Неофит Рилски около 1835 г. Тази теза се подкрепя и от факта, че значително по-късно — на л. 77, поп Йовчо е записал „Съчинение“ — херувико от господин Атанасий, търновски владика през периода 1846—1848 г.

Затрогващо е вълнението, с което 62-годишният поп Йовчо посреща първите модерни творби на българската възрожденска поезия. Във водения от десетилетия летопис наред със събитията, станали през 1848 г., той записва и елегията на Георги Пешаков „Ридание на смъртта на Юрий Венелина“, а по-късно и няколко стихотворения на П. Р. Славейков, в които младият поет възпява просвещението и науката. Така едни от ранните значителни изяви на лично творчество през Възраждането — музикалните композиции на Неофит Рилски и стиховете на Пешаков и Славейков — намират дълбок отзвук в съзнанието на тревненския книжовник и той им отделя подходящо място в летописната книга, записва ги, за да се запазят за идните поколения.

[18] Последните две книги са подарени от Мария Николова Икономова (снаха на свещ. Ив. Икономов на музея в Трявна. Вж. В. Георгиев. Нови музейни ценности. — Тревненски зов, бр. 4, 18 май 1972.

Мелодията на псалма „Блажен муж“, записана със знаците на източното църковно пеене. Автор на мелодията — Неофит Рилски

Тревненският книжовник вижда в тях голямо културно събитие — началото на новобългарската поезия.

Свидетел на многообразни новаторски прояви, на творческите пориви на своите съвременници, поп Йовчо отбелязва в летописа си и получаването на първите вестници в Трявна. През февруари 1848 г. с обществени средства се заплаща абонаментът на три течения от „Цариградски вестник“, предназначени за всеобщо използуване. Един от инициаторите на това начинание е поп Йовчо.

Най-ценният екземпляр от библиотеката на поп Йовчо е без съмнение неговият летопис. Десетилетия наред будният тревненски книжовник е отбелязвал всички по-значителни събития, които са ставали в Трявна или със своя отзвук са вълнували хората в този далечен балкански край. Любознателният възрожденски деец е записал спомените на стари хора от семейството, използувал е летописните бележки на баща си, разказите на дядо си (поп Йовчо Стария) и създава летопис, който започва от 1680 г. и в продължение на 200 години покрай събитията в семейството проследява и живота на Трявна и Тревненско. В летописа намираме сведения за нападението на даалиите и кърджалиите, за обществените отношения в селото, за руско-турските войни, за природните бедствия, за строеж на обществени сгради. Политическите промени в Русия и хода на военните действия по време на руско-турските войни се следят най-отблизо и в подробности от летописеца. Оправдан интерес предизвикват сведенията, които поп Йовчо дава за голямото земетресение на 14 октомври 1802 година в района на планината Вранча. Като очевидец, преживял ужаса на това природно бедствие, летописецът ни осведомява твърде подробно за поражения в Букурещ и други райони на днешна Румъния.

На една от последните страници поп Йовчо е разработил родословното дърво на Кросневци, като започва с основоположника на рода — Димо Кроснев, заселил се в Трявна през 1680 г. Проследени са в продължение на 175 години седем поколения — до 1855 г. С основание М. Стоянов счита, че това е един от първите най-ранни опити в нашата възрожденска литература да се състави подробен родословен списък.[19]

Интересите, просветната и обществената дейност на поп Йовчо далеч надхвърлят създадената представа за полуграмотния килиен учител от първата половина на XIX век. Запазените в дома му 30 тома книги на руски, български и гръцки език (представляващи само част от домашната му библиотека), неговите летописни бележки и заслугите му за преуспяването на учебното дело в Трявна го определят като бележит просветен деец от най-ранните години на Възраждането.

[19] М. Стоянов. Ценен дар. — Нар. култура, бр. 20, 15. V. 1965.

Венелинската библиотечна сбирка — съхранен възрожденски завет

Сийка Петрова-Георгиева

В Одеса през 1854 г. е основано „Настоятелство на одеските българи" — обществено-благотворителна организация, с чиято подкрепа от 1854 до 1877 г. в руските училища се обучавали над 200 български младежи и девойки. От своя страна тези ученолюбиви млади българи организират „Българско ученическо дружество" с богата за онова време библиотека, макар и още не учредена, която в самото начало назовали „Венелинска".

Защо тази библиотека придобива гражданственост с името на видния историк, филолог и славист Юрий Н. Венелин (1802—1839), не е така трудно да се отгатне. В зората на Българското възраждане неговите трудове за историческото минало, за народното творчество, бита, езика, религията, нравите на българите, за духовните връзки на българския и руския народ пленяват сърцата и умовете на българските просветители и възрожденци. Особено силно е въздействието на Венелиновата книга „Древные и нынешние болгаре". В едно писмо до нейния издател А. С. Щиряев на 31. VI. 1831 г. Анастас Кипиловски е написал: „Преди няколко дни имах щастието да взема в ръце съчинената от г. Ю. Венелин книга „Старите и сегашни българи", която вече шест пъти ненаситно прочитам. . . Аз не знам поради какво, но трябва да призная, че в душата ми е пламнал също такъв възторг, че дори мога смело да кажа, той е равен на възторга на почитаемия автор."[1]

Н. Рилски нарекъл Венелин „чудный сей болгаролюбец", а В. Априлов, както е известно, след прочитането на книгата се отказва от своята гръкомания и утвърждава националното си самочувствие. В „Денница ново-болгарскаго образованья" (Одесса, 1841, с. 93—95) е публикувана и една Ода, чийто автор Георги Пешаков се е опитал да изрази благодарността на българския народ към Ю. Венелин и да прослави безсмъртното му дело.

Одеските българи високо ценели заслугите на Венелин към българския народ. Те издигнали на гроба му паметник с надпис: „Юрию Николаевичу Венелину. Одесские болгаре, 1841. Напомнил свету о забытом, но некогда славном, могущественном племени Болгар и пламенно желал видеть его возрождение."

Затова не случайно, а като израз на дълбока признателност, като обет за продължение делото на Венелин ученическата библиотека в Одеса била назована Венелинска. В някои източници по-късно се нарича „Венелинова",

[1] Ю. Венелин. Избрани съчинения. Пловдив, 1938, с. 14.

но по-автентично е названието „Венелинска“, тъй както е означено и на печата на библиотечната сбирка.

Данни за създаването и съдбата на Венелинската библиотека черпим от някои писмени документи, оставени от нейните основатели Димитър Н. Благоев, директор на Пловдивското централно училище „Св. Кирил и Методий“, и Хр. Д. Павлов, учител при същото училище, и двамата бивши възпитаници на Одеската гимназия.

В молба от 28 декември 1874 г. до Найден Геров, вицеконсул в Пловдив, те припомнят една дописка от Одеса (публикувана във в. „Напредък“, бр. 21 от 21 декември 1874 г.), подписана от „един от търговците“, според която библиотеката, „за която сме си делили от залъка и жертвували последната копейка само да я съставим. . .“ и „която се затвори онази година“, се намирала сега в мазето на Николай М. Тошков без полза и употреба. Това дава повод на учредителите отново да мотивират създаването на тази библиотека. „Главната и основна мисъл, която ни е ръководила, е била да си помогнем с разни книги в течение на своето образование в чужбина, да приготвим и улесним в това отношение пътя на приемниците ни. С други думи, тя е съставена да принася полза, а не да лежи под земниците. . .“ В същата молба се цитира годината 1867, когато основоположниците са оставили завет при необходимост тази библиотека да бъде пренесена „в някое централно място в Отечеството ни“. Вероятно през 1867 г., която е отбелязана и на печата, е бил изработен и приет устав, който учредява и чертае бъдещето на библиотеката.

Тъй като в Пловдивското централно училище „Св. Кирил и Методий“ са се учили ученици от България, Тракия и Македония, авторите молят съдействието на Н. Геров библиотеката да бъде пренесена в Пловдив. „. . .Придобитите познания от книгите на една такваз библиотека ще бъдат разпръснати по сичкото ни отечество. Ние сме убедени напълно, че ако се пренесе „Венелиновата библиотека“ в Пловдивското централно училище, ще даде несравнено повече полза, отколкото ако би се пренесла другаде.“[2]

Н. Геров (в писмата си от 20. II и 23. VII. 1875 г.) ходатайствува пред руския посланик в Цариград граф Н. П. Игнатиев „Венелинската ученическа библиотека от Одеса да бъде пренесена в пловдивското училище „Св. Кирил и Методий“. При това само научните и с литературно съдържание книги, на части, не наведнъж, за да не се събуди подозрението на турските власти, като книгите с политическо съдържание се задържат за Славянското благотворително общество в Одеса.

В отговор на едно нареждане и предписание от 21 октомври 1875 г. под № 3020 агентът от Министерството на външните работи в Одеса се заема с изпращането на Венелинската библиотека в Пловдив. И през 1876 г. тя е предоставена на Пловдивското централно училище. Макар в 1878 г. училището да е закрито, библиотеката е съхранена в книгохранилището при Дирекцията на народното просвещение, където се е трупал книжният фонд на бъдещата Народна библиотека.

Книгите от Венелинската библиотека са подпечатани с хубав кръгъл печат. По средата на този печат върху син фон се откроява бяла фигура на човек с книга под мишница — навярно това е образът на Ю. Венелин. Под фигурата е означена 1867 г. с околовръстен надпис „Българска Венелинска библиотека — Одесса“.

Борис Дякович, директор на Народната библиотека от 1901 г., в книгата си „Исторически преглед на Народната библиотека и музея в Пловдив до

---

[2] Архив на Н. Геров. Ч. II, 1871—1876, № 110.

Съединението“ пише, че книгите от Венелинската библиотека са записани в първоначалния регистър на библиотеката под № 1—1848. През 1901 г. се прави пререгистриране на фонда. Старите регистри не са се запазили. Книгите от Венелинската библиотека са били записани в журнал № 1, като са допуснати нарушения: включени са книги, издадени след 1876 г., а не са вписани книги от споменатата библиотека; не на всички книги е запазен отпечатъкът от библиотечния печат, тъй като е бил поставян само върху корицата или на титулната страница. Като загубени, похабени дубликати са отчислени от фонда на тази библиотека 155 тома. Поради тези именно причини опитът ни за класификация и анализ е непълен и се базира само върху 1326 книги, периодични издания, старопечатни и ръкописни уникати на български, руски, гръцки, немски, френски и някои други езици.

* * *

Замислена, както предполагаме не без основания, през 1854 г. в Одеса, Венелинската библиотека е била утвърдена и учредена със специален устав и печат пред 1867 г. Пренесена е в България през 1876 г. Книжният ѝ фонд, който постъпил в Пловдивското централно училище, е броял тогава 1848 тома книги и периодични издания.

От богатото отраслово съдържание, от езиковото и жанровото разнообразие на книгите с основание може да съдим за широките интереси и любознателност на създателите и читателите на тази библиотечна сбирка и за дълбокото им съзнание, че тези книги трябва да стигнат до ученолюбивите българи от всички краища на отечеството.

Този пламенен завет благодарение на руското вицеконсулство в Пловдив, на бележития дипломат граф Игнатиев и на прозорливостта на Йоаким Груев, директор на народното просвещение в някогашна Източна Румелия, е изпълнен. За поколенията е запазена една родолюбива съкровищница. Венелинската библиотечна сбирка става основно ядро при основаването на Пловдивската областна библиотека в 1879 г.

Приложение: анализ на библиотечния фонд

Литературата от Венелинската библиотечна сбирка е на различни езици и можем да отразим това в следната схема:

Език	*Книги*	*Периодични издания*	*Общо*
български	260	25	285
руски	543	201	744
френски	128		128
гръцки	92		92
италиански	16		16
немски	15		15
сръбски	9		9
английски	6		6
румънски	5		5
др. езици	26		26
	1100	226	Всичко: 1326 бр.

* * *

Книгите и периодичните издания на български език са издадени до освобождението на България и са печатани в Букурещ, Цариград, Смирна, Тулча, Москва, Одеса, Прага, Белград, Русчук, Пловдив, Варна, а също така и в Лайпциг и Виена.

Ето някои от по-важните периодични издания: Читалище. Повременно списание. Изд. от Бълг. читалище в Цариград. Год. I—IV (1870—1875); Периодическо списание на българското книжовно дружество. Браила. Год. 1870—1876. (Както е известно, това е първото българско научно и литературнокритическо списание, орган на основаното през 1869 г. в Браила Българско книжовно дружество; Български книжици. 1858—1860; Общ труд. Болград, 1868; Братски труд. Само I, II и IV кн. от 1860—1862; Мирозрение. Виена, 1850—1851; Българска старина. Повременно списание, издаваемо в неопределено време. (Редактирано от Г. С. Раковски.) Букурещ, 1865; Смесна китка, или годишно периодическо списание, издавано от Петко Р. Славейков. Букурещ, год. I (1852).

Българските книги и периодични издания от Венелинската библиотека могат да се разпределят по отрасли, както следва: обществени науки — 186; естествени науки — 26; художествена и детска литература — 58; медицина и селско стопанство — 15.

Голяма част от заглавията на български език са учебници и учебни помагала по изучаваните в училище предмети: история, география, математика, физика, литература. А книгите с историческо съдържание, монографиите и мемоарите на известни писатели наброяват 45 екземпляра. Не е излишно да спомена част от този книжен фонд: Венелин, Юрий. Критически издирявания за историята българска. Прев. и изд. през 1853 г. в Земун от Ботьо Петков; Дринов, Марин. Поглед върху произхождението на български народ и началото на блъгарската история. Виена, 1869; Дринов, Марин. Исторически преглед на българската църква от самото й начало и до днес. Виена, 1869; История на славенобългарския народ, списана за синовете на отечеството от Атанасия Нескович, а от славено-сербския на славено-болгарския език преведена от канцелариста Петра Сапунова. Букурещ, 1844. (Това е първото печатно историческо съчинение в България, посветено на българската история.)

Художествената литература и литературознанието, със 72 книжни издания, са застъпени от такива автори като Войников, Добри. Райна княгиня. Драма в пет действия. 1866; Разни стихотворения. Браила, 1868; Велислава, българска княгиня. Драма в пет действия. Браила, 1870; Възцаряването на Крума Страшний. Драма историческа в три действия с пролог. Букурещ, 1871; Криворазбраната цивилизация. Смешна позорищна игра в пет действия. Букурещ, 1871; Геров, Найден. Стоян и Рада. Стихотворение. Одеса, 1845; Друмев, Васил. Нещастна фамилия. Българска народна повест. . ., 2 издание. Русе, 1873; Жинзифов, Райко. Новобългарска сбирка. Москва, 1863; Веркович, Ст. Народни песни. Кн. I. Београд, 1860.

Книги на български от А. Дюма, Х. Ибсен, К. Голдони, книги от Ил. Блъсков, Ц. Гинчев и др.

Ето и някои граматически пособия: Берон, Васил. Първа българско-френска граматика с едно изложение за българското правописание. Букурещ, 1959; Богоров, Иван. Френско-български и българско-френски речник. Виена, 1869; Рилски, Неофит. Болгарска грамматика. Крагуевац, 1835; Илиев, Ст. и Хранов, В. Словарь француско-българско-турски за най-употребителните думы. Русчук, 1868; Партений, Архимандрит. Кратка славянска

граматика. Цариград, 1859; Момчилов, Ив. Граматика за новобългарския език. Русчук, 1868; Априлов, Васил. Мисли за сегашното българско учение. Одесса, 1847 (За българския литературен език и правопис); Славейков, П. Р. Габровското училище и неговите първи попечители. Цариград, 1866. (Съдържа подробни исторически сведения за основаването, за благодетелите, попечителите и възпитаниците на Габровското училище; езикова и отраслова класификация на книгите от училищната библиотека и библиотеката на В. Е. Априлов.)

Притежание на Венелинската библиотека са и Устав на Българското книжовно дружество. Прегледан, удобрен и приет едногласно от общото събрание, държано на 26—29 септември 1869 г. в Браила; Проект за учреждение на Българското книжовно дружество. Одеса, 1869. Съставен от българи от Ибраила и Одеса през 1868 г., приет от българите в Одеса, Кишинев, Болград, Ибраила, Гюргево, Плоещ и част от галацките и букурещките българи; Логика. Първи път на български изложена от Василия Х. Стоянова — Берон. Виена, 1861.

От естественонаучните издания можем да отбележим такива произведения като Груев, Йоаким. Уроци по землеописание. Виена, 1861; Гано, А. Опытна физика с 368 хубави чрътежи, съставена на французский язык, а преведена от Й. Груев. Виена, 1869; Груев, Веселин. Начялы познания от геометрия. приложена в общежитието. Виена, 1867; Геров, Найден. Извод от физика. Белград, 1849; Берон, Васил Хаджистоянов. Естествена история, първи път на български систематически изложена. . . Болград, 1870.

От първите отчетни документи на Областната библиотека в Пловдив се установява наличието на старопечатна сбирка, която включва ръкописи, старопечатни книги на български език от Венелинската библиотека, а при учредяването на фонд „Редки и ценни“ в Народна библиотека „Ив. Вазов“ попадат първи и ценни издания на чужди езици от същата библиотека: Венелин, Юрий. О зародыше новой болгарской литературы. Москва, 1838; Венелин, Юрий. Древные и нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к росеиянам. Историко-критические изыскания Юрия Венелина. Москва, 1829—1841 г.; Чернишевский, Н. В. Естетические отношения искусства к действительности. 2 изд. СПб., 1865; Ръкопис. Изборно Евангелие, редакция българска, XIII век, има 91 пергаментни листа (21, 5×14,5) (вж. Б. Цонев — ръкопис № 9). Цонев, Б. Опис на славянските ръкописни и старопечатни книги в Пловдивската народна библиотека. С., 1920.

Както вече посочихме, сред книгите на чужди езици във Венелинската библиотека най-много са тези на руски език. От периодичните издания сравнително най-добре са комплектувани: Отечественные записки (1851, 1862, 1869, 1872); Вестник Европы (1861, 1862, 1868, 1870—1873); Вокруг света (1862, 1866—1868); Одеский вестник (1858—1869); Маяк (1840—1845). Санкт Петербург (Журнал современного просвещения искусства и образованости в духе народности русской). И, разбира се, и други, като Земеделие, Дело, Сын, Отечество.

И тук книгите и периодичните издания на руски език могат да се разпределят по отдели в следните групи: обществени науки (549), природоматематически (82), медицина и техника (20), художествена литература (93). Преобладават произведения с историческо съдържание (115 тома). Това са археологически и исторически изследвания, студии за древността, Средновековието и най-новата история на отделни страни, като Византия, Русия, Сърбия и др.; очерци за бита, нравите и обичаите на разни народи, христоматии, учебни помагала и под. Ето няколко названия: Гарибалди, И.

Записки Йосифа Гарибальди. Санкт Петербург, 1866, ч. I—II; Княжеский, З. Введение в истории болгарских Славян. Москва, 1847; Липранди, И. П. Восточный вопрос и Болгария. Москва, 1868; Даскалов, Х. К. Открытия в Тырнове, древней столице болгарской. Письмо к О. П. Бодянскому. 1859 (В това интересно и живо написано изследване Х. К. Даскалов, потомък на видния род иконописци Хаджикънчеви от Трявна, разказва за старите каменни надписи от търновската черква „Св. четиридесет мъченици" и като най-значителен между тези старинни паметници сочи Омуртаговия надпис.); Скальковский А. А. Болгарския колонии в Бессарабии и новороссийском крае. Одесса, 1848 (Статистически, исторически и географски данни за състоянието на българските колонии в Южна Русия, сведения за бита, образованието и управлението на българските колонисти); Палаузов, С. Век болгарскаго царя Симеона. 1852 (Исторически очерк за политически събития и за разцвета на българската култура и литература по времето на цар Симеон).

Литературознанието и езикознанието в руската част на Венелинската библиотека са застъпени с 87 книги и 123 периодични издания. Това са: граматики по руски, славянски, църковнославянски, сръбски, френски, немски, латински, гръцки език; словари, лексикони, реторики, учебници, христоматии и др. под., литературни студии и прегледи, между които: Венелин, Ю. О зародише новой болгарской литературы. 1838, кн. I; Белинский, В. Сочинения. 1859—1862. Ч. I, VI, VIII—XII; Пыпин и Спасович. Обзор истории славянских литератур. Санкт-Петербург, 1865. (Българската литература се разглежда в 40 страници, говори се за нейния възход и упадък, свързан с историческото развитие, за народното творчество и най-ярките представители на българската литература. Според авторите литературните опити на българите са сред първите литературни завоевания на православното славянство.)

Деветдесет и три тома на руски език обогатяват Венелинската библиотека с най-ярките представители на руската, западноевропейската и античната художествена литература (Пушкин, Лермонтов, Гогол, Крилов, Белин, ски, Тургенев, Достоевски, Гьоте, Лесинг, Шекспир, Валтер Скот, Жул Верн Дикенс, Хариет Бичер-Стоу, Хораций и др.).

Деветнадесет тома, пак на руски език, застъпват съвременната философска мисъл (творби на такива автори като Джон Стюарт Мил, Чернишевски, С. Смайлс, К. Фишер и др.).

Тридесет и осем книги и 64 тома периодични издания на руски езикни запознават с образованието, културата и възпитанието в България, Русия и други страни, с живота и устройството на дружества, училища, библиотеки: Априлов, В. Болгарския граммоты, собраныя, переведенныя на русский язык и обяснения В. Априловым. Одесса, 1845; Априлов, В. Е. Деннца новоболгарскаго образования. Ч. I. Одесса, 1841; Бильбасов, В. А. Кирил и Методий по документальным источникам. СПб., 1868 (Трудът е замислен в три части: 1. Кирил и Методий по документални източници. 2. По западни легенди, и 3. По руски сказания); Сторов, П. М. Описание старопечатных книг славянских. 1836.

Природоматематическите науки в руската езикова част са застъпени с 82 тома: ръководства по математика, естествознание, геология, физика, астрономия, география, с географски и астрономически атласи, пътеписи и географски очерци за Африка, Росийската империя и т. н. Тук принадлежат също така в руски превод съчинения на Ч. Дарвин, М. Фарадей и др.

Литературата на френски език се нарежда веднага след книгите на руски език. Тя включва 128 тома граматически и географски пособия, справочници, обществено-научни издания (65 тома), както и литературоведски и художест-

вени произведения (57 тома). Една малка илюстрация: Balzac, H. Les petits maneges d'une femme vertueuse. Bruxelles, 1845; Guizot, M. Histoire de la civilisation en Frence, depuis la chute de l'Empire romain. Nouv. ed. T. I—II. Paris, 1846; Essai sur l'Histoire générale et sur les moeurs et l'esprit des nations, depuis Charlemagne, jusqu'à nos jours. T. I—II, 1757; Margot, D. Grammaire théorétique et pratique de la langue française à l'usage des classes supérieurs des écoles. SPB, 1864; Dumas, A. Maria Stuart. Bucuresci, 1858; Voltaire, Lamartine, G. Sand и др.

Венелинската библиотека притежава също така и 92 тома на гръцки език: граматически пособия, речници, антологии, художествени творби, библии.

Общо на немски, английски, чешки, сръбски и други езици в библиотеката са се запазили 61 тома книги и периодични издания. Това разностранно езиково и отраслово богатство на Венелинската библиотека, ценно съкровище в националната ни култура, свидетелствува за солидното образование, към което са се стремили нашите книжовници преди Освобождението, за съзнанието, че само високообразовани българи могат да се борят за правата на своя поробен народ.

Из архива на Любен Каравелов в Народна библиотека „Иван Вазов“

За бележития син на България — Любен Каравелов, е писано много от неговите съвременници и от изследователите му. Големи са неговите заслуги към българската литература, публицистика, фолклористика. Преди всичко обаче той изпъква в съзнанието ни като един от ръководителите на нашето националноосвободително движение.

Освен огромното си литературно дело Каравелов оставя и богато архивно документално наследство. Една част от него се съхранява в Пловдивската народна библиотека. Това са писма, писани до него от съратници и другари, като П. Хитов, К. Христов, Н. Петров, М. Маринович и др. Някои от тези писма се отнасят до положението в Сърбия (1877), други отразяват събитията от Освободителната война (формиране на доброволчески отряди и опълченски дружини, навлизане на руските войски в България).

От 1877 г. са и писмата на Панайот Хитов и Коста Христов от Турну Северин. Хитов пише със загриженост за съдбата на момчетата от четата си, които по нареждане на сръбското правителство са прогонени от Кладово и се пръскат из Румъния; Христов уведомява Каравелов за прехвърлянето на български доброволци от Крайова и Плоещ към Дунава, за присъединяването им към руските части и навлизане в България.

Тези две писма се публикуват за пръв път и допълват някои моменти от биографията на Любен Каравелов в навечерието на Освободителната война.

Писмото на П. Хитов е върху лист голяма четвъртина, с мастило, 3 с. (разм. 28,5/23 см). Написано фонетично на диалект, с новобългарски ръкописни букви.

Писмото на К. Христов до Каравелов е върху лист за писма, 1 с. (разм. 20,5/13,5 см) с мастило.

* * *

Торну Северин, април 6, год. 1877

Г[осподине] Каравелов

Ва Белград нашта работа като секигаш и сега излези на опаки ти добре знаш чи ас са осланех на тебе и на кнеза Наришкана[1] за сека сигорнос било за пари било за соспорузумения сас правителстоту и тай трагнах из Белград

[1] А. Наришкин — руски княз, пълномощник на Славянския благотворителен комитет.

само на вашту чесну слово за да се намирам при момчетата и ще имат храна до парви майя наравну и дрогата потреба и ас не знаях чи тия са распраснати [и]з Кладуву[2] по каштята и че правителстуту веч наштелу да ги тарпи ва Кладува но да идат по селата кугату додох ут [Турно] Северин[3] а кнез Наришкен отиде у Кладува и са варна у Северин той ми каза чи треба да ида ас о Кладува и да ги распрата по селата и да направа сас тех контра[к]т кату затребат да додат а куиту са кату очители и ни могат да работат тие да останат у Кладува и да им са дада храна но ас на то му отгоорих чи не е възможну можи само да са отпоснат 50 или 100 или 150 но 7 или 9 стотен хора де ше ги разредиш но треба да им са даде по 20 франга и пашпорти чи тогава моз да ги посоветвам да дочекат или най-сетне бари по 5 франга и пашпорти на това кнез Наришкен ми отгоори виа само пари искати и ништу повичи ас му казах чи ас сам сиромах челувек и немам сас како да ги помогна и немам моя земя де да ги одя и ништу нимога да направя той ми каза чи г[осподин] Гроич[4] министер он ни мо казал чи у противен слочей ще ги протерат[5] у Торско тогава ас пак мо казах чи треба да им са дадат пашпорти и за пат по некоя пара чи да са распоснат но той ми каза како са отишли дрогити бес пари и тес могат да идат ас мо казах чи тес не бегат ами седат и чекат заповед затова треба да им са даде нешту и кату стоя ас за бадева[6] сам дошел тока ас сега не зная на каде да ида дали за Белграт или за Кладува или за Бокорещ да тарся средству за момчетата той извади там [и ми] даде 3 минца[7] и ми каза какту знаш и замина пак за Кладува ас останах помислих како да права сега [и] пак трагнах за Кладува като минах погледах момчетата по каштята заградат ма и питат како ще правим ас им казвам како ви каза полковник Милорадович[8] кат доди из Белград каза ни и да чаками 3 деня чи тогава ще стани явно ще ли отори Росия рат[9] чи яку нема ще ва распосним ас им казах тарпети чи ас ще вида и отидох по града и са видех сас млого момчета [и] им казах да чекат но о това време офицерити беха у штаба и излезоха и расказаха кой колко е приел за пат пари ас са варнах пак у Торну (Северин) и на отре чух ча са погонали момчетата и заградили штаба и не дадат на полковник Милорадовича да иди дорде не дадат пари за пат и пашпорти отам са пазарили та им давали по 30 франга а мометата искали по 15 см. и най-сетне са направели по 12 франга но по моят разгоор е[д]но число момчета отидоха за Неготин[10] и Зайчар[11] а дрогити саминаха за Влашку и ти нештеха да минат но официрити са враштаха по 2 и 3 пате и ги каниха да додат ва Влашку чи ше ги купат у Крайова и там кумендията са сварши кугату от местуту челувек не постапи здраву ете как става работата зер когато щеши нашту правителству да направи за един месец е[д]но прикривани ету у Майдан(?)нек има празни каште не за 5 или 6 стоте[н] но за 5000 хиледи но за бадева трот кат никой неште да чуе приими искреният ми поздрав и поздрави Г[оспожа] Ната и ѝ кажи нека пообикаля каде дома.

Твои приятел
П[анайот] Х[итов]

---

[2] Кладово — град в Югославия.
[3] Турну Северин — град в Румъния.
[4] Груич — сръбски министър.
[5] протерат — прогонват.
[6] бадява — безплатно, даром.
[7] минц (нем.) — стара австрийска златна монета.
[8] Милорадович, А. — сръбски полковник.
[9] рат (рус.) — войска, битка.
[10] Неготин — град в Югославия.
[11] Зайчар — град в Югославия.

Т[урно] Северин, 1877 Април 16/28

Почтений ми Г-не Каравелов

Днес получих писмо от Г-на Драган Цанкова[12] в Букурещ, в което ми яви, че нашите доброволци са тръгнали из Крайова за в Плоещ[13]. До сега хората, които ся изпровождаха пешком в Крайова, сега според разрешението [не зная вече на кого], ще ся отправят по железницата за в Плоещ, като ще ся заплаща за всякой доброволец х 7=ф. и 30 сантима. Между прочем моля Ви, ако би че има от нашите българи в Белград, предумайте ги да ся отправят за в Турно Северин до мене, за да ги отправям до Плоещ.

От телеграмите, които пристигат в Белград, Вий може вече да сте се научили за навлизанието на Руските войски в Молдавия и които са готови да нахлуят по първит по [да] ден сигнал в България; за това аз Ви и не пишя.

Без повече поздравям Ви и съм
Ваш К. Христов

Цветана Нанова

[12] Др. Цанков — участник в национално-църковната борба; книжовник, журналист.

[13] Плоещ — град в Румъния.

Две писма на Цани Гинчев от 1868 г.

Известният възрожденски просветен деец и книжовник Цани Гинчев (1835—1894) е преживял дълги години в Южна Бесарабия като учител в с. Карагач (60-те години на XIX в.). Преди това той участвувал активно в национално-освободителното движение и бил един от близките сратници на Г. С. Раковски.[1]

И по време на пребиваването си в Карагач Ц. Гинчев не преустановил обществената си народополезна дейност, не прекъснал връзките си с български дейци от различни краища. За това свидетелствуват и обнародваните тук две негови писма от 1868 г., адресирани до П. Оджаков и Т. Жечков. Тези документи се съхраняват в архивния фонд на румънското Министерство на вътрешните работи — Букурещ.[2] По какъв начин писмата на българския учител в Карагач са попаднали в румънското Министерство на вътрешните работи? Този въпрос изясняват някои други документи от същото дело. Случаят е следният:

На 9. XII. 1868 г. префектът на Болградския окръг (в Южна Бесарабия) уведомил с писмо префектурата в град Браила, че началникът на Кахуло-Прутска околия е задържал в селището Чишмекьой един скитащ се там българин.[3] При направения му разпит той отговорил, че се нарича Коста Анастасиу, че е от Турция и че е тръгнал да си търси работа. Той представил билет за самоличност, издаден от общината в г. Браила, в който обаче не били отбелязани отличителните му белези. Заедно с билета у Коста Анастасиу били намерени и други книжа. От преглеждането на тези документи, както и от сведенията, дадени от кмета на това село, станало очевидно, че посоченият българин се е движил из селата, за да събира средства в помощ на своите сънародници отвъд Дунава.

Като имал пред вид, че задържаният българин притежавал билет, издаден от общината в Браила и че съгласно разпореждането на Министерството на вътрешните работи скитането на подобни личности из селищата е забранено, префектът на Болград изпратил въпросното лице и намерените у него книжа в г. Браила. На свой ред префектурата в Браила с писмо от 14. XII. 1868 г. уведомила Министерството на вътрешните работи за случая (като изпратила и намерените у К. Анастасов документи) и поискала указания, как да действува с него.[4] Съгласно резолюцията, поставена върху това писмо, пре-

[1] По-подробно за живота и дейността на Цани Гинчев в Бесарабия и за връзките му с Г. С. Раковски вж. у Д. Минев: 1. Цани Гинчев. Литературно-критически очерк. С., 1963; 2. Цани Гинчев—живот и дружба с Раковски.—Български мисъл, 1932, кн. 4—5 3. Г. С. Раковски и Цани Гинчев. — Просвета, 1939, кн. 9; Архив на Г. С. Раковски. Т. II. С., 1957.

[2] Arhivele Statului — Bucureşti, F. M. A. I — adm., dos. 157/1868, f. 117, 117v, 118, 121, 122.

[3] Ibidem, f. 112.

[4] Ibidem, f. 110.

фектурата в Браила трябвало да задължи въпросното лице да напусне страната и да се върне в Турция.

Така във връзка със задържането на Коста Анастасов в архива на румънското Министерство на вътрешните работи попаднали и намерените у него две писма на Цани Гинчев, както и други документи, между които листче със списък на селища в Бесарабия и писмо на Р. Ил. Блъсков до свещ. С. Беров в Кубей, в което също се посочва че „приносящий настоящето е проводен да събира помощ за дето знаете“[5].

Тези документи показват, че пътуването на Коста Анастасов в районите на българските заселища из Южна Бесарабия, както и проектираното му посещение в Одеса и Киев, било предприето с народополезна цел. Несъмнено неговата мисия ще е била брънка от освободителното движение на българската емиграция през бурната 1868 г., която заема важно място в революционните борби на българския народ. Те показват също така, че Ц. Гинчев не преставал да се интересува от инициативите на емиграцията и да ги подпомага според възможностите си. Документите свидетелстват също така и за съчувствието на бесарабските българи към почините за подпомагане на техните поробени съотечественици.

Ето и текста на писмата на Цани Гинчев:

1

Любезний Петре![6]

Има доволно време от как не съм ти писал, а повече има, от как не съм получавал от тебя писмо; не зная що правиш и защо не пишеш.

Ако желаеш да ознаеш за меня — аз съм със сичкото си семейство се живо и здраво, от кое нижайший ти поклон. Не зная имаш ли кореспонденция с брата ми,[7] ако имаш пиши му от моя страна, както ти казвам — се живо и здраво сми сичките.

Негова милост[8] е един от нашите братия, приими го като свой и му способствувай на работата, колко ти позволяват силите. Тъй също разведи го из Одеса да я разгледа и в университета и в музея.

Ако се случи да тръгне за в Киев, дай му рекомандация до брата му и до Друмиева[9]. Тъй също упознай го с нашите ученици, с ония на които имаш доверие.

Ако би било възможно да му се издействува една рекомандация от архиерея одески до наместника на лавр[ата][10] в Киев добро нещо би било т. е. , ако ся случи да иде за там в тоя случай само.

Твой Цани Генчов

24 ноември 1868
Карагач

---

[5] Arhivele Statului..., f. 113.

[6] Петър В. О д ж а к о в (ок. 1835—1906), родом от Лясковец, възрожденски просветен деец и книжовник. По това време следвал правни науки в Одеския университет.

[7] Братът на Цани Гинчев — П е т ъ р, следвал в Киев. По-късно станал учител в Габровската гимназия. След Освобождението бил виден просветен деец.

[8] Става дума за приносителя на писмото, т. е. К о с т а А н а с т а с о в, задържан по-късно от румънските власти в с. Чишмекьой.

[9] По-това време виднят по-късно писател и обществен деец В а с и л Д р у м е в (митрополит Климент) — (1841—1901) следвал в Киевската духовна семинария.

[10] Има се пред вид известният манастирски комплекс, т. нар. Киево-печорска лавра. Този манастир е основан през XI в. в околностите на Киев.

Студенту новорусийскаго императорскаго
Университет
Господину Петру Василиевичу Оджакову
В г. Одесуу

2

Господин Жечков,[11]

Бае! Повниш ли Загорица? Ето аз подир толкова време не съм ви писал Но сега като се случава случай чрез наший брат г-на Коста Хайтова[12], имам честта да ви уведомя как аз днес съм от 6 годин насам учител в Молдавската Бесарабия.

Ожених се, имам две деца, първото е момче на 2 1/2 години балкански юнак, а второто радост на майка си, е момиче. Но недейте мисли, че ся оженних в Молдавата, Бог да са чува, в отечеството си и съм тука с булката си. Аз зная, че ваша милост си бае Жечков [. . .][13] български патриот. Г-н Коста ще ви разкажи за коя работа ходи, приимнете го бае Жечков като свой син.

Много здрави на сичките достови.

Уважающий вас
Цани Генчов
Загориц

Повните ли Раковски, се загориц ми викаше. Бог да го прости, вечна му памят!
24 ноември 1868
Караач

Его благородию
Господину Феодору А. Жечкову
В г. Одессу

Николай Жечев

---

[11] Теодор Жечков е българин, живущ в Одеса. Името му се споменава в някой документи от кореспонденцията до Г. С. Раковски — главно в писма на български младежи от Сливен, учещи се по това време в одеските учебни заведения. Вероятно и Т. Жечков е родом от Сливен или Сливенския край. Той е един от сратниците на Г. С. Раковски, за което подсказват документите от неговия архив. Така например в писмото на Ст. Гиндиков, Н. Боров и П. Минков до Г. С. Раковски, писано на 29. I. 1860 г. от Одеса, се казва: „Принесохме твое поздравление г. Т. Жечкову, кой с радост нарочно те поздравлява, но тя задължава да се научиш, както ти и приказвал тука, за негови във Влашко роднини. . .“ (Архив на Г. С. Раковски. Т. II. С., 1957, с. 490). Няколко месеца по-късно същите младежи пишат на Раковски: „И тъй ни моляхми баю Жечкова да приеми сички твои неща и според както пишиш, да даде 18 р. за капетанина. . .“ (пак там, с. 518).

[12] От това указание се вижда, че българинът Коста Анастасов носел и името Хайтов. Повече подробности за живота и дейността на това лице не са ми известни.

[13] Думата не е разчетена.

Неизвестно писмо на П. Р. Славейков

Това писмо е документ за несломимата воля и духовната енергия на П. Р. Славейков. Написано е на 9 май 1872 г. в Цариград (с лилаво мастило и на морава хартия) в труден и драматичен момент от живота на Славейков: между четвъртото (от 24 януари до 23 април 1872 г.) и окончателното спиране (25 юли 1872 г.) на „Македония“, един от най-популярните вестници на Българското възраждане.

Много са „неизвестните“, когато Славейков пише това писмо. Редакторът на в. „Турция“ Н. Генович, цензор в Държавната комисия за контрол по печата, често докладва на правителството, че „Македония“ се списва в „бунтовническо направление“ и е орган на „крайни и разорителни страсти“. Преувеличава „прегрешенията“ на Славейков, като го представя едва ли не за „предводител на парижките комунисти“. Редакторът на „Македония“ е заплашван и от други, че може да бъде затворен, заточен или „да облажи въжето. . .“

Славейков посреща спокойно, но не и без тревога многобройните обиски, арести и насилствени „помирявания“ с противниците си. Но убеден в радикалните си позиции, той брани интересите на народа, воюва за „свестяването на българите“, против туркофили и гъркомани, съгласни с проекта на Митхад паша за сливане на българските училища с турските. Всичко това предопределя и конфискуването на Славейковата печатница, и спирането на в. „Македония“, издържан не със субсидии, а с „иждивенията“ на народа. „Нямам друг капитал освен слабото си перо и благоволението на народа“ — споделя по този повод Славейков.[1]

Писмото на редактора на „Македония“ е писано две седмици след това негово изявление. Отправено е до Иван Бенчев, свещеник от Сопот, по доверени лица. Бенчев е бил един от най-събудените сопотчани. За него Иван Вазов съобщава, че имал връзки с Левски: „Двамата от най-разпалените тогава патриоти и верни приятели на Левски в Сопот. Първият от тях е умрял, вторият, който държеше в обора си и двата коня на Левски, е сега свещеник Иван Бенчев в София.“[2] А в „Под игото“ е отбелязано, че за представлението взели от Бенчоолу едно „старо, продънено канапе, едничкото в града“.

Бенчев е бил пряко свързан с книжовната дейност на Славейков, разпространявал е неговите издания в Пловдив, Чирпан и др. Той е бил обаче злепоставен пред редактора на „Македония“. Въпреки това Славейков възнамерява да работи и в бъдеще с него, съветва го да забрави „ланските притеснения“, отбелязва великодушно: „. . .да прекъснем миналото злочесто“.

---

[1] Македония, бр. 5, 23 апр. 1872.

[2] И в. В а з о в. Събрани съчинения в 22 тома. Т. VIII. С., 1976, с. 358.

Той даже го кани в Цариград: „Тогаз аз ще имам нужда от человек и особено от Вас да ходите от град на град да събирате спомоществователи и пари.“ Славейков съзнава критичното си положение и искрено доверява на Бенчев: „. . . ако не бъда прибран (арестуван — б. м.) за малко време, аз мога да падна тъй, като да не мога да стана.“ Редакторът на „Македония“ е действително арестуван след два месеца заедно с двамата си сина, а вестникът — спрян.

Писмото на П. Р. Славейков до Ив. Бенчев се е пазило като семейна реликва — от самия свещеник, от неговата дъщеря Иванка Ив. Бенчева (1868—1953), по-късно от неговия внук — писателя Светослав Минков, в чийто архив се намира.

* * *

Господине Иване!

По-преди беше ми писал едно писмо, а сега напоследък чрез сестра си пак ми явиш, че не съм Ви писал, когато аз с първо спиране на вестника ти явих, че понеже тая злочестина ни сполетя тъй ненадейно и в таквоз време, когато от ланските притеснения на избеднели още ни дойде и това до глава, явих Ви още, че в такъв нещастен за мене, как и за Вас случай, не остава освен да видиш, ако можеш си намери някоя друга работа, докле да видим ний как ще изкараме тази толкоз тежка карантина. Не зная дали писмото ми не си приел или нарочно се преструваш, че не си го приел, ако е първото не е нищо, но ако е второто, то ще бъде от Ваша страна голяма неправда да мислите нарочно и да мя подгорите, да Ви плащам за през това време, през което, както и сам знаете, че нищо не сте вършили, а и аз в каквото съм положение днес, аз ся надея, ако ще господ пак скоро да ся въземна и мисля пак да заловим някоя работа, но за сега положението ми не ми допуща, защото ако не бъда прибран за малко време, аз мога да падна тъй като да не мога да стана.

Преди всичко, че мнозина Ваши неприятели ми дадоха много недобри сведения за Вас, и сам аз можах да разумея, че Вий не ми разправяхте за всичко искрено, но аз съм всякога на мнение, че человек не може да е лош освен в невървението на работите му, а защото още и Вашата чест не поработи да бъдем в състояние да завъртим, както се мислеше, и понеже с толкова работа, колкото имаме, не ся покриват разноските по ходението, трябва да прекъснем, и ако даде господ да предприемем, както сега смятам, чрез Екзархията да ся изработи, да започнем три други черковни книги освен вестника.

Една — службите на всичките български светии с житията им.

Втора — синаксарис или всичките жития накратко на всички светии.

Третя — помесечно или два пъти в месец едно периодическо списание за поповете.

Тези три книги аз не чакам, освен да заема одобрението от св. синод и писмо от него, а че да издам обявлението. Тогаз аз ще имам нужда от человек и особено от Вас да ходите от град на град да събирате спомоществователи и пари. Туй може да стане както мисля още най-дълго след месец, и тогаз аз ще Ви пиша и ще Ви изпратя обявление. А до тогаз ти седни та си направи сметките на всичко и що си направил до сега и ми ги прати да прекъснем миналото злочесто, а че да видим дано новото бъде по-честито.

Пишеш ми, че си скъсал с Манчевия сметките и си му дал книги, но не ми пишете кои сметки и какви книги си му дал и за колко. Тъй и за Чирпан не ми разправяш подробно, но все повърхностно, тъй що от писмата ти нищо

не разбирам редовно. — Както и да е, сега без да започваш нещо ново, за да ся не намерим заплетени, спри деянията си за мой счот от всяка страна, направи си билянцът за миналото и ми го прати или ако ти приляга, без големи разноски, да дойдеш до в Цариград да го донесеш, та дано до тогава да излезе и одобрението от св. синод, а че да започнеш от Солун през Македония новото си служение, ако искаш да останеш на тази работа и ако не си намериш друга, или ако не търсиш.

Толкоз Ви за известие, като Ви пращам настоящето си за по-сигурно през Данови.

Ваш доброжелател:
П. Р. Славейков

9-й Май 872
Цариград

Христо Йорданов

Осип Максимович Бодянски и Българското възраждане

Въпреки голямата роля на руската наука и на руското учебно дело за пробуждането на нашия народ през XIX в. малко са изследванията, посветени на тази тема. Нейната разработка е свързана със занимания из съветските библиотеки и архиви, пазители на ценни материали върху руско-българските литературни, културни и политически връзки. Наистина направено е немалко през последните десетилетия от български и съветски изследователи, но по мое убеждение предстои още много да се извърши. Ето защо всяко проучване, посветено на тази важна проблематика, заслужава подкрепа. И особено когато то се изгражда въз основа на обилен нов материал, издирен и анализиран от автора. Такъв е случаят с книгата на Лиляна Минкова „Осип Максимович Бодянски и Българското възраждане" (София, 1978, издание на БАН).

Лиляна Минкова отдавна работи по темата — българските възрожденци и Русия — пребиваването им там, учение и дейност, връзки с културни и политически дейци. По нея много време тя събира материали — беше в Москва, Ленинград, Киев, Прага, дето издири ценни материали. Към издиреното лично от нея тя е притуряла и изнесеното по този въпрос градиво от други учени. По такъв начин се е получило събирането на огромен изворен материал, вещо подхвърлен от нея на научна обработка. В резултат на това имаме, от една страна, по-пълно разкриване дейността на нашите възрожденци и, от друга страна, по-пълно очертаване ролята на Русия в политическия и културния живот на нашия народ през онази величава епоха. Минкова вече даде няколко публикации по тази обща проблематика, а сега ни поднася книга под наслов „Осип Максимович Бодянски и Българското възраждане". В труда намират отражение нейните дългогодишни занимания по проблема, в него е отразено овладяването на големия изворов материал, проучването на богатата научна литература, свързана както с Българското възраждане, така и с руската и украинската култура и наука от средата на XIX в. Това овладяване на материала, вживяването в него е дало дълбоко отражение в изследването — написано е леко, с любов и страст, задържа вниманието, влече към четене на следващите страници, за да се узнае нещо ново.

Това особено важи за част първа на труда, дето се разглеждат животът и дейността на Бодянски в Москва. Рамката на третираните тук въпроси е твърде широка — говори се за изграждането на руската славистична мисъл, за нейните представители. Централна фигура е, разбира се, Бодянски с неговите широки връзки и влияние вътре и вън от страната. Още в тази част на труда средищен въпрос за автора е да разкрие московския професор Бодянски като главна фигура на културния фронт, която се грижи за българите за българския народ изобщо, закрилник на всички българи, които са отишли в Москва и са потърсили от него подкрепа. Такава подкрепа той дава и на всички, които писмено се обръщат към него за помощ или съдействие. А съдействието е от различен характер — като се започне от библиографска справка и се стигне до настаняване на някой млад българин в университета. За отбелязване е, че по въпроси, свързани с българския народ, към Бодянски се обръщат и официални органи на властта, дипломати и др. В писма на българи до Бодянски неведнъж се изказва благодарност за грижите му към тях, за стореното за техния поробен народ. Най-хубав израз на тази благодарност е дал Тодор Минков, който го нарекъл „отец и благодетель болгарского народа". От многостранната научна дейност на Бодянски тук е обърнато внимание главно на изследванията, свързани с българския народ, най-вече приносите му върху нашата стара литература. Те са разгледани в главите: „О. М. Бодянски и старобългарската литература" и „О. М. Бодянски — редактор на Чтения в Обществе истории и древностей российских. Идейните възгледи на Бодянски". Изобщо всичко в труда на Минкова е гледано от тази позиция — български народ, българска култура през средните векове и по онова време, български студенти в Москва, Петербург и Одеса, от една страна, и, от друга страна, какво прави Русия за тях, по-точно Москва и частно прочутият професор Бодянски. А покрай Бодянски още редица видни руски учени (М. П. Погодин, Н. Музаркевич, В. Ив. Григорович, архим. Леонид

и пр.). И целта е постигната, резултатът е ясен — Русия, частно Москва, е направила изключително много за българската национална кауза, за българската тогавашна култура за разкриване древната нейна културна слава. По този въпрос Минкова обобщава: „Като подготвя за издаване превода на Йоан Екзарх на „Богословие" от Йоан Дамаскин, „Шестоднева" от Йоан Екзарх и „Симеоновия сборник от 1073 г.", като обнародва „Сказание за буквите" от Черноризец Храбър, говори за живота на Кирил и Методий и Житието на Теодосий Търновски, Бодянски прави извънредно много за издигане международния престиж на старобългарската книжнина, за утвърждаване на ролята ѝ в културното развитие на славянството. На хора като Бодянски дължим до голяма степен и неотклонното нарастване от средата на миналия век на интереса на руското общество към древна и нова България" (с. 192).

Първата част от труда на Минкова прави силно впечатление с богатството на изнесения материал и неговата веща обработка, със стегнатия си и ясен израз. Тук няма излишни теоретизации, няма предположения, които след някоя и друга страница, както понякога се случва в други трудове, вече стават твърдения. Доколкото има такива предположения, те са твърде внимателно изказани с оглед на известни основания.

Втората част е потвърждение на изказаната главна теза на книгата — въз основа на конкретен материал Минкова разкрива голямата роля на Бодянски, засягаща българския народ. Изнесени са много документи по въпроса, предимно кореспонденция от и до Бодянски, както и вести из Дневника му, негови доклади до академичния съвет на Московския университет и др. С оглед на това тук се говори за връзките на Бодянски с Иван Денкоглу, Георги Бусилин, Никола Михайловски, Спиридон Палаузов, Иван Шопов, Захари Княжески, Стефан Ковачев, рилските монаси Пантелеймон и Никифор, Николай Катранов, Сава Филаретов, Христо Даскалов, Найден и Константин Герови, Любен Каравелов, Никифор Попконстантинов, Райко Жинзифов, Марин Дринов, Нешо Бончев, Христо Т. Стоянов, Тодор Минков, Бодянски и цариградските българи. Характерно за всички очерци е, че се насищат с доста цитати из документите, за които е дума. Подредбата е хронологична. Понякога се дават кратки встъпителни бележки за възрожденеца, а друг път се пристъпва направо към изнасяне на новото. Итук Минкова пише увлекателно и заинтригуващо, фразата ѝ е точна и ясна, плод на овладения материал. Особено добре, с чувство за историзъм и съвременна научна разработка са съжденията ѝ, свързани с обществено-политическото развитие на българския народ през втората половина на XIX в., както и с развитието на Русия по това време, реакционни и прогресивни тенденции в него, славянофилство и пр.

Очерците са стегнати, без излишни отклонения и претрупаност. В стремежа си да бъде по-близко до изворите авторката е изпаднала в другата крайност—някои от очерците са съвсем кратки — една, две, три страници (например Райко Жинзифов, Нешо Бончев, Тодор Минков, Христо Даскалов и др.). В тези очерци се срещат много хубави оценки за епохата, изразени в писма на тогавашни дейци (българи и руси). Например извадка из писмо на руския консул във Варна А. Рачински: „. . . я пользуюсь отъездом болгар Миладинова и Боньева из деревни, чтобы еще раз просить вас принять участие в судьбе их. 8—9 человек, собранных в Москве из разных концов Болгарии, довольно хорошо представляют общую их отчизну. Разных нравов, с разными обычаями, при различных средствах к жизни, они не лишены единства, что касается любви к отечеству" (с. 187). Или мисъл на архим. Леонид: „Восточный вопрос снова обложился грозовыми тучами; но какая выйдет гроза: сухая или громоносная — кто знает?. . . Если православный Север не поспешит на спасение своих восточных собратий по вере, то сила обстоятельств в недалеком будущем заставит их произвольно броситься в объятия Запада (с. 189).

Бодянски не е можал да посети България — пише Л. Минкова, — но в Москва той е „имал своя *българска среда,* която била постоянната му връзка с тази страна. Хората на тази среда създали у него чувство на уважение към качествата на българския народ, симпатии към него. . . Общуването с български възрожденци прави от Бодянски искрен приятел на България, един от първите и най-активни радетели в Русия за каузата за нейната духовна независимост. В руската среда професорът придобива голям авторитет като познавач на българските проблеми" (с. 97).

Книгата на Минкова има още една твърде важна страна — разкрива интересни страници из историята на развитието на славистичната наука и частно на въпроси, свързани с развитието на българската наука. Например идеята на Бодянски да напише граматика на старобългарски език (с. 14). Или за начина на издаване на стари ръкописи — Шафарик писал на Погодин: „Манера издания Бодянским древних славянских памятников, без разделения слов, без знаков препинания, в сокращениях, приводит меня в отчаяние. Я мог бы проливать кровавые слезы, если бы мои глаза не высохли уже почти от горя и скорби и досады" (с. 46). Пак от Шафарик е следната мисъл, която, макар и изказана през 1847 г., и днес все още не се взема под внимание: „Что касается грамматик и словарей к

Иоанну Экзарху, и иным, то я этого не одобряю. Кто делает к каждому писателю и каждому сочинению грамматики и словари? Был бы это бесконечный, напрасный труд" (с. 64).

Изследването на Лиляна Минкова „О. М. Бодянски и Българското възраждане" обогатява с нови материали и задълбочено коментира проблематиката, свързана с вековните руско-български културни и политически връзки. Тя е ценен принос в това отношение. И трябва да се съжалява, че в книгата не са намерили по-широко място много от документите, за които авторката говори. Много от тях заслужаваше да бъдат дадени изцяло като приложение в края на книгата, а от други — по-големи извадки. Важен пропуск също е, че не е дадено факсимиле нито на един документ, нито пък снимка на някой български възрожденец. Няма снимка дори и на Бодянски! Никому ненужна и вредна икономия на хартия.

В някои от писмата на Бодянски се говори за интересни моменти из историята на старобългарската книжнина. Например архим. Леонид пише: „Есть у меня одна замечательная грамматика, приписываемая Владиславу Грамматику" (с. 70). В науката нищо повече не се знае по този въпрос. Ясно е, че известието заслужава по-голямо внимание, за да се подирят нови извори. Пак Леонид говори за преписи на „Похвално слово за Евтимий" от Григорий Цамблак. Нужно е да се уточни за кои ръкописи става дума, защото преписите от похвалното слово са малко.

Интерес будят мислите на А. Ф. Гилфердинг за „Проглас към евангелието" (с. 66). Зографският апостол от XIV в. е неточно определен — казано е, че е *„по всяка вероятност"* т. нар. Младенов или Лалоев апостол, а той *определено* се свързва с Младен и Лалое.

Л. Минкова най-добре знае цената на документите, с които работи. Затова тя на няколко места изказва мисъл, че тези документи трябва да се публикуват по-пълно (например писмата на Леонид, с. 72 и др.). Нашата историческа наука ще спечели много от такова издание, което Минкова може да приготви, защото ги притежава и познава. Разбира се, ще са нужни и допълнителни занимания из чуждите архиви както за издирване на нови материали, така и за проверка на познати извори. Това тя не само може, но и трябва да извърши.

Б. Ст. Ангелов

Обсъждане в Секцията по българска литература до Освобождението

На 19 май 1979 г. в Секцията по българска литература до Освобождението в Института за литература при БАН бе обсъдена научната разработка на проф. Томас А. Майнинджър от Канада върху проблема за възникването и обособяването на българската интелигенция през XIX в. „Безумните сърца: подстъпи към характерологията на българската възрожденска интелигенция. 1856—1878". На заседанието присъствуваха членовете на секцията, представители на други секции в Института за литература, външни сътрудници.

Проф. Томас А. Майнинджър изложи пред присъствуващите основните моменти от своята разработка. Той подчерта стремежа наблюденията да бъдат поставени на „по-широка основа, един подход, който във връзка с нейните (на интелигенцията — б. м.) дела би разкрил характера и спецификата ѝ като класа или като прослойка". Опирайки се на подробна статистика, той изясни регионалната характеристика на интелигенцията, нейното социално обкръжение, влиянието на взаимоучителните училища при формирането ѝ, конфликта между т. нар. нравствен рационализъм и романтичния идеал на възрожденската личност. Отчитайки нуждата от повече научна аргументация на своята теза, проф. Т. Майнинджър отбеляза, че намерението му е да създаде един групов портрет на българската интелигенция от XIX в. с нейните характерологични особености, място и роля в обществения и културния живот тогава.

След като изслушаха изложението на проф. Т. А. Майнинджър, присъствуващите зададоха въпроси и изказаха интересни мнения. Н.с. Ст. Таринска зададе въпроса за първите подтици към основните проблеми, ориентацията към кои съчинения, лични съдби и пр. е насочила вниманието на проф. Майнинджър за подобен анализ; отбеляза, че предлаганата разработка насочва вниманието към обособяване общите черти на психологията на българската възрожденска интелигенция в различни периоди от развитието ѝ. В своето изказване н. с. Л. Минкова постави два въпроса — при разглеждане формирането на българската интелигенция дали е правена съпоставка с този процес у другите балкански народи, което би оказало влияние при окончателните изводи; и, второ — дали авторът смята, че именно цариградската част на българската интелигенция е тази, която дава тон на този процес на формиране, след като има и други културни центрове, които също се активизират по това време. Тя обърна внимание на пасаж от текста, в който се очертава функцията на преводната литература и отношението към нея като характерно явление за културния живот не само у нас, но и в Европа — нахлуването на третостепенна литературна продукция и противопоставянето ѝ от страна на интелигенцията; в този смисъл наблюдението би могло да бъде поставено на по-широка основа, да не се стеснява само в чертите на българския национален характер. Светла Гюрова обоснова мнението, че разработката на поставения въпрос би се обогатила, ако авторът има пред вид създадената обществена и културна атмосфера от средата на XIX в., обособяването на градовете и тяхното разрастване, създаването на норми, привързаността към националната традиция, бита, разкрити в пътеписите на Иван Богоров, Л. Каравелов, Т. Икономов (в мемоарите).

Ст. н. с. Вера Мутафчиева постави въпроса за принципа на определяне спецификата на българската интелигенция — спрямо кой модел става сравняването, и на второ място — каква е разликата на процеса на формиране и обособяване на българската интелигенция в сравнение с тази в Гърция и в някои други страни на Европа. Основателно тя насочи вниманието си към недостатъчно задълбоченото анализиране на историческата среда като пръв и определящ фактор в този процес. Н. с. Т. Киров обърна внимание на противоречието между романтическия национализъм и навлизащия буржоазен дух на търговията, занаятите и характерността му като явление за началото на всяко икономическо развитие.

В своето изказване ст. н. с. Ванда Смоховска изказа мнението, че е необходимо разширяване на контекста на разработвания проблем, обхващане спецификата му и в

другите балкански народи. Тя смята, че е необходимо на дадения исторически етап да се отчита значението и нуждата от митовете за оформяне на националното съзнание, но това да не бъде едностранчиво. По въпроса за особеностите на светското образование, за недостатъците при обучението тя отбеляза факта, че именно в училищата се развива бурна културна самодейност — „играят" се диалози, създават се оркестри и т. н.; голяма е ролята и на „даскала". В очертаване спецификата на българската интелигенция е необходимо да се има пред вид, че при нея няма разграничаване между делото и словото — защото словото е и дело, и в определен исторически момент се постига този синтез.

Ст. н. с. Боян Ничев изтъкна ползата от подобни разработки, като отбеляза тенденцията процесът на формирането на българската интелигенция да бъде съотнесен с подобен модел извън нея, а що се отнася до недостатъците на една национална интелигенция, то това е по-скоро въпрос на нейната историческа функционалност. Той подчерта необходимостта от сравнителното съотнасяне на процесите, от разбиране на историческата необходимост на някои явления, като например преводната литература. Важен въпрос при този анализ е очертаване динамиката на националния характер.

Проф. Томас А. Майнинджър отговори подробно на поставените въпроси, изрази мнение, че направените бележки и препоръки ще допринесат в бъдещата му работа над този проблем.

Ст. н. с. Дочо Леков обобщи изказаните становища и в заключение благодари на проф. Т. А. Майнинджър за проявената отзивчивост да участвува в заседание на секцията, за задълбочения му интерес към проблемите от Българското възраждане.

Румяна Дамянова